

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή
στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΩΓΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΡΗ

ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΑ ΚΟΝΤΟΧΡΗΣΤΟΥ

ΠΑΤΡΑ, 2026

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίας στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Αφιερώνω την παρούσα εργασία στην οικογένεια μου

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας υπήρξε αποτέλεσμα μιας μακράς ερευνητικής διαδικασίας, στη διάρκεια της οποίας υπήρξα ιδιαιτέρως τυχερός να συνομιλήσω, να μάθω και να συνεργαστώ με ανθρώπους τους οποίους νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά.

Πρώτα από όλα, οφείλω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια Μαρία Κουρή για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε εξ αρχής, για τη συστηματική και υπομονετική καθοδήγηση καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας, καθώς και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και προτάσεις της σε κάθε στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας. Η συμβολή της υπήρξε καθοριστική τόσο για τη θεωρητική όσο και για τη μεθοδολογική συγκρότηση της μελέτης.

Ευχαριστώ επίσης τα μέλη της ευρύτερης ακαδημαϊκής κοινότητας του προγράμματος σπουδών και ιδιαίτερα τους διδάσκοντες και διδάσκουσες από τους οποίους αποκόμισα γνώση και ερευνητικές δεξιότητες, που αποτέλεσαν σταθερό σημείο αναφοράς σε ολόκληρη τη διαδρομή των μεταπτυχιακών σπουδών.

Ιδιαίτερη θέση στις ευχαριστίες μου κατέχουν οι συμμετέχοντες και συμμετέχουσες στην έρευνα, οι οποίοι/-ες αφιέρωσαν χρόνο για να συμπληρώσουν με ειλικρίνεια το ερωτηματολόγιο. Χωρίς τη δική τους συμβολή η εμπειρική τεκμηρίωση της εργασίας δεν θα ήταν εφικτή. Παράλληλα, ευχαριστώ το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) για τη δημόσια διαθεσιμότητα του υλικού και των δράσεών του, που υποστήριξε ουσιαστικά τη συγκρότηση του πλαισίου ανάλυσης.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου και τους αγαπημένους/-ες φίλους/φίλες μου για τη συνεχή στήριξη, τη στοργή και την υπομονή τους σε όλη τη διάρκεια αυτής της

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

απαιτητικής αλλά γόνιμης διαδρομής. Η παρουσία τους υπήρξε καθοριστική σε κάθε στιγμή της εργασίας και αποτελεί τη σταθερότερη παρακαταθήκη μου.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά την ανάπτυξη κοινού και την πολιτιστική συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ), με στόχο την κατανόηση των στρατηγικών, των αντιλήψεων και των εμπειριών που διαμορφώνουν τη σχέση του οργανισμού με το κοινό του στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής πολιτιστικής πραγματικότητας. Το θεωρητικό πλαίσιο αντλεί από τη διεθνή βιβλιογραφία της ανάπτυξης κοινού (audience development), της πολιτιστικής συμμετοχής (cultural participation), του συμμετοχικού μουσείου (Simon, 2010) και της εμπειρίας του επισκέπτη (Falk & Dierking, 2013), ενώ τοποθετεί το ΕΜΣΤ στο ευρύτερο ελληνικό και ευρωπαϊκό μουσειακό οικοσύστημα. Η εμπειρική διερεύνηση βασίζεται σε ποσοτική μεθοδολογία, με δομημένο ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο και επεξεργασία των δεδομένων μέσω περιγραφικής στατιστικής σε περιβάλλον Excel. Το δείγμα αποτελείται από 84 έγκυρες απαντήσεις επισκεπτών και δυνητικών επισκεπτών του μουσείου. Τα ευρήματα καταγράφουν υψηλή συνολική ικανοποίηση από την εμπειρία επίσκεψης ($M = 4,15$) και ιδιαίτερα θετική αποτίμηση των χώρων ($M = 4,52$) και του προσωπικού ($M = 4,43$), εντοπίζοντας ταυτόχρονα ασθενέστερα σημεία στην κατανόηση του εκθεσιακού περιεχομένου ($M = 3,80$), στην αντίληψη συμπερίληψης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Ρομά: $M = 2,99$ · άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη: $M = 2,93$) και στη μετάβαση από τη γνώση των δράσεων στην ενεργή συμμετοχή. Το ψηφιακό περιεχόμενο αναδεικνύεται ως κορυφαία προτεραιότητα ενίσχυσης της σχέσης μουσείου-κοινού. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη διατύπωση τεκμηριωμένων προτάσεων πολιτιστικής διαχείρισης για το ΕΜΣΤ, σε διάλογο με τη διεθνή βιβλιογραφία.

Λέξεις-κλειδιά: ανάπτυξη κοινού· πολιτιστική συμμετοχή· συμμετοχικό μουσείο· εμπειρία επισκέπτη· ψηφιακή εμπλοκή μουσειακή διαχείριση· ΕΜΣΤ

Abstract

This master's thesis examines audience development and cultural participation at the National Museum of Contemporary Art (EMST) in Athens, aiming to understand the strategies, perceptions and experiences that shape the relationship between the institution and its publics within the contemporary Greek cultural landscape. The theoretical framework draws from the international literatures on audience development, cultural participation, the participatory museum (Simon, 2010) and visitor experience (Falk & Dierking, 2013), and situates EMST within the broader Greek and European museum ecosystem. The empirical investigation employs a quantitative methodology, based on a structured online questionnaire and descriptive statistical analysis in Excel. The sample consists of 84 valid responses from visitors and prospective visitors of the museum. Findings indicate high overall satisfaction with the visit experience ($M = 4.15$), particularly with the museum's facilities ($M = 4.52$) and staff ($M = 4.43$), while also identifying weaker areas in the comprehension of exhibition content ($M = 3.80$), in the perceived inclusion of vulnerable social groups (Roma: $M = 2.99$; individuals with low familiarity with contemporary art: $M = 2.93$) and in the transition from awareness of the museum's activities to active participation. Digital content emerges as the top-priority area for strengthening the museum-audience relationship. The thesis concludes with evidence-based cultural management recommendations for EMST and for Greek contemporary art museums more broadly, in dialogue with the international literature.

Keywords: audience development; cultural participation; participatory museum; visitor experience; digital engagement; museum management; EMST;

Περιεχόμενα

ΑΦΙΕΡΩΣΗ	iii
Ευχαριστίες	iv
Περίληψη	vi
Abstract	vii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	x
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	xi
Εισαγωγή.....	1
1.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας	1
1.2 Ερευνητικά ερωτήματα	2
1.3 Θεωρητικό – Ερευνητικό υπόβαθρο	3
1.4 Συμβολή και πρωτοτυπία της μελέτης.....	4
1.5 Δομή της εργασίας.....	6
Κεφάλαιο 1. Θεωρητικό Πλαίσιο.....	7
1.1 Πολιτιστικοί οργανισμοί και ο κοινωνικός τους ρόλος	7
1.2 Η έννοια του κοινού: επισκέπτες, χρήστες, συμμετέχοντες	9
1.3 Ανάπτυξη κοινού: ορισμοί, στόχοι, θεωρητικά μοντέλα	11
1.4 Πολιτιστική συμμετοχή: τυπολογία συμμετοχής και παράγοντες που την επηρεάζουν .	14
1.5 Το συμμετοχικό μουσείο (Simon) και η εμπειρία του επισκέπτη (Falk & Dierking)	17
1.6 Σύγχρονες τάσεις στη μουσειακή πολιτική και επικοινωνία	19
Κεφάλαιο 2. Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) – Πλαίσιο Ανάλυσης	22
2.1 Ιστορική εξέλιξη, αποστολή και στρατηγική του ΕΜΣΤ	22
2.2 Πολιτικές κοινού, δράσεις συμμετοχής, εκπαιδευτικά προγράμματα.....	24
2.3 Η θέση του ΕΜΣΤ στο ελληνικό και ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό οικοσύστημα	28
2.4 Προκλήσεις και ευκαιρίες ανάπτυξης κοινού	30

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Κεφάλαιο 3. Μεθοδολογία Έρευνας	32
3.1 Ερευνητικά ερωτήματα	32
3.2 Ερευνητική προσέγγιση και αιτιολόγηση ποσοτικής μεθοδολογίας.....	33
3.3 Τύπος δεδομένων – Δομή ερωτηματολογίου	35
3.4 Δείγμα και διαδικασία συλλογής	37
3.5 Μετρήσεις – Μεταβλητές.....	38
3.6 Εργαλεία ανάλυσης	39
3.7 Ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα	39
Κεφάλαιο 4. Αποτελέσματα Ανάλυσης	41
4.1 Παρουσίαση δείγματος	42
4.2 Αναλύσεις αντιλήψεων και εμπειρίας επισκεπτών	46
4.3 Γραφήματα και πίνακες περιγραφικής στατιστικής.....	51
4.4 Ερμηνεία ευρημάτων.....	54
4.5 Συσχέτιση των ποσοτικών ευρημάτων με τη θεωρία	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτιστικής διαχείρισης	59
5.1 Βασικά συμπεράσματα της έρευνας	59
5.2 Προτάσεις πολιτιστικής διαχείρισης και ανάπτυξης κοινού.....	63
Επίλογος.....	65
Λίστα Βιβλιογραφικών Πηγών.....	66
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΕΛΛΗΝΙΚΑ	71
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ -ΑΓΓΛΙΚΑ.....	77
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3. ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ -ΕΛΛΗΝΙΚΑ	81
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4. ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ- ΑΓΓΛΙΚΑ	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5. ΠΙΝΑΚΑΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΠΕΔΩΝ ΜΕΤΡΗΣΗΣ	87

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1. Κατανομή ηλικιακών ομάδων του δείγματος (N = 84).	44
Εικόνα 2. Συχνότητα επισκέψεων σε μουσεία γενικά (N = 84).....	46
Εικόνα 3. Κύριος λόγος επίσκεψης στο ΕΜΣΤ (N = 84).	47
Εικόνα 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων εμπειρίας επισκέπτη.	48
Εικόνα 5. Αξιολόγηση προσβασιμότητας του ΕΜΣΤ ανά κοινωνική ομάδα (N = 84).	50
Εικόνα 6. Γνώση δράσεων και ενεργή συμμετοχή (πολλαπλές επιλογές, N = 84).	52
Εικόνα 7. Συνοπτικοί δείκτες ανά θεματική διάσταση της έρευνας.....	53

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1. Κύριες δράσεις ανάπτυξης και συμμετοχής κοινού.....	23
Πίνακας 2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος (N = 84).....	37
Πίνακας 3.. Συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία και προηγούμενη επίσκεψη στο ΕΜΣΤ (N = 84)..	39
Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων εμπειρίας επισκέπτη.....	41
Πίνακας 5. Αντιλήψεις για συμμετοχικότητα, επικοινωνία και σχέση ΕΜΣΤ–κοινού.....	43

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Πίνακας 6. Προτιμώμενοι τρόποι ενίσχυσης της σχέσης ΕΜΣΤ–κοινού (πολλαπλές επιλογές, $N = 84$).....44

Πίνακας 7. Γνώση και ενεργή συμμετοχή στις δράσεις του ΕΜΣΤ (πολλαπλές επιλογές, $N = 84$).....45

Πίνακας 8. Συνοπτικοί δείκτες ανά θεματική διάσταση της έρευνας (κλίμακα 1–5).....

Εισαγωγή

1.1 Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Ο βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των στρατηγικών ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής σε σύγχρονους πολιτιστικούς οργανισμούς, με επίκεντρο το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). Η εστίαση στο ΕΜΣΤ βασίζεται στον ρόλο που διαδραματίζουν τα μουσεία στη διαμόρφωση της πολιτιστικής εμπειρίας και στη διασύνδεση των κοινωνικών ομάδων με μορφές σύγχρονης τέχνης. Όπως έχει αναδειχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, τα μουσεία του 21ου αιώνα οφείλουν να λειτουργούν ως χώροι συμμετοχής, διαλόγου και ενδυνάμωσης του κοινού, υπερβαίνοντας τα παραδοσιακά μοντέλα παθητικής θέασης (Black, 2012). Η έρευνα, επομένως, αποσκοπεί στο να διερευνήσει και να κατανοήσει πώς ένα μεγάλο δημόσιο μουσείο στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα σχεδιάζει και εφαρμόζει πολιτικές προσέλκυσης, ένταξης και ενεργοποίησης διαφορετικών κατηγοριών κοινού.

Παράλληλα, η εργασία στοχεύει να εξετάσει τις έννοιες της ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής στο πεδίο των μουσείων υπό το πρίσμα των διεθνών ερευνών, οι οποίες αναδεικνύουν τη μετάβαση από μια «πειθαρχική» μουσειακή λογική σε μια προσέγγιση που θέτει το κοινό στο επίκεντρο (Ayala et al., 2020). Η ανάλυση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς τα σύγχρονα μουσεία καλούνται να αντιμετωπίσουν προκλήσεις που αφορούν τη διεύρυνση του κοινωνικού τους ρόλου, την ενίσχυση της συμπερίληψης και την προσέγγιση νέων ή αποστασιοποιημένων ομάδων κοινού (Kawashima, 2006). Η έρευνα επιδιώκει να αποτυπώσει τον βαθμό στον οποίο το ΕΜΣΤ ευθυγραμμίζεται με αυτές τις διεθνείς εξελίξεις και κατά πόσο εφαρμόζει πολυεπίπεδες στρατηγικές συμμετοχικότητας. Επιπλέον, με δεδομένο ότι η ανάπτυξη κοινού συνδέεται άμεσα με τη βιωσιμότητα των πολιτιστικών οργανισμών και με την ενίσχυση της κοινωνικής τους αποστολής, η παρούσα εργασία επιδιώκει να αναδείξει τις πρακτικές που συμβάλλουν στην οικοδόμηση μιας διαχρονικής σχέσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στο μουσείο και τους επισκέπτες του. Οι πρακτικές αυτές έχουν καταγραφεί σε διεθνείς μελέτες, οι οποίες υπογραμμίζουν τη

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

σημασία της συστηματικής έρευνας κοινού, της αναλυτικής κατανόησης των κινήτρων των επισκεπτών και της ανάπτυξης νέων εμπειριών που ενισχύουν τη συμμετοχική διάσταση της επίσκεψης (Cerquetti, 2016).

1.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Η ανάπτυξη κοινού (audience development) αποτελεί σήμερα έναν από τους σημαντικότερους άξονες λειτουργίας των σύγχρονων πολιτιστικών οργανισμών και μουσείων, καθώς συνδέεται όχι μόνο με την αύξηση της επισκεψιμότητας, αλλά και με τη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων συμμετοχής, πολιτιστικής εμπλοκής και προσβασιμότητας για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι τα μουσεία καλούνται πλέον να λειτουργούν ως ανοιχτοί και συμμετοχικοί οργανισμοί, οι οποίοι ενσωματώνουν εκπαιδευτικές, επικοινωνιακές και ψηφιακές πρακτικές με στόχο την ενεργή συμμετοχή του κοινού στη μουσειακή εμπειρία (Black, 2012· McCarthy & Jinnett, 2001). Παράλληλα, η ανάπτυξη κοινού δεν αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως εργαλείο πολιτιστικού μάρκετινγκ, αλλά ως ευρύτερη στρατηγική πολιτιστικής διαχείρισης που συνδέεται με την κοινωνική αποστολή των μουσείων και την καλλιέργεια μακροχρόνιων σχέσεων με το κοινό (Κουρή, 2005α· Κουρή, 2005β).

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) προσεγγίζει την ανάπτυξη κοινού, καθώς και τον βαθμό στον οποίο αξιοποιεί σύγχρονες συμμετοχικές και επικοινωνιακές πρακτικές για την ενίσχυση της σχέσης του με τους επισκέπτες. Ειδικότερα, η έρευνα εξετάζει τις στρατηγικές ανάπτυξης κοινού που εφαρμόζει το ΕΜΣΤ και τον βαθμό στον οποίο αυτές συνδέονται με σύγχρονες μουσειολογικές πρακτικές συμμετοχής και πολιτιστικής εμπλοκής. Παράλληλα, διερευνάται κατά πόσο οι δράσεις και οι πολιτικές του μουσείου συμβάλλουν στην προσβασιμότητα και τη συμμετοχικότητα διαφορετικών κοινωνικών και πολιτισμικών ομάδων κοινού.

Τέλος, εξετάζονται πιθανές πρακτικές και στρατηγικές που θα μπορούσαν να ενισχύσουν περαιτέρω την ανάπτυξη κοινού του ΕΜΣΤ, ιδιαίτερα στους τομείς της συμμετοχικότητας, της ψηφιακής επικοινωνίας και της διαδραστικής εμπειρίας των επισκεπτών.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα προσεγγίζονται μέσω ποσοτικής έρευνας με τη χρήση δομημένου ερωτηματολογίου και περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης, με στόχο την καταγραφή στάσεων, εμπειριών και αντιλήψεων του κοινού του μουσείου.

1.3 Θεωρητικό – Ερευνητικό υπόβαθρο

Η σύγχρονη μουσειολογική θεωρία αντιμετωπίζει πλέον τα μουσεία όχι αποκλειστικά ως χώρους φύλαξης και έκθεσης πολιτιστικών αντικειμένων, αλλά ως δυναμικούς πολιτιστικούς οργανισμούς με κοινωνικό, εκπαιδευτικό και επικοινωνιακό ρόλο. Η μετατόπιση αυτή συνδέεται με την ευρύτερη μετάβαση από το παραδοσιακό μουσείο προς το συμμετοχικό μουσείο, στο οποίο ο επισκέπτης δεν λειτουργεί ως παθητικός δέκτης πληροφορίας, αλλά ως ενεργός συμμετέχων στη μουσειακή εμπειρία. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη κοινού (audience development) έχει αναδειχθεί σε βασική στρατηγική πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς τα μουσεία καλούνται να προσεγγίσουν νέες κοινωνικές ομάδες, να ενισχύσουν τη συμμετοχικότητα και να διαμορφώσουν ουσιαστικές και μακροχρόνιες σχέσεις με το κοινό τους (Black, 2012).

Η έννοια του audience development δεν περιορίζεται στην αύξηση της επισκεψιμότητας ή στην εφαρμογή πρακτικών πολιτιστικού μάρκετινγκ, αλλά συνδέεται με τη συνολική στρατηγική λειτουργίας ενός πολιτιστικού οργανισμού. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, η ανάπτυξη κοινού περιλαμβάνει διαδικασίες προσβασιμότητας, επικοινωνίας, εκπαίδευσης και πολιτιστικής συμμετοχής, οι οποίες επιτρέπουν στα μουσεία να απευθύνονται τόσο στους ήδη υπάρχοντες επισκέπτες όσο και σε ομάδες που παραμένουν απομακρυσμένες από την πολιτιστική δραστηριότητα (McCarthy & Jinnett, 2001). Παράλληλα, η σύγχρονη πολιτιστική διαχείριση αναγνωρίζει ότι τα μουσεία οφείλουν να λειτουργούν με μεγαλύτερη κοινωνική ευαισθησία και να ανταποκρίνονται στις διαφορετικές ανάγκες, εμπειρίες και πολιτισμικές ταυτότητες των επισκεπτών τους.

Σημαντικό στοιχείο της σύγχρονης προσέγγισης αποτελεί επίσης η έννοια της πολιτιστικής συμμετοχής (cultural participation), η οποία αναφέρεται όχι μόνο στη φυσική παρουσία του επισκέπτη στον χώρο του μουσείου, αλλά και στη συνολική εμπλοκή του με τις δράσεις, τις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

εμπειρίες και τις διαδικασίες αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της μουσειακής λειτουργίας. Οι συμμετοχικές πρακτικές ενισχύουν τη σύνδεση κοινού και μουσείου, ενθαρρύνουν τη διαδραστικότητα και συμβάλλουν στη δημιουργία βιωματικών εμπειριών, οι οποίες επηρεάζουν θετικά τη συνολική εμπειρία των επισκεπτών (Simon, 2010).

Παράλληλα, η ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών έχει μεταβάλει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο τα μουσεία επικοινωνούν με το κοινό τους. Οι ιστοσελίδες, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι ψηφιακές εφαρμογές και τα διαδραστικά εργαλεία ενισχύουν τη δυνατότητα των μουσείων να δημιουργούν πιο εξατομικευμένες μορφές επικοινωνίας και συμμετοχής, διευρύνοντας παράλληλα την πρόσβαση σε διαφορετικές κατηγορίες κοινού. Η ψηφιακή διάσταση της μουσειακής εμπειρίας συνδέεται άμεσα με τη σύγχρονη στρατηγική ανάπτυξης κοινού, καθώς επιτρέπει στα μουσεία να διαμορφώνουν νέες μορφές πολιτιστικής εμπλοκής τόσο εντός όσο και εκτός του φυσικού χώρου τους (Κουρή, 2005α).

Στο ελληνικό πλαίσιο, η συζήτηση γύρω από την ανάπτυξη κοινού συνδέεται με την ανάγκη εκσυγχρονισμού των πολιτιστικών οργανισμών και με τη μετάβαση προς πιο συμμετοχικά μοντέλα πολιτιστικής διαχείρισης. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η ανάπτυξη κοινού απαιτεί μακροπρόθεσμο στρατηγικό σχεδιασμό, ο οποίος ενσωματώνει εκπαιδευτικές, επικοινωνιακές και κοινωνικές πρακτικές και δεν περιορίζεται σε αποσπασματικές δράσεις προβολής ή προώθησης (Κουρή, 2005β).

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα εργασία προσεγγίζει το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης ως έναν πολιτιστικό οργανισμό που επιχειρεί να διαμορφώσει σύγχρονες στρατηγικές ανάπτυξης κοινού μέσα από συμμετοχικές πρακτικές, επικοινωνιακές δράσεις και ψηφιακά εργαλεία. Η έρευνα εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες ανταλλάσσουν αυτές τις πρακτικές, καθώς και στον βαθμό στον οποίο το μουσείο ενισχύει τη συμμετοχή, την προσβασιμότητα και τη συνολική εμπειρία του κοινού.

1.4 Συμβολή και πρωτοτυπία της μελέτης

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συμβάλει στη συζήτηση γύρω από την ανάπτυξη κοινού (audience development) και τον ρόλο των σύγχρονων μουσείων ως συμμετοχικών

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

πολιτιστικών οργανισμών, εστιάζοντας στην περίπτωση του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). Παρότι η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία γύρω από την ανάπτυξη κοινού έχει αναπτυχθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, εξακολουθούν να είναι περιορισμένες οι εμπειρικές μελέτες που εξετάζουν τη σχέση μουσείου και κοινού στο ελληνικό περιβάλλον μέσα από την οπτική της συμμετοχικότητας, της πολιτιστικής εμπλοκής και της εμπειρίας των επισκεπτών. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να προσεγγίσει το ΕΜΣΤ ως έναν πολιτιστικό οργανισμό που αναπτύσσει στρατηγικές επικοινωνίας και ανάπτυξης κοινού σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό και ψηφιακό περιβάλλον.

Η συμβολή της εργασίας εντοπίζεται κυρίως στη σύνδεση του θεωρητικού πλαισίου της ανάπτυξης κοινού με την εμπειρική διερεύνηση των αντιλήψεων, των εμπειριών και του βαθμού ικανοποίησης των επισκεπτών του μουσείου. Μέσα από την ποσοτική ανάλυση των δεδομένων επιχειρείται η καταγραφή του τρόπου με τον οποίο το κοινό αντιλαμβάνεται τις δράσεις, τις επικοινωνιακές πρακτικές και τη συνολική εμπειρία που προσφέρει το ΕΜΣΤ. Παράλληλα, εξετάζονται ζητήματα συμμετοχικότητας, προσβασιμότητας και πολιτιστικής εμπλοκής, τα οποία αποτελούν βασικούς άξονες της σύγχρονης μουσειολογικής και πολιτισμικής θεωρίας (Black, 2012).

Επιπλέον, η εργασία επιχειρεί να συνδέσει θεωρητικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης κοινού με πρακτικά ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης και μουσειακής επικοινωνίας, αναδεικνύοντας τη σημασία του στρατηγικού σχεδιασμού, της σχέσης μουσείου–κοινού και της συμμετοχικής εμπειρίας στη λειτουργία των σύγχρονων μουσείων (Κουρή, 2005β). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται επίσης στη σημασία της ψηφιακής επικοινωνίας και των νέων τεχνολογιών στη διαμόρφωση της σύγχρονης μουσειακής εμπειρίας και στην ενίσχυση της αλληλεπίδρασης με το κοινό (Κουρή, 2005α).

Τέλος, τα ευρήματα της έρευνας μπορούν να αξιοποιηθούν τόσο σε επίπεδο ακαδημαϊκής συζήτησης όσο και σε επίπεδο πολιτιστικής πρακτικής, παρέχοντας χρήσιμες ενδείξεις σχετικά με τις ανάγκες, τις προσδοκίες και τις εμπειρίες του κοινού του ΕΜΣΤ, καθώς και σχετικά με τις δυνατότητες περαιτέρω ενίσχυσης των στρατηγικών ανάπτυξης κοινού στα ελληνικά μουσεία.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

1.5 Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία οργανώνεται σε έξι βασικά κεφάλαια, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με στόχο τη θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση της ανάπτυξης κοινού στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ).

Στην εισαγωγή παρουσιάζονται το αντικείμενο της έρευνας, τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα, το θεωρητικό και ερευνητικό υπόβαθρο, καθώς και η συμβολή της μελέτης στο πεδίο της πολιτιστικής διαχείρισης και της μουσειολογίας.

Το πρώτο κεφάλαιο αναπτύσσει το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας και εξετάζει βασικές έννοιες που σχετίζονται με την ανάπτυξη κοινού, την πολιτιστική συμμετοχή, τον ρόλο των σύγχρονων μουσείων και τις συμμετοχικές πρακτικές στη μουσειακή εμπειρία. Παράλληλα, παρουσιάζονται θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με τη σχέση μουσείου και κοινού, καθώς και ζητήματα επικοινωνίας και πολιτιστικής εμπλοκής.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης ως μελέτη περίπτωσης. Παρουσιάζονται η ιστορική εξέλιξη, η αποστολή και οι βασικές στρατηγικές ανάπτυξης κοινού του μουσείου, καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με τη συμμετοχικότητα, την επικοινωνία και τη σύγχρονη πολιτιστική διαχείριση.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, η οποία βασίζεται σε ποσοτική ερευνητική προσέγγιση μέσω δομημένου ερωτηματολογίου. Αναλύονται η διαδικασία συλλογής των δεδομένων, το δείγμα της έρευνας, η δομή του ερωτηματολογίου και οι μέθοδοι περιγραφικής στατιστικής που αξιοποιούνται για την ανάλυση των ευρημάτων.

Το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Εξετάζονται οι αντιλήψεις, οι εμπειρίες και ο βαθμός ικανοποίησης των επισκεπτών του ΕΜΣΤ, καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με τη συμμετοχικότητα, την πολιτιστική εμπλοκή και την επικοινωνία του μουσείου με το κοινό.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης και διατυπώνονται προτάσεις για την περαιτέρω ενίσχυση των στρατηγικών ανάπτυξης κοινού του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). Παράλληλα, επισημαίνονται οι

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

περιορισμοί της έρευνας και προτείνονται κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα στο πεδίο της μουσειολογίας και της ανάπτυξης κοινού.

Κεφάλαιο 1. Θεωρητικό Πλαίσιο

1.1 Πολιτιστικοί οργανισμοί και ο κοινωνικός τους ρόλος

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί, και ειδικότερα τα μουσεία, έχουν αναδειχθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε καίριους κοινωνικούς θεσμούς, των οποίων ο ρόλος υπερβαίνει τη διατήρηση, τεκμηρίωση και παρουσίαση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η σύγχρονη θεωρία και πρακτική αναγνωρίζει ότι τα μουσεία λειτουργούν ως δυναμικοί κοινωνικοί χώροι, μέσα στους οποίους διαμορφώνονται σχέσεις, νοήματα και εμπειρίες που συνδέονται άμεσα με την κοινωνική συνοχή, την εκπαίδευση και τη δημοκρατική συμμετοχή (Black, 2012). Στο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να επαναπροσδιορίσουν την αποστολή τους, μεταβαίνοντας από ένα μοντέλο θεσμικής αυθεντίας σε ένα μοντέλο διαλόγου και αλληλεπίδρασης με το κοινό.

Η κοινωνική διάσταση των πολιτιστικών οργανισμών συνδέεται στενά με την έννοια της πρόσβασης και της συμμετοχής. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, η πρόσβαση στον πολιτισμό δεν αφορά αποκλειστικά τη φυσική είσοδο στους χώρους των μουσείων, αλλά περιλαμβάνει τη δυνατότητα κατανόησης, ερμηνείας και ουσιαστικής εμπλοκής με το πολιτιστικό περιεχόμενο (Kawashima, 2006). Οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται, επομένως, να λαμβάνουν υπόψη τις κοινωνικές, πολιτισμικές και εκπαιδευτικές διαφοροποιήσεις των επισκεπτών τους, υιοθετώντας πρακτικές που ενισχύουν τη συμπερίληψη και περιορίζουν τους μηχανισμούς κοινωνικού αποκλεισμού.

Σημαντική είναι επίσης η συμβολή των πολιτιστικών οργανισμών στη δια βίου μάθηση και την πολιτιστική αγωγή. Η εκπαιδευτική λειτουργία των μουσείων δεν περιορίζεται πλέον σε προγραμματισμένες ξεναγήσεις ή σχολικές επισκέψεις, αλλά επεκτείνεται σε ποικίλες μορφές άτυπης και μη τυπικής μάθησης, οι οποίες ενθαρρύνουν την κριτική σκέψη, τη δημιουργικότητα και την ενεργή συμμετοχή των πολιτών (Cerquetti, 2016). Μέσα από αυτή τη λειτουργία, τα μουσεία συνεισφέρουν ουσιαστικά στη συγκρότηση πολιτισμικά εγγράμματων και κοινωνικά ενεργών υποκειμένων.

Παράλληλα, οι πολιτιστικοί οργανισμοί διαδραματίζουν ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής και της πολιτιστικής δημοκρατίας. Έρευνες στον χώρο της πολιτιστικής πολιτικής αναδεικνύουν ότι τα μουσεία μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι συνάντησης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, προσφέροντας ευκαιρίες διαλόγου και ανταλλαγής εμπειριών (Mandel, 2019). Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική αποστολή των πολιτιστικών οργανισμών συνδέεται με την ικανότητά τους να αντανakλούν την πολυφωνία της κοινωνίας και να ενσωματώνουν αφηγήσεις που υπερβαίνουν τις κυρίαρχες πολιτισμικές αναπαραστάσεις.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία επισημαίνει, ωστόσο, ότι η ενίσχυση του κοινωνικού ρόλου των πολιτιστικών οργανισμών προϋποθέτει στρατηγικό σχεδιασμό, οργανωτική προσαρμογή και συστηματική έρευνα κοινού. Η ανάπτυξη κοινού δεν αποτελεί απλώς επικοινωνιακή πρακτική, αλλά βασικό μηχανισμό μέσω του οποίου οι οργανισμοί μπορούν να κατανοήσουν

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

τις ανάγκες των επισκεπτών και να σχεδιάσουν παρεμβάσεις με κοινωνικό αντίκτυπο (Ayala et al., 2020). Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα μουσεία μετασχηματίζονται σε φορείς κοινωνικής ευθύνης, οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά στον δημόσιο διάλογο και ανταποκρίνονται στις σύγχρονες κοινωνικές προκλήσεις.

1.2 Η έννοια του κοινού: επισκέπτες, χρήστες, συμμετέχοντες

Η έννοια του «κοινού» στους πολιτιστικούς οργανισμούς δεν αποτελεί έναν ουδέτερο ή αυτονόητο όρο, αλλά μια δυναμική και πολυεπίπεδη κατηγορία που μεταβάλλεται ανάλογα με την αποστολή του οργανισμού, τις πολιτιστικές πολιτικές που υιοθετεί, τις κοινωνικές συνθήκες και, κυρίως, τις μορφές σχέσης που επιδιώκει να αναπτύξει με τους ανθρώπους στους οποίους απευθύνεται. Στη σύγχρονη μουσειολογία, το κοινό δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως μια ομοιογενής μάζα «θεατών», αλλά ως ένα σύνολο από διαφορετικές ομάδες, με διακριτές ανάγκες, προσδοκίες, βαθμούς εξοικείωσης και κίνητρα πολιτιστικής εμπλοκής. Αυτή η μετατόπιση έχει οδηγήσει στην ανάγκη εννοιολογικής διάκρισης ανάμεσα σε τρεις βασικούς τρόπους κατανόησης του κοινού: ως «επισκέπτες», ως «χρήστες» και ως «συμμετέχοντες». Η διάκριση δεν είναι απλώς ορολογική, αλλά αντανακλά διαφορετικά μοντέλα εμπειρίας και διαφορετικούς στόχους πολιτιστικής διαχείρισης (Black, 2012).

Καταρχάς, ο όρος «επισκέπτες» παραπέμπει στην κλασική αντίληψη του μουσείου ως χώρου φυσικής επίσκεψης, όπου το κοινό προσέρχεται για να παρακολουθήσει, να δει, να πληροφορηθεί ή να βιώσει μια έκθεση. Στο πλαίσιο αυτό, η εμπειρία του επισκέπτη συνδέεται με το σχεδιασμό των εκθέσεων, την ερμηνεία του περιεχομένου, την ποιότητα των υπηρεσιών, τη χωρική οργάνωση και την επικοινωνιακή υποστήριξη του οργανισμού. Η προσέγγιση αυτή, αν και παραμένει κεντρική για τα μουσεία, τείνει να μετασχηματίζεται όταν το μουσείο αναγνωρίζει ότι η επίσκεψη δεν είναι απλώς μια «παρουσία στον χώρο», αλλά μια σύνθετη διαδικασία νοηματοδότησης, στην οποία ο επισκέπτης δεν λειτουργεί παθητικά αλλά φέρει προϋπάρχουσες γνώσεις, στάσεις και κοινωνικά βιώματα που επηρεάζουν την πρόσληψη της τέχνης και του πολιτιστικού περιεχομένου (Black, 2012). Έτσι, ο «επισκέπτης» δεν είναι μόνο «δέκτης»· είναι ένα υποκείμενο που αλληλεπιδρά με το μουσείο μέσα από την προσωπική του διαδρομή, τη σχέση του με το πολιτιστικό κεφάλαιο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

και το επίπεδο εξοικείωσης με τη σύγχρονη τέχνη, στοιχεία που είναι κρίσιμα για την ερμηνεία των εμπειρικών δεδομένων στην παρούσα έρευνα.

Παράλληλα, ο όρος «χρήστες» διευρύνει την έννοια του κοινού πέρα από τη φυσική επίσκεψη, ενσωματώνοντας το σύνολο των ατόμων που αξιοποιούν τις υπηρεσίες, τα εργαλεία και τα κανάλια του οργανισμού, είτε βρίσκονται εντός είτε εκτός του μουσείου. Σε αυτή την αντίληψη, το μουσείο δεν αποτελεί μόνο έναν χώρο έκθεσης αλλά έναν πάροχο εμπειριών και πόρων, οι οποίοι «χρησιμοποιούνται» από το κοινό με διαφορετικούς τρόπους: ενημέρωση από την ιστοσελίδα, εμπλοκή με ψηφιακό περιεχόμενο, παρακολούθηση διαδικτυακών δράσεων, χρήση εκπαιδευτικού υλικού, αξιοποίηση προγραμμάτων, ακόμα και απλή αλληλεπίδραση μέσω κοινωνικών δικτύων. Η μετάβαση προς το «κοινό ως χρήστες» συνδέεται άμεσα με την ανάδυση του ψηφιακού περιβάλλοντος ως κρίσιμου πεδίου ανάπτυξης κοινού, καθώς η ψηφιακή παρουσία μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα για νέες ομάδες, να μειώσει εμπόδια πρόσβασης και να επιτρέψει τη δημιουργία σχέσης με ανθρώπους που δεν θα επισκέπτονταν εύκολα το μουσείο με φυσική παρουσία (Alfandari, 2015). Η διάσταση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για οργανισμούς σύγχρονης τέχνης, επειδή η ψηφιακή μεσολάβηση μπορεί να λειτουργήσει ως προκαταρκτικό στάδιο εξοικείωσης, επιτρέποντας στο κοινό να «δοκιμάσει» την εμπειρία ή να χτίσει ενδιαφέρον πριν από την επίσκεψη. Επιπλέον, η έννοια του χρήστη επιτρέπει αναλυτικότερη θεώρηση της σχέσης μουσείου–κοινού, καθώς οι πολιτιστικοί οργανισμοί δεν αξιολογούνται πια μόνο με βάση την επισκεψιμότητα, αλλά και με βάση δείκτες χρήσης περιεχομένου και υπηρεσιών, που αντανακλούν ένα ευρύτερο πεδίο πολιτιστικής κατανάλωσης και αλληλεπίδρασης (Hadley, 2017).

Ωστόσο, ο πλέον καθοριστικός μετασχηματισμός στη σύγχρονη συζήτηση αφορά την έννοια του κοινού ως «συμμετεχόντων». Εδώ, το κοινό δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως αποδέκτης ή χρήστης υπηρεσιών, αλλά ως συν-παραγωγός εμπειρίας, ως ενεργός φορέας που μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση του περιεχομένου, στη δημιουργία νοήματος και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη και στον συν-σχεδιασμό δράσεων. Η μετατόπιση αυτή συνδέεται με το ευρύτερο αίτημα συμμετοχικότητας στη μουσειακή πρακτική, το οποίο αποδίδει στα μουσεία ρόλο δημόσιου χώρου διαλόγου και κοινωνικής ένταξης. Η βιβλιογραφία για την ανάπτυξη κοινού επισημαίνει ότι η συμμετοχή δεν είναι μονοδιάστατη: μπορεί να

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

κυμαίνεται από χαμηλής έντασης εμπλοκή (π.χ., παρακολούθηση μιας δράσης) έως υψηλότερης έντασης μορφές, όπως η ενεργητική συμβολή σε εργαστήρια, η εμπλοκή σε κοινοτικές πρωτοβουλίες, ή η συν-δημιουργία (Ayala et al., 2020). Σε αυτή τη λογική, η «συμμετοχή» δεν είναι απλώς «παρουσία», αλλά ποιοτικό χαρακτηριστικό της σχέσης με το μουσείο, που αφορά την αίσθηση του ανήκειν, την αναγνώριση και τη δυνατότητα έκφρασης μέσα στον πολιτιστικό χώρο.

1.3 Ανάπτυξη κοινού: ορισμοί, στόχοι, θεωρητικά μοντέλα

Η έννοια της ανάπτυξης κοινού (Audience Development) έχει καθιερωθεί διεθνώς ως ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά και πρακτικά πεδία της σύγχρονης πολιτιστικής διαχείρισης. Η ανάδειξή της συνδέεται με τη σταδιακή μεταβολή του ρόλου των πολιτιστικών οργανισμών, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζονται πλέον αποκλειστικά ως φορείς παραγωγής και διάχυσης πολιτιστικού περιεχομένου, αλλά και ως οργανισμοί που οφείλουν να αναπτύσσουν ουσιαστικές σχέσεις με τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνονται. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη κοινού δεν περιορίζεται στην αύξηση της επισκεψιμότητας, αλλά περιλαμβάνει ένα σύνολο στρατηγικών που αποσκοπούν στη διεύρυνση, εμβάθυνση και διαφοροποίηση της σχέσης μεταξύ πολιτιστικού οργανισμού και κοινού (Kawashima, 2006). Στη βασική της εννοιολόγηση, η ανάπτυξη κοινού αναφέρεται στις οργανωμένες παρεμβάσεις μέσω των οποίων ένας πολιτιστικός οργανισμός επιδιώκει αφενός να προσεγγίσει νέα κοινά και αφετέρου να ενισχύσει τη σχέση του με τους ήδη υπάρχοντες επισκέπτες. Η προσέγγιση αυτή υπερβαίνει τα όρια του πολιτιστικού μάρκετινγκ, καθώς επηρεάζει οριζόντια τη λειτουργία του οργανισμού και συνδέεται με τον καλλιτεχνικό σχεδιασμό, τις εκπαιδευτικές δράσεις, την επικοινωνιακή πολιτική, τη μουσειογραφία και τη συνολική οργανωσιακή κουλτούρα (Black, 2012). Υπό αυτή την έννοια, η ανάπτυξη κοινού αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της στρατηγικής πολιτιστικής διαχείρισης και συνδέεται άμεσα με τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων και των πολιτιστικών οργανισμών.

Η σύγχρονη θεωρία διακρίνει ανάμεσα σε ποσοτικούς και ποιοτικούς στόχους ανάπτυξης κοινού. Οι ποσοτικοί στόχοι σχετίζονται κυρίως με την αύξηση της επισκεψιμότητας και την

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

προσέλκυση νέων ομάδων επισκεπτών. Αντίθετα, οι ποιοτικοί στόχοι επικεντρώνονται στην ένταση της πολιτιστικής εμπειρίας, στην ενίσχυση της αλληλεπίδρασης, στη δημιουργία συναισθηματικών δεσμών με τον οργανισμό και στη διαμόρφωση μακροχρόνιων σχέσεων συμμετοχής. Όπως επισημαίνει η Cerquetti (2016), η αξιολόγηση της επιτυχίας των στρατηγικών ανάπτυξης κοινού δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά σε αριθμητικούς δείκτες, αλλά οφείλει να λαμβάνει υπόψη τον βαθμό εμπλοκής και ενεργού συμμετοχής των επισκεπτών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάπτυξη κοινού επιδιώκει συνήθως τρεις βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά τη διεύρυνση του κοινού μέσω της προσέγγισης ατόμων και κοινωνικών ομάδων που δεν συμμετέχουν συστηματικά σε πολιτιστικές δραστηριότητες. Η δεύτερη σχετίζεται με τη διατήρηση και εμβάθυνση της σχέσης με τα ήδη υπάρχοντα κοινά μέσα από τη βελτίωση της εμπειρίας, τη διαφοροποίηση των δράσεων και τη δημιουργία σταθερών καναλιών επικοινωνίας. Η τρίτη αφορά την ενίσχυση της συμμετοχικότητας και τη σταδιακή μετατροπή του κοινού από παθητικό αποδέκτη σε ενεργό συμμετέχο της πολιτιστικής διαδικασίας (Ayala et al., 2020).

Ιδιαίτερη σημασία στη θεωρητική συζήτηση κατέχει η συμβολή της Kawashima (2006), η οποία προτείνει τη διάκριση ανάμεσα στη διεύρυνση του κοινού (audience broadening), την εμβάθυνση της εμπειρίας (audience deepening) και την ανάπτυξη σχέσεων με το κοινό (relationship building). Η προσέγγιση αυτή υπογραμμίζει ότι η αύξηση του αριθμού των επισκεπτών δεν αρκεί από μόνη της για να επιτευχθεί ουσιαστικός κοινωνικός και πολιτιστικός αντίκτυπος. Αντίθετα, απαιτούνται πολιτικές που λαμβάνουν υπόψη τα εμπόδια συμμετοχής, τις πολιτισμικές ανισότητες και τις διαφορετικές ανάγκες των επιμέρους κοινωνικών ομάδων.

Ένα δεύτερο σημαντικό θεωρητικό πλαίσιο συνδέει το Audience Development με τη λογική της πολιτιστικής δημοκρατίας και της κοινωνικής ένταξης. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να αναγνωρίζουν ότι η μη συμμετοχή δεν αποτελεί ατομική επιλογή, αλλά συχνά αποτέλεσμα δομικών κοινωνικών, οικονομικών ή πολιτισμικών περιορισμών. Έτσι, οι στρατηγικές ανάπτυξης κοινού καλούνται να αντιμετωπίσουν ζητήματα ανισότητας, εκπροσώπησης και προσβασιμότητας, τόσο σε φυσικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο (Mandel, 2019). Η έμφαση μετατοπίζεται από το «πώς θα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

προσελκύσουμε περισσότερους» στο «πώς θα δημιουργήσουμε συνθήκες ουσιαστικής συμμετοχής για διαφορετικά κοινά».

Σημαντική διάσταση της ανάπτυξης κοινού αποτελεί επίσης η έννοια της πολιτιστικής συμμετοχής (cultural participation). Η συμμετοχή δεν αναφέρεται αποκλειστικά στη φυσική παρουσία του επισκέπτη σε έναν πολιτιστικό χώρο, αλλά περιλαμβάνει το σύνολο των εμπειριών, αλληλεπιδράσεων και μορφών εμπλοκής που αναπτύσσονται μεταξύ του κοινού και του οργανισμού. Η συμμετοχή συνδέεται με τη δυνατότητα των ατόμων να διαμορφώνουν προσωπικές πολιτιστικές εμπειρίες, να εκφράζουν τις απόψεις τους και να συμβάλλουν ενεργά στη διαδικασία παραγωγής πολιτιστικού νοήματος.

Στο σημείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία η θεωρία του συμμετοχικού μουσείου (participatory museum), όπως διατυπώθηκε από τη Simon (2010). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι επισκέπτες δεν αντιμετωπίζονται ως παθητικοί δέκτες πληροφοριών αλλά ως ενεργοί συμμετέχοντες στη μουσειακή εμπειρία. Οι συμμετοχικές πρακτικές ενθαρρύνουν την αλληλεπίδραση, τη δημιουργικότητα και τη συνεργασία μεταξύ μουσείου και κοινού, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση περισσότερο ανοιχτών, συμπεριληπτικών και δημοκρατικών πολιτιστικών οργανισμών (Simon, 2010· Black, 2012). Η μετάβαση αυτή αντανακλά μια ευρύτερη αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα μουσεία τον κοινωνικό τους ρόλο και τη σχέση τους με την κοινότητα

Η οργανωσιακή διάσταση της ανάπτυξης κοινού θεωρείται κρίσιμος παράγοντας για την αποτελεσματική εφαρμογή των σχετικών στρατηγικών. Οι μελέτες δείχνουν ότι οι στρατηγικές ανάπτυξης κοινού αποτυγχάνουν συχνά όταν αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένες δράσεις ή ως αποκλειστική ευθύνη ενός τμήματος (π.χ. επικοινωνίας ή εκπαίδευσης). Αντιθέτως, η επιτυχία τους προϋποθέτει ενσωμάτωση της λογικής του κοινού σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας του οργανισμού, από τον καλλιτεχνικό σχεδιασμό έως τη διοίκηση και την αξιολόγηση (Deeth, 2012). Το κοινό, σε αυτή την προοπτική, δεν αποτελεί εξωτερικό αποδέκτη, αλλά βασικό συνομιλητή στη διαμόρφωση της ταυτότητας και της στρατηγικής του οργανισμού.

Παράλληλα, η ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών έχει μεταβάλει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικοί οργανισμοί επικοινωνούν με το κοινό τους. Οι ιστοσελίδες, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι ψηφιακές εφαρμογές και οι διαδικτυακές δράσεις διευρύνουν τις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

δυνατότητες πρόσβασης και συμμετοχής, επιτρέποντας τη δημιουργία νέων μορφών πολιτιστικής εμπλοκής. Η ανάπτυξη ψηφιακών εργαλείων συμβάλλει τόσο στην προσέγγιση νέων κοινοτήτων όσο και στη διατήρηση της σχέσης με το υφιστάμενο κοινό πέρα από τα όρια της φυσικής επίσκεψης (Alfandari, 2015· Hadley, 2017). Ωστόσο, η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών οφείλει να εντάσσεται σε μια συνολική στρατηγική ανάπτυξης κοινού και να λαμβάνει υπόψη ζητήματα ψηφιακού αποκλεισμού και άνισης πρόσβασης.

Στο ελληνικό πλαίσιο, η ανάπτυξη κοινού συνδέεται με τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού των πολιτιστικών οργανισμών και με την υιοθέτηση περισσότερο συμμετοχικών προσεγγίσεων πολιτιστικής διαχείρισης. Η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών, η ενίσχυση της επικοινωνίας με το κοινό και η συστηματική διερεύνηση των αναγκών και των προσδοκιών των επισκεπτών θεωρούνται βασικές προϋποθέσεις για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό και την εφαρμογή στρατηγικών ανάπτυξης κοινού. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάπτυξη κοινού δεν αντιμετωπίζεται ως αποσπασματική δράση προβολής ή προσέλκυσης επισκεπτών, αλλά ως μια μακροπρόθεσμη στρατηγική που συνδέεται άμεσα με την αποστολή, τη λειτουργία και τον κοινωνικό ρόλο του πολιτιστικού οργανισμού (Κουρή, 2005α· Κουρή, 2005β· Κουρή, 2022).

Με βάση τα παραπάνω, η ανάπτυξη κοινού συνιστά μια πολυδιάστατη διαδικασία που συνδέει την πολιτιστική διαχείριση με τη συμμετοχή, την προσβασιμότητα, την κοινωνική ένταξη και την οργανωσιακή στρατηγική. Η μελέτη της αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, το οποίο ως σύγχρονος πολιτιστικός οργανισμός καλείται να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της συμμετοχικότητας, της ψηφιακής επικοινωνίας και της προσέγγισης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

1.4 Πολιτιστική συμμετοχή: τυπολογία συμμετοχής και παράγοντες που την επηρεάζουν

Η πολιτιστική συμμετοχή αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες της σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής και της μουσειολογικής θεωρίας, καθώς συνδέεται άμεσα με ζητήματα πρόσβασης, δημοκρατίας και κοινωνικής ένταξης. Στη διεθνή βιβλιογραφία, η πολιτιστική συμμετοχή δεν ορίζεται απλώς ως φυσική παρουσία σε πολιτιστικούς χώρους ή

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

εκδηλώσεις, αλλά ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που περιλαμβάνει διαφορετικούς τρόπους εμπλοκής με τον πολιτισμό, σε επίπεδο κατανάλωσης, χρήσης, αλληλεπίδρασης και δημιουργίας νοήματος. Η κατανόηση της πολιτιστικής συμμετοχής προϋποθέτει, επομένως, τόσο την ανάλυση των μορφών που μπορεί να λάβει όσο και τη διερεύνηση των παραγόντων που την ενισχύουν ή την περιορίζουν.

Σε επίπεδο τυπολογίας, η βιβλιογραφία προτείνει διάφορες κατηγοριοποιήσεις της πολιτιστικής συμμετοχής, οι οποίες αντανakλούν διαφορετικά επίπεδα έντασης και ποιότητας εμπλοκής. Μια βασική διάκριση αφορά τη διάκριση μεταξύ παθητικής και ενεργητικής συμμετοχής. Η παθητική συμμετοχή αναφέρεται κυρίως στην παρακολούθηση ή κατανάλωση πολιτιστικού περιεχομένου, όπως η επίσκεψη σε μια έκθεση ή η παρακολούθηση μιας πολιτιστικής εκδήλωσης, χωρίς περαιτέρω αλληλεπίδραση. Αντίθετα, η ενεργητική συμμετοχή περιλαμβάνει μορφές εμπλοκής όπου το άτομο δεν περιορίζεται στον ρόλο του θεατή, αλλά συμμετέχει σε δράσεις, εργαστήρια, συζητήσεις ή διαδικασίες συν-δημιουργίας, συμβάλλοντας ενεργά στη διαμόρφωση της πολιτιστικής εμπειρίας (Black, 2012). Η διάκριση αυτή είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τα μουσεία σύγχρονης τέχνης, όπου η ενεργητική συμμετοχή θεωρείται βασικό εργαλείο γεφύρωσης της απόστασης ανάμεσα στο κοινό και το εκθεσιακό περιεχόμενο (Simon, 2010· Black, 2012).

Πέρα από αυτή τη βασική διάκριση, η σύγχρονη θεωρία αναγνωρίζει ότι η πολιτιστική συμμετοχή λειτουργεί ως συνεχές και όχι ως διχοτομία. Σύμφωνα με σχετικές προσεγγίσεις, τα άτομα μπορούν να κινούνται ανάμεσα σε διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής, από την περιστασιακή και χαμηλής έντασης εμπλοκή έως τη συστηματική, επαναλαμβανόμενη και βαθιά εμπειρία συμμετοχής (Cerquetti, 2016). Στο πλαίσιο αυτό, η συμμετοχή δεν ορίζεται αποκλειστικά από τη συχνότητα, αλλά και από την ποιότητα της σχέσης που αναπτύσσεται με τον πολιτιστικό οργανισμό, όπως η συναισθηματική σύνδεση, η αίσθηση ταύτισης και η αντίληψη του μουσείου ως χώρου προσωπικής ή συλλογικής σημασίας.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η διάκριση ανάμεσα στη θεσμική και την ανεπίσημη πολιτιστική συμμετοχή. Η θεσμική συμμετοχή αφορά δραστηριότητες που οργανώνονται και προσφέρονται από επίσημους πολιτιστικούς φορείς, όπως μουσεία, θέατρα ή πολιτιστικά ιδρύματα. Αντίθετα, η ανεπίσημη συμμετοχή περιλαμβάνει πολιτιστικές πρακτικές που λαμβάνουν χώρα εκτός θεσμικών πλαισίων, όπως η ερασιτεχνική καλλιτεχνική δημιουργία ή

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

η άτυπη πολιτιστική κατανάλωση μέσω ψηφιακών μέσων. Η ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών έχει συμβάλει σημαντικά στη μεταβολή των παραδοσιακών μορφών πολιτιστικής συμμετοχής, καθιστώντας περισσότερο ρευστά τα όρια μεταξύ φυσικής και ψηφιακής παρουσίας. Μέσα από ιστοσελίδες, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ψηφιακές εφαρμογές και διαδραστικά εργαλεία, οι πολιτιστικοί οργανισμοί έχουν πλέον τη δυνατότητα να αναπτύσσουν νέες μορφές επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με το κοινό τους. Οι εξελίξεις αυτές έχουν οδηγήσει στην εμφάνιση υβριδικών μορφών συμμετοχής, οι οποίες συνδυάζουν την επίσκεψη στον φυσικό χώρο με την ψηφιακή εμπειρία και επιτρέπουν την ευρύτερη πρόσβαση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στον πολιτισμό (Alfandari, 2015· Simon, 2010· Κουρή, 2005α).

Η ανάλυση της πολιτιστικής συμμετοχής δεν μπορεί να αποκοπεί από τους παράγοντες που την επηρεάζουν, καθώς η συμμετοχή δεν αποτελεί αποκλειστικά ζήτημα ατομικής επιλογής, αλλά αποτέλεσμα σύνθετων κοινωνικών, πολιτισμικών και θεσμικών διεργασιών. Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που αναδεικνύονται στη βιβλιογραφία είναι το πολιτιστικό κεφάλαιο, όπως αναπτύσσεται στην θεωρία του Bourdieu(1984), το οποίο σχετίζεται με το επίπεδο εκπαίδευσης, την εξοικείωση με την τέχνη και την προηγούμενη εμπειρία πολιτιστικής συμμετοχής. Έρευνες δείχνουν ότι άτομα με υψηλότερο πολιτιστικό κεφάλαιο συμμετέχουν συχνότερα και με μεγαλύτερη άνεση σε πολιτιστικές δραστηριότητες, ενώ ομάδες με χαμηλότερη εξοικείωση ενδέχεται να αντιμετωπίζουν συμβολικά εμπόδια κατανόησης και πρόσβασης (Kawashima, 2006).

Παράλληλα, κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες, όπως το εισόδημα, ο διαθέσιμος χρόνος και οι συνθήκες εργασίας, επηρεάζουν καθοριστικά τη δυνατότητα συμμετοχής. Η πολιτιστική συμμετοχή προϋποθέτει όχι μόνο ενδιαφέρον, αλλά και πρακτικές δυνατότητες, οι οποίες δεν είναι ισότιμα κατανεμημένες στην κοινωνία. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι οι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να αναγνωρίζουν αυτούς τους περιορισμούς και να σχεδιάζουν πολιτικές που μειώνουν τα εμπόδια συμμετοχής, όπως οικονομικά προσιτά προγράμματα, ευέλικτα ωράρια ή δράσεις εκτός του φυσικού χώρου του μουσείου (Mandel, 2019).

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται επίσης σε θεσμικούς και οργανωτικούς παράγοντες. Ο τρόπος με τον οποίο ο πολιτιστικός οργανισμός επικοινωνεί το περιεχόμενό του, η γλώσσα

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

που χρησιμοποιεί, η μουσειογραφική αφήγηση και η γενικότερη στάση απέναντι στο κοινό μπορούν να λειτουργήσουν είτε ενθαρρυντικά είτε αποτρεπτικά για τη συμμετοχή. Η βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι η αίσθηση «μη ανήκειν» αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους λόγους μη συμμετοχής, ιδίως σε μουσεία σύγχρονης τέχνης, όπου το περιεχόμενο συχνά εκλαμβάνεται ως ελιτίστικο ή δυσπρόσιτο (Black, 2012). Στο πλαίσιο αυτό, η ενίσχυση της συμμετοχικότητας συνδέεται με πρακτικές που προάγουν τη συμπερίληψη, τη σαφήνεια και τη δυνατότητα πολλαπλών ερμηνειών.

1.5 Το συμμετοχικό μουσείο (Simon) και η εμπειρία του επισκέπτη (Falk & Dierking)

Η έννοια του συμμετοχικού μουσείου (*participatory museum*) και η θεωρία της εμπειρίας του επισκέπτη αποτελούν δύο συμπληρωματικά θεωρητικά πλαίσια που έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη σύγχρονη μουσειολογική σκέψη και πρακτική. Η συμβολή της Nina Simon, αφενός, και των John Falk και Lynn Dierking, αφετέρου, ανέδειξε τη μετατόπιση από το μουσείο ως θεσμό μετάδοσης γνώσης προς το μουσείο ως πεδίο εμπειρίας, διαλόγου και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Τα δύο αυτά πλαίσια προσφέρουν κρίσιμα εργαλεία για την κατανόηση της πολιτιστικής συμμετοχής και της ανάπτυξης κοινού, ιδιαίτερα σε μουσεία σύγχρονης τέχνης, όπου η εμπλοκή του επισκέπτη θεωρείται κεντρική προϋπόθεση κατανόησης και νοηματοδότησης του περιεχομένου.

Η προσέγγιση του συμμετοχικού μουσείου, όπως διατυπώνεται από τη Simon, βασίζεται στην παραδοχή ότι το κοινό δεν αποτελεί παθητικό αποδέκτη έτοιμων αφηγήσεων, αλλά ενεργό συντελεστή της μουσειακής εμπειρίας. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, η συμμετοχή δεν περιορίζεται στην απλή φυσική παρουσία, αλλά αφορά τη δυνατότητα του επισκέπτη να συμβάλει, να εκφραστεί, να αλληλεπιδράσει και, σε ορισμένες περιπτώσεις, να συν-δημιουργήσει περιεχόμενο ή εμπειρίες μέσα στο μουσείο (Simon, 2010). Το συμμετοχικό μουσείο επιδιώκει να δημιουργήσει «ανοιχτά συστήματα» εμπλοκής, όπου οι επισκέπτες μπορούν να επιλέξουν το επίπεδο συμμετοχής που τους ταιριάζει, από χαμηλής έντασης μορφές αλληλεπίδρασης έως πιο ενεργές και δημιουργικές πρακτικές.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Κεντρική θέση στη θεωρία της Simon κατέχει η ιδέα ότι η συμμετοχή ενισχύει την αίσθηση του ανήκειν και τη συναισθηματική σύνδεση με τον οργανισμό. Όταν το μουσείο προσφέρει στο κοινό τη δυνατότητα να αφήσει το «ίχνος» του, να ακουστεί ή να αναγνωριστεί, τότε η εμπειρία αποκτά προσωπικό και κοινωνικό νόημα. Η συμμετοχικότητα, σε αυτό το πλαίσιο, δεν αποτελεί απλώς εργαλείο προσέλκυσης κοινού, αλλά μέσο αναδιαμόρφωσης της σχέσης εξουσίας ανάμεσα στον θεσμό και τον επισκέπτη, μετατοπίζοντας την αυθεντία από τον αποκλειστικό έλεγχο του οργανισμού προς μια πιο διαλογική και συμπεριληπτική λογική (Simon, 2010). Η προσέγγιση αυτή συνδέεται άμεσα με τις σύγχρονες συζητήσεις για πολιτιστική δημοκρατία και κοινωνική ένταξη, καθώς επιδιώκει να μειώσει τα συμβολικά εμπόδια που συχνά αποθαρρύνουν τη συμμετοχή σε μουσεία σύγχρονης τέχνης.

Παράλληλα, η θεωρία της εμπειρίας του επισκέπτη, όπως αναπτύχθηκε από τους Falk και Dierking, προσφέρει ένα ολοκληρωμένο ερμηνευτικό μοντέλο για το πώς οι άνθρωποι βιώνουν και νοηματοδοτούν την επίσκεψη στο μουσείο. Το γνωστό *Contextual Model of Learning* υποστηρίζει ότι η μουσειακή εμπειρία διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση τριών βασικών πλαισίων: του προσωπικού, του κοινωνικού και του φυσικού πλαισίου (Falk & Dierking, 2013). Το προσωπικό πλαίσιο περιλαμβάνει τις προηγούμενες γνώσεις, τα ενδιαφέροντα, τα κίνητρα και τις προσδοκίες του επισκέπτη. Το κοινωνικό πλαίσιο αφορά τις αλληλεπιδράσεις με άλλα άτομα, όπως φίλους, οικογένεια ή προσωπικό του μουσείου. Το φυσικό πλαίσιο σχετίζεται με τον χώρο, την αρχιτεκτονική, τη μουσειογραφία και το σχεδιασμό της έκθεσης.

Η προσέγγιση των Falk και Dierking υπογραμμίζει ότι η εμπειρία του επισκέπτη δεν είναι στατική ούτε πλήρως ελέγξιμη από τον οργανισμό. Αντίθετα, πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία, όπου το νόημα παράγεται μέσα από τη συνάντηση του ατόμου με το περιβάλλον και τους άλλους. Η αναγνώριση αυτής της πολυπλοκότητας έχει σημαντικές συνέπειες για τον σχεδιασμό εκθέσεων και δράσεων, καθώς καθιστά σαφές ότι η επιτυχία μιας μουσειακής εμπειρίας δεν εξαρτάται μόνο από την ποιότητα του περιεχομένου, αλλά και από το κατά πόσο ο οργανισμός λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικές ταυτότητες και ανάγκες του κοινού (Falk & Dierking, 2013).

Η σύνδεση του συμμετοχικού μουσείου με το μοντέλο εμπειρίας του επισκέπτη αναδεικνύει τη συμμετοχή ως κρίσιμο μηχανισμό ενεργοποίησης των τριών πλαισίων που περιγράφουν

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

οι Falk και Dierking. Οι συμμετοχικές πρακτικές μπορούν να ενισχύσουν το προσωπικό πλαίσιο, προσφέροντας κίνητρα και αίσθηση προσωπικής σημασίας, να ενεργοποιήσουν το κοινωνικό πλαίσιο μέσω διαλόγου και συλλογικών εμπειριών και να αξιοποιήσουν το φυσικό πλαίσιο με τρόπους που ενθαρρύνουν την εξερεύνηση και την αλληλεπίδραση. Με τον τρόπο αυτό, η συμμετοχικότητα λειτουργεί ως καταλύτης που μετατρέπει την επίσκεψη από μια στιγμιαία εμπειρία σε μια διαδικασία μάθησης και νοηματοδότησης με διάρκεια.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η εφαρμογή αυτών των θεωρητικών πλαισίων στα μουσεία σύγχρονης τέχνης, όπου η ερμηνευτική ασάφεια και η εννοιολογική πολυπλοκότητα του εκθεσιακού περιεχομένου συχνά δημιουργούν απόσταση ανάμεσα στο κοινό και το έργο τέχνης. Η θεωρία του συμμετοχικού μουσείου προσφέρει πρακτικά εργαλεία για τη γεφύρωση αυτής της απόστασης, ενώ το μοντέλο των Falk και Dierking επιτρέπει την κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την εμπειρία, όπως η προηγούμενη εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη ή η κοινωνική δυναμική της επίσκεψης. Στο πλαίσιο αυτό, η ενεργητική συμμετοχή μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ενδυνάμωσης του επισκέπτη, μειώνοντας την αίσθηση αποκλεισμού και ενισχύοντας τη σχέση εμπιστοσύνης με τον οργανισμό.

1.6 Σύγχρονες τάσεις στη μουσειακή πολιτική και επικοινωνία

Οι σύγχρονες τάσεις στη μουσειακή πολιτική και επικοινωνία αντανakλούν τον ευρύτερο μετασχηματισμό των πολιτιστικών οργανισμών σε φορείς κοινωνικής διαμεσολάβησης, μάθησης και συμμετοχής. Τα μουσεία καλούνται πλέον να λειτουργούν σε ένα περιβάλλον αυξημένων προσδοκιών, έντονου ανταγωνισμού για την προσοχή του κοινού και ταυτόχρονα αυξημένης κοινωνικής ευθύνης. Στο πλαίσιο αυτό, η μουσειακή πολιτική δεν περιορίζεται σε ζητήματα διαχείρισης συλλογών ή προγραμματισμού εκθέσεων, αλλά ενσωματώνει στρατηγικές για την ανάπτυξη κοινού, τη συμπερίληψη, την ψηφιακή παρουσία και την ενεργή επικοινωνία με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (Black, 2012).

Μία από τις βασικότερες τάσεις αφορά τη μετατόπιση από την επικοινωνία μονής κατεύθυνσης προς διαλογικές και συμμετοχικές μορφές επικοινωνίας. Παραδοσιακά, τα μουσεία λειτουργούσαν ως θεσμοί αυθεντίας που «μετέδιδαν» γνώση στο κοινό. Σήμερα, η

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

επικοινωνιακή πολιτική τους τείνει να υιοθετεί πρακτικές αμφίδρομης αλληλεπίδρασης, όπου το κοινό ενθαρρύνεται να εκφράσει απόψεις, να μοιραστεί εμπειρίες και να συμβάλει στη διαμόρφωση του αφηγήματος του οργανισμού. Η στροφή αυτή συνδέεται άμεσα με τις αρχές του συμμετοχικού μουσείου και με την αναγνώριση ότι η επικοινωνία αποτελεί πεδίο παραγωγής νοήματος και όχι απλώς εργαλείο προβολής (Simon, 2010).

Σημαντική τάση αποτελεί επίσης η ενσωμάτωση της έννοιας της συμπερίληψης στη μουσειακή πολιτική. Σύμφωνα με την Mandel (2019), η αποτελεσματική επικοινωνία δεν μπορεί να είναι ουδέτερη ή ομοιογενής, αλλά οφείλει να λαμβάνει υπόψη την πολιτισμική, κοινωνική και λειτουργική ποικιλομορφία του κοινού. Αυτό μεταφράζεται σε πολιτικές που αφορούν τη γλώσσα της επικοινωνίας, την προσβασιμότητα του περιεχομένου, τη χρήση πολλαπλών αφηγηματικών μορφών και την αναγνώριση διαφορετικών τρόπων πρόσληψης της μουσειακής εμπειρίας. Η συμπερίληψη, στο πλαίσιο αυτό, δεν αποτελεί απλώς ηθική επιταγή, αλλά στρατηγική επιλογή που επηρεάζει άμεσα την απήχηση και τη βιωσιμότητα του οργανισμού (Mandel, 2019).

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποκτά και η ψηφιακή επικοινωνία, η οποία έχει εξελιχθεί σε βασικό πυλώνα της σύγχρονης μουσειακής πολιτικής. Η χρήση ιστοσελίδων, κοινωνικών δικτύων, ψηφιακών εκθέσεων και διαδικτυακών δράσεων επιτρέπει στα μουσεία να επεκτείνουν την παρουσία τους πέρα από τα φυσικά τους όρια και να έρθουν σε επαφή με κοινά που διαφορετικά θα παρέμεναν αποστασιοποιημένα. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι το ψηφιακό περιβάλλον δεν λειτουργεί μόνο ως μέσο διάχυσης πληροφορίας, αλλά και ως χώρος εμπειρίας και συμμετοχής, όπου το κοινό μπορεί να αλληλεπιδράσει με το περιεχόμενο με τρόπους εξατομικευμένους και ευέλικτους (Alfandari, 2015; Hadley, 2017). Παράλληλα, αναδεικνύεται η ανάγκη στρατηγικής ενσωμάτωσης των ψηφιακών πρακτικών, ώστε να μην λειτουργούν αποσπασματικά ή αποκλειστικά ως εργαλεία προβολής.

Μια ακόμη σύγχρονη τάση αφορά τη μετάβαση προς μια επικοινωνία βασισμένη στην εμπειρία (*experience-based communication*). Τα μουσεία δεν προβάλλουν πλέον μόνο το περιεχόμενο των εκθέσεων, αλλά και την εμπειρία που συνοδεύει την επίσκεψη: τη συναισθηματική διάσταση, τις δυνατότητες συμμετοχής, τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται άμεσα με το μοντέλο των Falk και Dierking, καθώς η επικοινωνία καλείται να αντανακλά την πολυπλοκότητα της μουσειακής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

εμπειρίας και να προετοιμάζει το κοινό για μια ενεργή και προσωπικά σημαντική επίσκεψη (Falk & Dierking, 2013). Στο πλαίσιο αυτό, η αφήγηση (*storytelling*) αναδεικνύεται ως βασικό εργαλείο μουσειακής επικοινωνίας, επιτρέποντας τη σύνδεση του εκθεσιακού περιεχομένου με σύγχρονες κοινωνικές και προσωπικές αναφορές.

Παράλληλα, η σύγχρονη μουσειακή πολιτική χαρακτηρίζεται από αυξημένη έμφαση στην έρευνα κοινού και στη χρήση δεδομένων για τη λήψη αποφάσεων. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να αξιοποιούν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα προκειμένου να κατανοούν τις ανάγκες, τις προσδοκίες και τα εμπόδια συμμετοχής του κοινού τους. Η επικοινωνία, σε αυτή την προοπτική, δεν σχεδιάζεται πλέον με γενικευμένες υποθέσεις, αλλά βασίζεται σε τεκμηριωμένες αναλύσεις και σε συνεχή αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των δράσεων (Cerquetti, 2016). Η τάση αυτή συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη κοινού, καθώς η επικοινωνιακή στρατηγική αντιμετωπίζεται ως δυναμική διαδικασία προσαρμογής και όχι ως στατικό πλάνο.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η διασύνδεση της μουσειακής επικοινωνίας με ευρύτερες κοινωνικές και πολιτιστικές πολιτικές. Τα μουσεία καλούνται να τοποθετούνται δημόσια σε ζητήματα κοινωνικού ενδιαφέροντος, όπως η διαφορετικότητα, η ισότητα, η βιωσιμότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη, ενσωματώνοντας αυτές τις αξίες τόσο στον προγραμματισμό όσο και στην επικοινωνία τους. Στο σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να ανταποκριθούν σε σύνθετες κοινωνικές προκλήσεις, όπως οι δημογραφικές μεταβολές, η πολιτισμική πολυμορφία, οι κοινωνικές ανισότητες, οι τεχνολογικές εξελίξεις και οι μεταβαλλόμενες προσδοκίες των πολιτών. Η επικοινωνιακή τους πολιτική δεν περιορίζεται πλέον στην προβολή εκθέσεων και δράσεων, αλλά επεκτείνεται στη διαμόρφωση χώρων διαλόγου, συμμετοχής και κοινωνικού προβληματισμού. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα μουσεία επιχειρούν να ενισχύσουν τον κοινωνικό τους ρόλο και να λειτουργήσουν ως φορείς πολιτιστικής και κοινωνικής συνοχής. Η στάση αυτή μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική νομιμοποίηση του οργανισμού και να δημιουργήσει ισχυρότερους δεσμούς με το κοινό, εφόσον συνοδεύεται από συνεκτικές και αυθεντικές πρακτικές (Mandel, 2019· Kouri, 2022).

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Κεφάλαιο 2. Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) – Πλαίσιο Ανάλυσης

2.1 Ιστορική εξέλιξη, αποστολή και στρατηγική του ΕΜΣΤ

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) συγκροτεί τον κατεξοχήν εθνικό θεσμό για τη σύγχρονη εικαστική δημιουργία στην Ελλάδα, με ιστορική διαδρομή που αποτυπώνει τόσο τις θεσμικές δυσκολίες ίδρυσης και εδραίωσης ενός μουσείου σύγχρονης τέχνης όσο και τη σταδιακή διαμόρφωση μιας στρατηγικής πολιτιστικής παρουσίας με διεθνή προσανατολισμό. Το ΕΜΣΤ ιδρύθηκε το 1997 ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, εποπτευόμενο και επιχορηγούμενο από το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ η λειτουργική του εκκίνηση συνδέεται με την πρώτη συγκρότηση της συλλογής και τις πρώτες περιοδικές εκθέσεις κατά την περίοδο 2000 και εξής (Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης [ΕΜΣΤ], n.d.-a). Από την αφετηρία του, το μουσείο αναπτύχθηκε σε ένα πλαίσιο όπου η σύγχρονη τέχνη διεκδικούσε χώρο σε εθνικό επίπεδο, με την ανάγκη θεσμικής κατοχύρωσης, συλλογής, τεκμηρίωσης, συντήρησης και δημόσιας πρόσβασης να αποτελούν δομικές προτεραιότητες.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ιστορικής εξέλιξης του ΕΜΣΤ είναι η μακρά «νομαδική» περίοδος, κατά την οποία το μουσείο λειτούργησε με δράσεις, εκθέσεις και προγράμματα σε διαφορετικούς χώρους της Αθήνας, έως ότου ωριμάσουν οι συνθήκες μόνιμης εγκατάστασης. Η ίδια η αφήγηση του οργανισμού αναδεικνύει ότι, μετά από πρώιμες εκθεσιακές παρουσίες, το ΕΜΣΤ φιλοξενήθηκε σε χώρους όπως το Μέγαρο Μουσικής Αθηνών και άλλοι πολιτιστικοί κόμβοι, διατηρώντας ενεργή παρουσία παρά την έλλειψη πλήρους μόνιμης υποδομής (ΕΜΣΤ, n.d.-b). Η κατάσταση αυτή συνδέθηκε άμεσα με την επιλογή της μόνιμης στέγης του μουσείου, δηλαδή του εμβληματικού πρώην εργοστασίου ζυθοποιίας Φιξ στη Λεωφόρο Συγγρού, ενός κτιρίου με έντονο ιστορικό και αρχιτεκτονικό φορτίο, που συνδέεται με τη μεταπολεμική μοντερνιστική κληρονομιά της Αθήνας (ΕΜΣΤ, n.d.-c). Η αποκατάσταση και αναδιαμόρφωση του κτιρίου αποτέλεσε κρίσιμη πολιτιστική επένδυση: σύμφωνα με επίσημη παρουσίαση του Υπουργείου Πολιτισμού, η ανακατασκευή του ολοκληρώθηκε το 2014, ενώ η κτιριακή κλίμακα και οι υποδομές του συγκροτούν τις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

προϋποθέσεις για μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις, εκπαιδευτικές δράσεις και εργαστήρια (Hellenic Ministry of Culture, n.d.).

Η πλήρης λειτουργική «επανεκκίνηση» του μουσείου για το κοινό τοποθετείται διεθνώς και εγχώρια στη χρονική στιγμή της έναρξης πλήρους επιχειρησιακής λειτουργίας εντός του κτιρίου Φιξ, με το ΕΜΣΤ να δηλώνει ότι άνοιξε πλήρως στο κοινό τον Φεβρουάριο του 2020, παρουσιάζοντας –μεταξύ άλλων– εγκατάσταση της συλλογής και αναπτυγμένο πρόγραμμα δραστηριοτήτων (ΕΜΣΤ, n.d.-d). Η εξέλιξη αυτή αντιμετωπίστηκε και από διεθνή πολιτιστικά μέσα ως ορόσημο για την ελληνική εικαστική σκηνή, στο μέτρο που ένα εθνικό μουσείο σύγχρονης τέχνης απέκτησε πλέον σταθερή, ολοκληρωμένη δημόσια λειτουργία (Artforum, 2020). Συναφώς, θεσμικοί φορείς όπως το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος κατέγραψαν την έναρξη λειτουργίας του ΕΜΣΤ ως σημείο καμπής για τη σύγχρονη τέχνη στην Ελλάδα, δίνοντας έμφαση στη μετάβαση από την πολυετή προετοιμασία σε μια πραγματική, καθημερινή μουσειακή εμπειρία για το κοινό (Stavros Niarchos Foundation, 2020).

Ως προς την αποστολή του, το ΕΜΣΤ ορίζει τον εαυτό του ως θεσμό που αποκτά, διαφυλάσσει, συντηρεί, τεκμηριώνει, ερευνά και εκθέτει έργα σύγχρονης ελληνικής και διεθνούς τέχνης, προωθώντας παράλληλα την εκπαίδευση και τη δημόσια πρόσβαση στη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή (ΕΜΣΤ, n.d.-e). Αυτή η αποστολή συνδέεται με τη θεσμική λειτουργία ενός εθνικού μουσείου: η συλλογή δεν είναι απλώς αποθετήριο, αλλά εργαλείο αφήγησης, έρευνας και διαμόρφωσης πολιτιστικής μνήμης, ενώ οι εκθέσεις και τα προγράμματα λειτουργούν ως δημόσιες μορφές «μετάφρασης» της σύγχρονης τέχνης σε εμπειρία που μπορεί να γίνει κοινωνικά διαμοιράσιμη. Στο ίδιο πλαίσιο, η επίσημη διατύπωση της αποστολής του μουσείου τονίζει ότι ο οργανισμός διατηρεί διεθνή προοπτική, παρουσιάζοντας σύγχρονη τέχνη που συνομιλεί με ζητήματα του παρόντος και τις προκλήσεις της ανθρωπότητας, ενώ ταυτόχρονα εδράζεται στον συγκεκριμένο γεωπολιτικό του χώρο, επιχειρώντας να αρθρώσει μια τοποθετημένη (situated) ματιά στη σύγχρονη παραγωγή (ΕΜΣΤ, n.d.-f). Η στρατηγική αυτή διατύπωση είναι κρίσιμη για ένα μουσείο σύγχρονης τέχνης στην Αθήνα: επιδιώκεται ισορροπία ανάμεσα στην παγκόσμια καλλιτεχνική συνομιλία και στις τοπικές/περιφερειακές εμπειρίες, ώστε το μουσείο να λειτουργεί ταυτόχρονα ως διεθνής κόμβος και ως θεσμός με κοινωνική και πολιτισμική εγγύτητα.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Η στρατηγική του ΕΜΣΤ, όπως αποτυπώνεται στις επίσημες παρουσιάσεις του, εδράζεται σε τρεις διαπλεκόμενους άξονες: (α) στη συγκρότηση και ανάδειξη μιας συλλογής που χαρτογραφεί τη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή σε διασύνδεση Ελλάδας και διεθνούς πεδίου, (β) στην ανάπτυξη προγραμμάτων που διευρύνουν την πρόσβαση και ενισχύουν τη σχέση με διαφορετικά κοινά, και (γ) στη θεσμική εξωστρέφεια μέσω συνεργασιών, ερευνητικών δράσεων και διεθνών ανταλλαγών (ΕΜΣΤ, n.d.-e; ΕΜΣΤ, n.d.-f). Σε επίπεδο διοικητικής και καλλιτεχνικής διεύθυνσης, το μουσείο έχει επίσης προβάλει την ανάληψη καθηκόντων της Κατερίνας Γρέγου ως «νέα εποχή» για τον οργανισμό, γεγονός που εντάσσεται στη στρατηγική ανανέωσης, διεθνούς δικτύωσης και επανατοποθέτησης του ΕΜΣΤ στο ευρωπαϊκό οικοσύστημα της σύγχρονης τέχνης (ΕΜΣΤ, 2021). Χωρίς να ταυτίζεται η στρατηγική ενός οργανισμού με ένα πρόσωπο, η ανάδειξη της καλλιτεχνικής διεύθυνσης ως σημείου καμπής λειτουργεί συχνά ως θεσμικό σήμα αλλαγής προτεραιοτήτων: ενίσχυση διεθνών συνεργειών, έμφαση σε κοινωνικά και πολιτικά ερωτήματα που διαπερνούν τη σύγχρονη τέχνη και ταυτόχρονη αναζήτηση νέων τρόπων διαμεσολάβησης της εμπειρίας στο κοινό (ΕΜΣΤ, n.d.-f; ΕΜΣΤ, 2021).

2.2 Πολιτικές κοινού, δράσεις συμμετοχής, εκπαιδευτικά προγράμματα

Οι πολιτικές κοινού του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) συγκροτούν έναν από τους κεντρικούς άξονες της θεσμικής του ταυτότητας και συνδέονται άμεσα με τη στρατηγική του για ανάπτυξη κοινού (*audience development*) και ενίσχυση της πολιτιστικής συμμετοχής. Στον πυρήνα αυτής της πολιτικής βρίσκεται η αντίληψη ότι η πρόσβαση στη σύγχρονη τέχνη δεν αποτελεί αυτονόητο αποτέλεσμα της ύπαρξης ενός μουσείου, αλλά παράγεται μέσα από στοχευμένες πρακτικές διαμεσολάβησης, μάθησης και ενεργοποίησης διαφορετικών ομάδων κοινού. Η λειτουργία του Τομέα Μάθησης/Εκπαίδευσης του ΕΜΣΤ αποτυπώνει ακριβώς αυτή τη λογική: ο οργανισμός περιγράφει ότι σχεδιάζει και υλοποιεί προγράμματα μάθησης, συμμετοχικά projects και εκπαιδευτικούς πόρους, προσαρμοσμένους στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες επιμέρους ομάδων-στόχων, από μαθητές και φοιτητές έως οικογένειες, ηλικιωμένους και «ειδικές/ευάλωτες» κοινωνικές ομάδες (ΕΜΣΤ, n.d.-a). Η συγκεκριμένη διατύπωση είναι κρίσιμη για την παρούσα έρευνα,

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

διότι ορίζει ένα θεσμικό πλαίσιο όπου το «κοινό» νοείται ως πολλαπλό και διαφοροποιημένο, με διαφορετικούς τρόπους πρόσβασης και διαφορετικά εμπόδια συμμετοχής.

Οι κύριες δράσεις παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας .1: Κύριες δράσεις ανάπτυξης κοινού και συμμετοχής του ΕΜΣΤ

Κατηγορία Δράσεων	Όνομα Δράσης / Στόχος / Ομάδα	Χαρακτηριστικά
Εκπαιδευτικά Οικογενειακά	& We co+create on Sundays	Οικογένειες, ευρύ κοινό, Συν-δημιουργία, βιωματικές δράσεις (ΕΜΣΤ, n.d.-b)
Εκπαιδευτικά Συμμετοχικά	& Meeting Points 2025	Ευρύ κοινό, συνεργατικά προγράμματα, Διάλογος και συνεργασία με άλλα μουσεία (ΕΜΣΤ, 2025)
Συμπερίληψη Ευάλωτες Ομάδες	& IMPROVISA – Life in Motion	Μετανάστες, πρόσφυγες, νέοι, Ευρωπαϊκό πρόγραμμα συμπερίληψης (ΕΜΣΤ, n.d.-c)
Συμπερίληψη Ευάλωτες Ομάδες	& Ειδικές δράσεις για ΑμεΑ και αυτισμό	Ατομα με αναπηρία, Προσαρμοσμένες ξεναγήσεις, audio description
Ψηφιακές Δράσεις	Ψηφιακό περιεχόμενο & Social Media	Online κοινό, νέες γενιές, Επέκταση προσβασιμότητας πέρα από το μουσείο
Εκπαίδευση	Προγράμματα για Μαθητές σχολεία	και Εκπαιδευτικές επισκέψεις & εργαστήρια (ΕΜΣΤ, n.d.-d)

Πηγή: Επίσημη ιστοσελίδα ΕΜΣΤ (2024-2025)

Στο πεδίο της συμμετοχής, το ΕΜΣΤ αναπτύσσει δράσεις που υπερβαίνουν το μοντέλο της κλασικής επίσκεψης/θέασης έκθεσης και κατευθύνονται προς ενεργητικές μορφές εμπλοκής, όπως βιωματικά εργαστήρια, θεματικές συναντήσεις, διαδραστικές διαμεσολαβήσεις και ειδικά σχεδιασμένα συμμετοχικά formats. Ενδεικτικά, στην κατηγορία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

των συμμετοχικών δράσεων του μουσείου καταγράφονται προγράμματα που αφορούν τόσο ομάδες του γενικού κοινού όσο και ειδικά ακροατήρια, ενώ εμφανίζεται και σαφής προσανατολισμός σε δράσεις εκτός της «τυπικής» μουσειακής εμπειρίας, όπως προγράμματα που μεταφέρουν την επαφή με τη σύγχρονη τέχνη εκτός των φυσικών ορίων του μουσείου ή ενεργοποιούν το κοινό μέσω ειδικών θεματικών κύκλων (ΕΜΣΤ, n.d.-b). Η λειτουργία τέτοιων δράσεων ως «μηχανισμών συμμετοχής» έχει διπλή σημασία: αφενός ενισχύει την επαναληπτικότητα της σχέσης με το μουσείο, αφετέρου δημιουργεί πολλαπλές «εισόδους» στη σύγχρονη τέχνη για άτομα με διαφορετικά επίπεδα εξοικείωσης.

Ιδιαίτερα καθοριστική για την πολιτική κοινού του ΕΜΣΤ είναι η έμφαση στη συμπερίληψη και στην ισότιμη πρόσβαση, η οποία εκφράζεται τόσο μέσα από ειδικά προγράμματα για «ειδικές ομάδες» όσο και μέσα από πιο οριζόντιες πρακτικές σχεδιασμού. Το μουσείο δηλώνει ρητά ότι υλοποιεί ειδικές ξεναγήσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα για διαφορετικές ομάδες κοινού, όπως άτομα με αναπηρία και κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, μέσω της εκπαιδευτικής του ομάδας (ΕΜΣΤ, n.d.-c). Στο ίδιο πνεύμα, αναπτύσσεται θεματική δέσμη δράσεων που σχετίζεται με το φάσμα του αυτισμού, όπου το μουσείο παρουσιάζει την καλλιέργεια δεξιοτήτων μέσω βιωματικής εμπειρίας με έργα σύγχρονης τέχνης και οργανωμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες (ΕΜΣΤ, n.d.-d). Αυτές οι πρωτοβουλίες λειτουργούν ως πρακτική υλοποίηση μιας «πολιτικής προσβασιμότητας», που δεν περιορίζεται στην υλική πρόσβαση (π.χ., υποδομές), αλλά αγγίζει και τη γνωσιακή/συμβολική πρόσβαση: το πώς οι επισκέπτες μπορούν να κατανοήσουν, να ερμηνεύσουν και να αισθανθούν «χώρο για αυτούς» μέσα στο μουσείο.

Συναφώς, η πολιτική συμπερίληψης αποτυπώνεται και σε δράσεις που ενσωματώνουν συγκεκριμένα εργαλεία προσβασιμότητας. Ενδεικτικά, σε συμμετοχικές εκδηλώσεις όπως τα "Meeting Points", το ΕΜΣΤ περιγράφει παρεμβάσεις που απευθύνονται ισότιμα σε άτομα με και χωρίς αισθητηριακή ή κινητική αναπηρία, με ταυτόχρονη διερμηνεία στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα και απτικά βοηθήματα για την προσέγγιση των έργων (ΕΜΣΤ, 2025). Η πρακτική αυτή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για τη μελέτη ανάπτυξης κοινού, καθώς μετατοπίζει το κέντρο βάρους από την «πρόσκληση» του κοινού προς το μουσείο, στη θεσμική ευθύνη του μουσείου να ανασχεδιάζει την εμπειρία ώστε να είναι πραγματικά προσβάσιμη.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Ένας ακόμη εμβληματικός άξονας δράσεων είναι το πρόγραμμα **EMST Without Borders (ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα)**, το οποίο το μουσείο παρουσιάζει ως πρωτοβουλία με στόχο την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού και την ισότιμη πρόσβαση στην τέχνη (ΕΜΣΤ, n.d.-e). Η διεθνής αναγνώριση του προγράμματος, όπως αποτυπώνεται στην επίσημη παρουσίαση του ΕΜΣΤ, είναι ιδιαίτερα σημαντική: το μουσείο αναφέρει ότι το πρόγραμμα διακρίθηκε το 2012 από την CECA (Committee for Education and Cultural Action) του ICOM International στις "10 Best Museum Practices" σε ετήσιο διεθνή διαγωνισμό (ΕΜΣΤ, 2014). Η διάσταση αυτή «τοποθετεί» τις πρακτικές του ΕΜΣΤ σε ένα διεθνές πλαίσιο μουσειακής εκπαίδευσης και πολιτιστικής δράσης, και προσφέρει τεκμηριωμένο υπόβαθρο για να εξεταστεί εμπειρικά (μέσω ερωτηματολογίου και συνεντεύξεων) κατά πόσο οι πολιτικές αυτές γίνονται αντιληπτές από το κοινό και τους επαγγελματίες ως αποτελεσματικές.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, το ΕΜΣΤ οργανώνει ένα διακριτό σώμα προγραμμάτων που στοχεύει στην επαφή μαθητών και εκπαιδευτικών με τη σύγχρονη τέχνη, τόσο εντός του μουσείου όσο και μέσω δράσεων σε σχολικές κοινότητες. Το μουσείο αναφέρει ότι ο Τομέας Εκπαίδευσης σχεδιάζει και υλοποιεί προγράμματα για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με σκοπό τη γνωριμία μαθητών και εκπαιδευτικών με έργα της συλλογής (ΕΜΣΤ, n.d.-f). Επιπλέον, σε σχετικές σελίδες για τη σχολική εκπαίδευση, καταγράφονται οργανωτικές πρακτικές που παραπέμπουν σε συστηματικό σχεδιασμό (π.χ., διαδικασίες κρατήσεων, διαφοροποίηση ανά βαθμίδα), κάτι που είναι κρίσιμο για τη λειτουργικότητα και την κλιμάκωση της εκπαιδευτικής πολιτικής ενός μουσείου (ΕΜΣΤ, n.d.-g). Παράλληλα, η ύπαρξη εξειδικευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για ειδικά σχολεία και δομές ένταξης (π.χ., ΕΕΕΕΚ, ΕΝΕΕΓΥΛ, τμήματα ένταξης) αναδεικνύει ότι η «εκπαίδευση» στο ΕΜΣΤ δεν είναι ενιαία υπηρεσία, αλλά δομείται σε διαφοροποιημένες παρεμβάσεις με στόχο την πραγματική συμμετοχή ομάδων με διαφορετικές ανάγκες (ΕΜΣΤ, n.d.-h).

Κριτική αξιολόγηση

Παρότι το ΕΜΣΤ έχει πραγματοποιήσει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση του συμμετοχικού μουσείου, υιοθετώντας εκπαιδευτικές, ψηφιακές και συμμετοχικές πρακτικές (Simon, 2010), η στρατηγική ανάπτυξης κοινού φαίνεται να παραμένει σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένη στην προσέλκυση και ενημέρωση των επισκεπτών, παρά στη βαθύτερη και περισσότερο διαδραστική εμπλοκή τους με τη μουσειακή εμπειρία (Black, 2012).

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Στα βασικά δυνατά σημεία του μουσείου περιλαμβάνονται η ποικιλία των δράσεων, η αξιοποίηση σύγχρονων μορφών πολιτιστικής επικοινωνίας και η ανάπτυξη ευρωπαϊκών συνεργασιών, οι οποίες ενισχύουν τη διεθνή παρουσία και την εξωστρέφεια του οργανισμού. Ωστόσο, εξακολουθούν να εντοπίζονται ορισμένες αδυναμίες, όπως η περιορισμένη ενεργή συμμετοχή του κοινού, οι δυσκολίες προσβασιμότητας για ορισμένες ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και η έλλειψη συστηματικής αξιολόγησης των δράσεων ανάπτυξης κοινού και πολιτιστικής συμμετοχής (Κουρή, 2005β).

2.3 Η θέση του ΕΜΣΤ στο ελληνικό και ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό οικοσύστημα

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) κατέχει μια ιδιαίτερη και σύνθετη θέση στο ελληνικό και ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό οικοσύστημα, καθώς λειτουργεί ταυτόχρονα ως εθνικός θεσμός αναφοράς για τη σύγχρονη τέχνη και ως κόμβος διεθνών καλλιτεχνικών, ερευνητικών και επιμελητικών ανταλλαγών. Στο ελληνικό πλαίσιο, το ΕΜΣΤ αποτελεί τον μοναδικό θεσμό με ρητή εθνική αποστολή αποκλειστικά αφιερωμένη στη σύγχρονη τέχνη, γεγονός που το διαφοροποιεί από άλλους σημαντικούς πολιτιστικούς οργανισμούς, όπως μεγάλα μουσεία αρχαιολογικού ή ιστορικού χαρακτήρα, αλλά και από ιδιωτικές πρωτοβουλίες σύγχρονης τέχνης. Η θέση αυτή του προσδίδει αυξημένο θεσμικό βάρος, καθώς καλείται να λειτουργήσει όχι μόνο ως εκθεσιακός χώρος, αλλά και ως φορέας χάραξης πολιτιστικού λόγου για τη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα (ΕΜΣΤ, n.d.-a).

Σε εθνικό επίπεδο, το ΕΜΣΤ εντάσσεται σε ένα οικοσύστημα που χαρακτηρίζεται από πολυμορφία αλλά και κατακερματισμό. Η σύγχρονη εικαστική σκηνή στην Ελλάδα αναπτύσσεται μέσα από ένα πλέγμα δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, ανεξάρτητων χώρων, φεστιβάλ και καλλιτεχνικών πρωτοβουλιών, με έντονη παρουσία στην Αθήνα αλλά και σε άλλες αστικές περιοχές. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΕΜΣΤ λειτουργεί ως θεσμικός «άξονας σταθερότητας», προσφέροντας μια μόνιμη υποδομή για τη συλλογή, την τεκμηρίωση και την ιστορικοποίηση της σύγχρονης ελληνικής τέχνης, ενώ ταυτόχρονα συνομιλεί με πιο ευέλικτες και πειραματικές μορφές καλλιτεχνικής παραγωγής (Hellenic Ministry of Culture, n.d.). Η παρουσία του στο κέντρο της Αθήνας, σε ένα κτίριο-ορόσημο όπως το πρώην

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

εργοστάσιο Φιξ, ενισχύει τη χωρική και συμβολική του ένταξη στον αστικό και πολιτιστικό ιστό της πόλης.

Παράλληλα, το ΕΜΣΤ έχει αναπτύξει στρατηγικές διεθνούς δικτύωσης που το τοποθετούν ενεργά στο ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό οικοσύστημα. Το μουσείο συμμετέχει σε ευρωπαϊκά δίκτυα και συνεργασίες που αφορούν τη σύγχρονη τέχνη, τη μουσειακή εκπαίδευση και την πολιτιστική πολιτική, ενισχύοντας την ανταλλαγή γνώσης, πρακτικών και καλλιτεχνικού κεφαλαίου. Ενδεικτικά, η συμμετοχή του ΕΜΣΤ σε προγράμματα και πλατφόρμες που συνδέονται με τον ευρωπαϊκό πολιτιστικό διάλογο αποτυπώνει την πρόθεσή του να λειτουργεί όχι ως «περιφερειακός» θεσμός, αλλά ως ισότιμος συνομιλητής σε ένα διεθνές πεδίο (ΕΜΣΤ, η.δ.-b). Η στρατηγική αυτή είναι σύμφωνη με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πολιτιστική πολιτική, η οποία ενθαρρύνει τη διακρατική συνεργασία, την κινητικότητα καλλιτεχνών και την ανταλλαγή πολιτιστικών πρακτικών.

Η διεθνής αναγνώριση του ΕΜΣΤ ενισχύθηκε περαιτέρω μέσω της συμμετοχής του σε μεγάλης κλίμακας ευρωπαϊκές και διεθνείς διοργανώσεις. Η παρουσία του μουσείου στη documenta 14, με την ανταλλαγή συλλογών και εκθεσιακών προγραμμάτων ανάμεσα στην Αθήνα και το Κάσελ, αποτέλεσε κομβικό σημείο για την προβολή του ΕΜΣΤ στο διεθνές καλλιτεχνικό πεδίο. Η συγκεκριμένη συνεργασία ανέδειξε την Αθήνα ως ενεργό τόπο σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής και το ΕΜΣΤ ως θεσμικό εταίρο ικανό να φιλοξενήσει και να συνδιαμορφώσει διεθνή καλλιτεχνικά αφηγήματα (documenta 14, 2017). Παράλληλα, διεθνή μέσα τέχνης και πολιτισμού έχουν αναφερθεί στο ΕΜΣΤ ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μουσείου που, παρά τις καθυστερήσεις και τις θεσμικές προκλήσεις, κατόρθωσε να ενταχθεί δυναμικά στον ευρωπαϊκό μουσειακό χάρτη (Artforum, 2020).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το ΕΜΣΤ τοποθετείται σε ένα δίκτυο μουσείων σύγχρονης τέχνης που καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα σε εθνικές αποστολές και διεθνείς προσανατολισμούς. Σε αντίθεση με μεγάλα, ιστορικά εδραιωμένα μουσεία της Δυτικής Ευρώπης, το ΕΜΣΤ ανήκει σε μια κατηγορία «νεότερων» θεσμών, οι οποίοι συγκροτούν την ταυτότητά τους σε συνθήκες οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών. Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι τέτοια μουσεία συχνά αναπτύσσουν πιο ευέλικτες και πολιτικά ευαίσθητες προσεγγίσεις, ενσωματώνοντας ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης, μεταναστευτικών ροών και γεωπολιτικής θέσης στο καλλιτεχνικό τους πρόγραμμα (Mandel,

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

2019). Η στρατηγική του ΕΜΣΤ να αναδεικνύει καλλιτεχνικές πρακτικές που συνομιλούν με το παρόν και τις κοινωνικές εντάσεις της εποχής το ευθυγραμμίζει με αυτή την ευρωπαϊκή τάση.

2.4 Προκλήσεις και ευκαιρίες ανάπτυξης κοινού

Η ανάπτυξη κοινού στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) διαμορφώνεται μέσα σε ένα σύνθετο πλέγμα θεσμικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραμέτρων, οι οποίες δημιουργούν ταυτόχρονα σημαντικές προκλήσεις αλλά και ουσιαστικές ευκαιρίες. Ως εθνικός θεσμός σύγχρονης τέχνης, το ΕΜΣΤ καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα στη θεσμική του αποστολή, τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού πολιτιστικού περιβάλλοντος και τις διεθνείς τάσεις που επαναπροσδιορίζουν τη σχέση μουσείων και κοινού.

Μία από τις βασικές προκλήσεις αφορά τη φύση της σύγχρονης τέχνης και τον τρόπο με τον οποίο αυτή προσλαμβάνεται από ευρύτερα ακροατήρια. Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η σύγχρονη τέχνη συχνά γίνεται αντιληπτή ως δυσπρόσιτη, ελιτίστικη ή αποσυνδεδεμένη από την καθημερινή εμπειρία, γεγονός που λειτουργεί αποτρεπτικά για ομάδες με χαμηλή πολιτιστική εξοικείωση (Black, 2012). Στο ελληνικό πλαίσιο, όπου η μουσειακή κουλτούρα έχει παραδοσιακά συνδεθεί περισσότερο με την αρχαιότητα και την πολιτιστική κληρονομιά, η πρόκληση αυτή εντείνεται, καθιστώντας αναγκαία την ανάπτυξη στρατηγικών ερμηνείας, διαμεσολάβησης και επικοινωνίας που να γεφυρώνουν το χάσμα ανάμεσα στο έργο τέχνης και τον επισκέπτη (ΕΜΣΤ, n.d.-a).

Μια δεύτερη σημαντική πρόκληση σχετίζεται με τις κοινωνικές και πολιτισμικές ανισότητες στη συμμετοχή. Έρευνες δείχνουν ότι η πολιτιστική συμμετοχή επηρεάζεται έντονα από παράγοντες όπως το μορφωτικό επίπεδο, το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο, η ηλικία και η πολιτιστική ταυτότητα (Kawashima, 2006). Για το ΕΜΣΤ, αυτό μεταφράζεται στην ανάγκη προσέγγισης κοινού πέρα από το ήδη «ενεργό» και πολιτιστικά εξοικειωμένο ακροατήριο, με έμφαση σε κοινωνικές ομάδες που παραδοσιακά υποεκπροσωπούνται στους μουσειακούς χώρους. Η πρόκληση αυτή δεν αφορά μόνο την προσέλκυση νέων επισκεπτών, αλλά και τη δημιουργία συνθηκών ουσιαστικής και βιώσιμης συμμετοχής.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Παράλληλα, οι θεσμικές και οργανωτικές συνθήκες συνιστούν έναν ακόμη κρίσιμο παράγοντα. Το ΕΜΣΤ λειτουργεί στο πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας πολιτιστικής διοίκησης, η οποία επηρεάζει τον σχεδιασμό, την οργάνωση και την υλοποίηση των δράσεών του, μέσα στο πλαίσιο των ευρύτερων μεταβολών της πολιτιστικής πολιτικής και διαχείρισης (Gray, 2007· Belfiore & Bennett, 2008). Η διεθνής βιβλιογραφία επισημαίνει ότι τέτοιες συνθήκες μπορούν να περιορίσουν τη δυνατότητα μακροπρόθεσμου στρατηγικού σχεδιασμού για την ανάπτυξη κοινού, οδηγώντας συχνά σε αποσπασματικές ή βραχυπρόθεσμες δράσεις (Hadley, 2017). Ωστόσο, η αντιμετώπιση αυτών των περιορισμών μπορεί ταυτόχρονα να λειτουργήσει ως πεδίο καινοτομίας, μέσα από ευέλικτες συνεργασίες και αξιοποίηση εξωτερικών πόρων.

Παρά τις παραπάνω προκλήσεις, το ΕΜΣΤ διαθέτει σημαντικές ευκαιρίες για την ανάπτυξη κοινού. Καταρχάς, η γεωγραφική του θέση στο κέντρο της Αθήνας και η σύνδεσή του με τον αστικό ιστό δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την προσέγγιση τόσο του τοπικού πληθυσμού όσο και διεθνών επισκεπτών. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι τα μουσεία σύγχρονης τέχνης που εντάσσονται ενεργά στη ζωή της πόλης μπορούν να λειτουργήσουν ως χώροι κοινωνικής συνάντησης και πολιτιστικού διαλόγου, υπερβαίνοντας τον παραδοσιακό ρόλο του εκθεσιακού χώρου (Mandel, 2019).

Κεφάλαιο 3. Μεθοδολογία Έρευνας

3.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να διερευνήσει τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες των επισκεπτών του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) σχετικά με τις πολιτικές ανάπτυξης κοινού, τις δράσεις πολιτιστικής συμμετοχής και τη συνολική μουσειακή εμπειρία. Με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής, διατυπώνονται τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

ΕΕ1: Ποια είναι τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά και τα πρότυπα μουσειακής επίσκεψης των επισκεπτών του ΕΜΣΤ;

ΕΕ2: Πώς αξιολογούν οι επισκέπτες τη συνολική εμπειρία τους στο ΕΜΣΤ ως προς την ποιότητα των εκθέσεων, την κατανόηση του περιεχομένου, τις παρεχόμενες υπηρεσίες και το μουσειακό περιβάλλον;

ΕΕ3: Σε ποιο βαθμό οι επισκέπτες γνωρίζουν και συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές, συμμετοχικές και πολιτιστικές δράσεις που υλοποιεί το ΕΜΣΤ;

ΕΕ4: Πώς αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες τη συμβολή των δράσεων του μουσείου στην ενίσχυση της πολιτιστικής συμμετοχής και της ενεργού εμπλοκής του κοινού;

ΕΕ5: Πώς αξιολογούν οι επισκέπτες τις πρωτοβουλίες του ΕΜΣΤ που αφορούν την προσβασιμότητα, τη συμπερίληψη και την προσέγγιση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων;

ΕΕ6: Σε ποιο βαθμό το ψηφιακό περιεχόμενο και τα μέσα επικοινωνίας του ΕΜΣΤ συμβάλλουν στη διατήρηση της σχέσης του μουσείου με το κοινό του;

ΕΕ7: Ποιο είναι το επίπεδο ικανοποίησης των επισκεπτών και σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η πρόθεσή τους να επισκεφθούν ξανά το μουσείο στο μέλλον;

3.2 Ερευνητική προσέγγιση και αιτιολόγηση ποσοτικής μεθοδολογίας

Η μεθοδολογική σχεδίαση μιας έρευνας στο πεδίο της ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής δεν αποτελεί απλώς τεχνική επιλογή, αλλά οργανική προέκταση των ερευνητικών ερωτημάτων και του θεωρητικού πλαισίου που την υποστηρίζει. Στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, η συσχέτιση μεταξύ επιστημολογικών παραδοχών, στόχων και μεθόδων αναγνωρίζεται ως κρίσιμο στοιχείο της ερευνητικής εγκυρότητας, καθώς η μέθοδος καλείται να ανταποκρίνεται στη φύση των φαινομένων που μελετά (Creswell & Creswell, 2018· Bryman, 2016). Στην παρούσα εργασία, η μελέτη της σχέσης ανάμεσα στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης και τα κοινά του προϋποθέτει μια προσέγγιση η οποία επιτρέπει την αποτύπωση τάσεων, στάσεων και προτιμήσεων σε ένα ευρύ φάσμα επισκεπτών και δυνητικών επισκεπτών, ώστε τα ευρήματα να διαθέτουν επαρκή εμπειρική στήριξη και να μπορούν να συνδεθούν με τη διεθνή βιβλιογραφία της έρευνας κοινού.

Η εμπειρική διερεύνηση που υποστηρίζει το παρόν παραδοτέο βασίζεται κατά κύριο λόγο σε ποσοτική μεθοδολογία, υλοποιημένη μέσω δομημένου ερωτηματολογίου και επεξεργασίας των δεδομένων σε περιβάλλον υπολογιστικού φύλλου. Η ποσοτική προσέγγιση επιλέγεται διότι ευθυγραμμίζεται με τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία αφορούν τη συστηματική καταγραφή στάσεων, αντιλήψεων, συχνοτήτων επίσκεψης, βαθμού ικανοποίησης και πιθανότητας νέας επίσκεψης σε ένα δείγμα επισκεπτών του ΕΜΣΤ. Οι μέθοδοι αυτής της οικογένειας ενδείκνυνται όταν ο ερευνητής επιδιώκει την αποτίμηση φαινομένων που μπορούν να περιγραφούν αριθμητικά, να συγκριθούν μεταξύ ομάδων και να συσχετιστούν με συγκεκριμένα θεωρητικά μοντέλα (De Vaus, 2014· Babbie, 2020). Παράλληλα, τα δομημένα ερωτηματολόγια έχουν αναγνωριστεί στη μουσειακή έρευνα κοινού ως καθιερωμένο εργαλείο, καθώς επιτρέπουν τη συστηματική σύγκριση των απαντήσεων και τη χαρτογράφηση των επισκεπτών (Hooper-Greenhill, 2006).

Η επιλογή της ποσοτικής προσέγγισης συνδέεται με τέσσερις βασικές παραδοχές. Πρώτον, η ανάπτυξη κοινού και η πολιτιστική συμμετοχή αποτελούν φαινόμενα τα οποία εκφράζονται μέσω παρατηρήσιμων συμπεριφορών και εκπεφρασμένων στάσεων, και επομένως μπορούν να μετρηθούν με κλίμακες και κατηγορικές μεταβλητές (Cohen, Manion, & Morrison, 2018). Δεύτερον, η ποσοτικοποίηση των απαντήσεων προσφέρει τη δυνατότητα συγκριτικής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

ανάγνωσης ανάμεσα σε δημογραφικές ομάδες, ανάμεσα σε τακτικούς και νέους επισκέπτες, ή ανάμεσα σε επιμέρους διαστάσεις της εμπειρίας, στοιχείο που θεωρείται κρίσιμο για τη μελέτη της τμηματοποίησης κοινού και για τη διαμόρφωση στρατηγικών ανάπτυξης κοινού (Bollo, Da Milano, Gariboldi, & Torch, 2017· Hadley, 2017). Τρίτον, η στατιστική συνοπτική αναπαράσταση των απαντήσεων διευκολύνει τη δημόσια επικοινωνία των ευρημάτων προς τη διοίκηση του οργανισμού, με τρόπο αναγνώσιμο και αξιοποιήσιμο σε στρατηγικές αποφάσεις (Cerquetti, 2016). Τέταρτον, η ποσοτική μεθοδολογία προσφέρει σταθερό πλαίσιο διαφάνειας και επαναληψιμότητας, εφόσον το εργαλείο, το δείγμα και οι μεταβλητές μπορούν να τεκμηριωθούν με ακρίβεια (Robson & McCartan, 2016).

Η σύνδεση της μεθοδολογικής επιλογής με το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας είναι άμεση. Το συμμετοχικό μουσείο της Simon (2010), το Contextual Model of Learning των Falk και Dierking (2013), καθώς και οι θεωρητικές προσεγγίσεις για την πολιτιστική συμμετοχή (Kawashima, 2006· Mandel, 2019) επικεντρώνονται σε διαστάσεις –εμπειρία, εμπλοκή, αίσθηση του ανήκειν, αντιλήψεις περί προσβασιμότητας– οι οποίες μπορούν να αποτυπωθούν με κλίμακες Likert και κατηγορικές ερωτήσεις. Η ποσοτική μέθοδος δεν λειτουργεί επομένως ως απλή τεχνική συλλογής δεδομένων· συγκροτεί τη γέφυρα ανάμεσα στους θεωρητικούς όρους και τις λειτουργικά μετρήσιμες εκφάνσεις τους, σε συμφωνία με τη λογική της λειτουργικοποίησης (operationalisation) που περιγράφεται στη βιβλιογραφία της έρευνας (Punch, 2014· Saunders, Lewis, & Thornhill, 2019).

Η ποσοτική μεθοδολογία επιλέγεται επίσης διότι ταιριάζει με τη φύση του ζητήματος της πολιτιστικής συμμετοχής, όπου η συστηματική μέτρηση συχνотήτων, στάσεων και βαθμών ικανοποίησης συνιστά εγκαθιδρυμένη πρακτική σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο (Eurostat, 2017· Bollo et al., 2017). Στη βιβλιογραφία για τα μουσεία τονίζεται ότι η ικανότητα ενός οργανισμού να σχεδιάζει στοχευμένες δράσεις ανάπτυξης κοινού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διαθεσιμότητα τεκμηριωμένων δεδομένων κοινού, τα οποία περιγράφουν με ακρίβεια το ποιος επισκέπτεται το μουσείο, με ποια συχνότητα, για ποιους λόγους και με ποιον βαθμό ικανοποίησης (Black, 2012· Cerquetti, 2016). Η προσέγγιση που υιοθετείται εδώ ευθυγραμμίζεται με αυτή τη μεθοδολογική παράδοση, χωρίς να επιδιώκει την ανάπτυξη πολυμεταβλητών μοντέλων ή επαγωγικών στατιστικών δοκιμασιών, αλλά εστιάζοντας στην περιγραφική αποτύπωση ενός εμπειρικού δείγματος που αναπτύσσεται γύρω από το ΕΜΣΤ.

3.3 Τύπος δεδομένων – Δομή ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο της έρευνας σχεδιάστηκε ώστε να καλύπτει σε συστηματικό και ισορροπημένο τρόπο τις θεματικές διαστάσεις της ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής στο ΕΜΣΤ, με τρόπο συμβατό με όσα τεκμηριώνονται στη σχετική μεθοδολογική βιβλιογραφία για τη μουσειακή έρευνα κοινού (Hooper-Greenhill, 2006· Bollo et al., 2017). Διατίθεται σε ελληνική και αγγλική έκδοση, οι οποίες έχουν συμπεριληφθεί ως Παράρτημα 1 και Παράρτημα 2 της παρούσας εργασίας, ώστε να τεκμηριώνεται η πλήρης δομή και διατύπωση των ερωτημάτων. Η συγκρότησή του ακολουθεί τη λογική των κλειστών δομημένων ερωτηματολογίων με ξεκάθαρη θεματική οργάνωση σε ενότητες, στοιχείο που θεωρείται καίριο για τη συνεκτικότητα και την κατανόηση από τους συμμετέχοντες (De Vaus, 2014· Cohen, Manion, & Morrison, 2018).

Η δομή του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει τέσσερις βασικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορά τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων, με ερωτήσεις για το φύλο, την ηλικία και το εκπαιδευτικό επίπεδο, καθώς και για τη γενικότερη συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία και την προηγούμενη επίσκεψη ή μη στο ΕΜΣΤ. Οι ερωτήσεις αυτές παρέχουν τη βάση για την κατανόηση του προφίλ των συμμετεχόντων, σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική των ερευνών μουσειακού κοινού (Falk & Dierking, 2013· Hooper-Greenhill, 2006). Η δεύτερη ενότητα εστιάζει στην εμπειρία επίσκεψης στο ΕΜΣΤ και περιλαμβάνει ερωτήσεις σχετικά με τη συνολική ικανοποίηση, την ανταπόκριση των εκθέσεων στις προσδοκίες, την κατανόηση του περιεχομένου, την αξιολόγηση των χώρων, τη διαθεσιμότητα του προσωπικού και τη συνολική ποιότητα των υποδομών. Η ενότητα αυτή αποτυπώνει το πεδίο της εμπειρίας επισκέπτη όπως αυτό περιγράφεται από το πλαίσιο των Falk και Dierking (2013) και από τη μουσειακή έρευνα ικανοποίησης κοινού.

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται στα κίνητρα επίσκεψης, στη συμμετοχή και στις διαστάσεις της ανάπτυξης κοινού. Στο σημείο αυτό περιλαμβάνονται ερωτήσεις για τον κύριο λόγο επίσκεψης, για την πιθανότητα επανεπίσκεψης, για την ενημέρωση και τη συμμετοχή σε δράσεις του ΕΜΣΤ (ξεναγήσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, εργαστήρια, ομιλίες, ψηφιακές δράσεις, συμμετοχικές εκθέσεις) και για τη συμβολή τέτοιων δράσεων στην ενεργητική εμπλοκή του κοινού. Η ενότητα αυτή ευθυγραμμίζεται με τις θεωρήσεις περί

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

συμμετοχικότητας/εμπλοκής κοινού, όπως αναπτύσσονται από τη Simon (2010) και από το εκτενές ερευνητικό πεδίο της πολιτιστικής σθμμετοχής (Kawashima, 2006· Bourdieu, 1984). Η ίδια ενότητα ενσωματώνει επιπλέον σύνολο υποερωτημάτων κλίμακας Likert για τη συμπερίληψη και την προσβασιμότητα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (άτομα με αναπηρία, άτομα με κινητικές δυσκολίες, άτομα με αισθητηριακές ή γνωστικές ιδιαιτερότητες, μετανάστες ή πρόσφυγες, Ρομά, καθώς και άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη), αντικατοπτρίζοντας τη συζήτηση της διεθνούς βιβλιογραφίας για την κοινωνική συμπερίληψη και την πολιτιστική δημοκρατία (Mandel, 2019).

Η τέταρτη ενότητα αφορά τη μακροπρόθεσμη σχέση του συμμετέχοντα με το μουσείο και τη συμβολή του ΕΜΣΤ στην προσωπική πολιτιστική ανάπτυξη, την επικοινωνιακή και ψηφιακή του παρουσία και τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να ενισχυθεί η σχέση μουσείου-κοινού. Στο τμήμα αυτό περιλαμβάνονται ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής αλλά και ανοιχτές ερωτήσεις, οι οποίες δίνουν στον συμμετέχοντα τη δυνατότητα να εκφράσει με δικά του λόγια προτάσεις βελτίωσης και γενικά σχόλια. Η σύζευξη κλειστών και περιορισμένων ανοιχτών ερωτήσεων αποτελεί καθιερωμένη τεχνική, καθώς οι ανοιχτές απαντήσεις εμπλουτίζουν την ερμηνεία των στατιστικών ευρημάτων χωρίς να αλλάζουν τη βασική ποσοτική φύση του εργαλείου (Bryman, 2016· Punch, 2014).

Από άποψη τύπων ερωτήσεων, στο ερωτηματολόγιο εκπροσωπούνται τρεις βασικές κατηγορίες, οι οποίες αναγνωρίζονται διεθνώς ως οι πλέον λειτουργικές για έρευνα μέσω ερωτηματολογίου (De Vaus, 2014· Saunders et al., 2019). Πρώτον, χρησιμοποιούνται κλειστές ερωτήσεις μοναδικής επιλογής, οι οποίες εμφανίζονται τόσο στις δημογραφικές ερωτήσεις (φύλο, ηλικιακή ομάδα, επίπεδο εκπαίδευσης) όσο και στις ερωτήσεις για τη συχνότητα επίσκεψης μουσείων ή τον κύριο λόγο επίσκεψης στο ΕΜΣΤ. Δεύτερον, υιοθετούνται ερωτήσεις πολλαπλών επιλογών, όπως για τη γνώση και τη συμμετοχή σε δράσεις ή για τους προτεινόμενους τρόπους ενίσχυσης της σχέσης με το μουσείο, οι οποίες επιτρέπουν στους συμμετέχοντες να επιλέξουν περισσότερες από μία επιλογές και αναπαριστούν τις ποικίλες μορφές πολιτιστικής εμπλοκής. Τρίτον, χρησιμοποιείται εκτεταμένα η πενταβάθμια κλίμακα Likert (1 = Καθόλου έως 5 = Πάρα πολύ ή Πολύ ικανοποιημένος/η) για τις ερωτήσεις στάσης, ικανοποίησης και αξιολόγησης, σύμφωνα με

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

την κρατούσα πρακτική στη μουσειακή έρευνα κοινού (Hooper-Greenhill, 2006· Falk & Dierking, 2013).

3.4 Δείγμα και διαδικασία συλλογής

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν 84 συμμετέχοντες, οι οποίοι είτε είχαν επισκεφθεί το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης είτε ενδιαφέρονταν γενικότερα για τη σύγχρονη τέχνη, τα μουσεία και τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Η έρευνα στόχευε κυρίως στο γενικό ενήλικο κοινό με ενδιαφέρον για την πολιτιστική συμμετοχή και τη μουσειακή εμπειρία και δεν επικεντρωνόταν αποκλειστικά σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Η επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας-στόχος συνδέεται με τη διεθνή βιβλιογραφία που υπογραμμίζει τη σημασία της διερεύνησης των εμπειριών, των αναγκών και των αντιλήψεων του κοινού στο πλαίσιο των στρατηγικών ανάπτυξης κοινού και πολιτιστικής συμμετοχής (Hooper-Greenhill, 2006· Falk & Dierking, 2013).

Η επιλογή του δείγματος πραγματοποιήθηκε μέσω δειγματοληψίας ευκολίας, καθώς η συμμετοχή βασίστηκε στην εθελοντική ανταπόκριση των ατόμων που είχαν πρόσβαση στο ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε μέσω της πλατφόρμας Google Forms και διανεμήθηκε ηλεκτρονικά μέσω μέσων κοινωνικής δικτύωσης, διαδικτυακών καναλιών επικοινωνίας και προσωπικών δικτύων επαφών, με στόχο την προσέγγιση ατόμων που ενδιαφέρονται για πολιτιστικές και μουσειακές δράσεις.

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 3–23 Απριλίου 2026. Η επιλογή της ηλεκτρονικής διανομής κρίθηκε κατάλληλη, καθώς διευκόλυνε την ταχύτερη διάχυση του ερωτηματολογίου και την προσέγγιση ατόμων με ενδιαφέρον για το ΕΜΣΤ και τη σύγχρονη τέχνη, διασφαλίζοντας παράλληλα την ανωνυμία των συμμετεχόντων. Παράλληλα, η χρήση ηλεκτρονικών εργαλείων συλλογής δεδομένων χρησιμοποιείται ευρέως σε έρευνες πολιτιστικής συμμετοχής και κοινού μουσείων, ιδιαίτερα σε έρευνες που αφορούν τη διερεύνηση εμπειριών και στάσεων επισκεπτών (Falk & Dierking, 2013).

Η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εθελοντική και ανώνυμη. Πριν από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν σχετικά με τον σκοπό της έρευνας και τη χρήση των δεδομένων αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς. Παράλληλα, τηρήθηκαν

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

οι βασικές αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων και ερευνητικής δεοντολογίας καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων.

3.5 Μετρήσεις – Μεταβλητές

Οι μεταβλητές της έρευνας οργανώθηκαν σε θεματικές κατηγορίες που συνδέονται με τους βασικούς άξονες της ανάπτυξης κοινού και της πολιτιστικής συμμετοχής στο ΕΜΣΤ (Cohen, Manion, & Morrison, 2018· Saunders et al., 2019).

Η πρώτη κατηγορία περιλάμβανε δημογραφικές μεταβλητές, όπως το φύλο, η ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης των συμμετεχόντων. Η δεύτερη κατηγορία αφορούσε τη σχέση των συμμετεχόντων με τα μουσεία και το ΕΜΣΤ, περιλαμβάνοντας τη συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία και την προηγούμενη εμπειρία επίσκεψης στο μουσείο.

Μία ακόμη σημαντική κατηγορία μεταβλητών σχετιζόταν με την εμπειρία του επισκέπτη και περιλάμβανε την αξιολόγηση των εκθέσεων, των χώρων, της κατανόησης του εκθεσιακού περιεχομένου, του προσωπικού και των υποδομών του μουσείου. Παράλληλα, εξετάστηκαν μεταβλητές που αφορούν τη συμμετοχικότητα, την προσβασιμότητα και τη γνώση ή συμμετοχή στις δράσεις ανάπτυξης κοινού του ΕΜΣΤ, με ιδιαίτερη αναφορά σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και ζητήματα πολιτιστικής συμπερίληψης (Kawashima, 2006· Mandel, 2019· Hadley, 2017).

Επιπλέον, η έρευνα περιλάμβανε μεταβλητές ψηφιακής εμπλοκής, οι οποίες σχετίζονταν με την αξιολόγηση της ψηφιακής παρουσίας και επικοινωνίας του μουσείου, καθώς και μεταβλητές που αφορούσαν την πρόθεση επανεπίσκεψης και τη συνολική πολιτιστική εμπειρία των συμμετεχόντων (Black, 2012· Falk & Dierking, 2013).

Οι περισσότερες μεταβλητές μετρήθηκαν μέσω πενταβάθμιων κλιμάκων Likert, ενώ χρησιμοποιήθηκαν επίσης ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής και περιορισμένος αριθμός ανοιχτών ερωτήσεων για τη διατύπωση προτάσεων και σχολίων από τους συμμετέχοντες. Η αναλυτικότερη παρουσίαση των ερωτήσεων και των μεταβλητών παρατίθεται στο Παράρτημα 5.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

3.6 Εργαλεία ανάλυσης

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε σε περιβάλλον υπολογιστικού φύλλου (Microsoft Excel), το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την οργάνωση, κωδικοποίηση και επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας. Η ανάλυση βασίστηκε κυρίως σε μεθόδους περιγραφικής στατιστικής, με στόχο την αποτύπωση των τάσεων, των στάσεων και των εμπειριών των συμμετεχόντων σχετικά με το ΕΜΣΤ και τις στρατηγικές ανάπτυξης κοινού (Field, 2018· Pallant, 2020).

Στο πλαίσιο της ανάλυσης υπολογίστηκαν συχνότητες, ποσοστά, μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις βασικές μεταβλητές της έρευνας. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκαν πίνακες και γραφήματα για την οπτικοποίηση και συγκριτική παρουσίαση των ευρημάτων.

Για τις βασικές θεματικές διαστάσεις της έρευνας, όπως η εμπειρία επίσκεψης, η συμμετοχικότητα, η προσβασιμότητα, η ψηφιακή εμπλοκή και η πρόθεση επανεπίσκεψης, υπολογίστηκαν συνοπτικοί δείκτες βάσει των επιμέρους ερωτήσεων κλίμακας Likert. Επιπλέον, οι ανοιχτές απαντήσεις των συμμετεχόντων ομαδοποιήθηκαν θεματικά, ώστε να αναδειχθούν βασικές τάσεις και προτάσεις που σχετίζονται με τη μουσειακή εμπειρία και την ανάπτυξη κοινού.

Η αναλυτικότερη παρουσίαση των μεταβλητών, των εργαλείων και της διαδικασίας επεξεργασίας των δεδομένων παρατίθεται στο Παράρτημα 5.

3.7 Ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα

Η ερευνητική δεοντολογία αποτελεί θεμελιώδη όρο εγκυρότητας κάθε εμπειρικής μελέτης που αφορά φυσικούς συμμετέχοντες, και ιδιαίτερα στην έρευνα κοινού σε πολιτιστικούς οργανισμούς, όπου τα δεδομένα συνδέονται με προσωπικές εμπειρίες και αντιλήψεις. Στην παρούσα μελέτη, η δεοντολογική προσέγγιση ευθυγραμμίζεται με τις βασικές αρχές της σύγχρονης κοινωνικής έρευνας, οι οποίες περιλαμβάνουν την ενημερωμένη συγκατάθεση, τη διασφάλιση της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας, την εθελοντική συμμετοχή με δικαίωμα αποχώρησης ανά πάσα στιγμή, την αποφυγή πρόκλησης βλάβης και τον σεβασμό

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

της αυτονομίας των συμμετεχόντων (Bryman, 2016· Cohen, Manion, & Morrison, 2018· Robson & McCartan, 2016).

Η ενημερωμένη συγκατάθεση των συμμετεχόντων εξασφαλίστηκε μέσω του εντύπου ενημέρωσης και συγκατάθεσης, το οποίο διαμορφώθηκε σε ελληνική και αγγλική έκδοση και έχει συμπεριληφθεί στα Παραρτήματα 3 και 4 της παρούσας εργασίας. Στο έντυπο αυτό, οι συμμετέχοντες ενημερώνονται για τον τίτλο και τον σκοπό της έρευνας, τη διαδικασία συμμετοχής, την εκτιμώμενη διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και την απουσία κινδύνων ή δυσμενών συνεπειών. Η συγκατάθεση τεκμαίρεται από τη συμπλήρωση και υποβολή του ερωτηματολογίου, σύμφωνα με τη διεθνώς αποδεκτή πρακτική των ανώνυμων διαδικτυακών ερωτηματολογίων (Saunders et al., 2019). Η ευδιάκριτη αναφορά της εθελοντικής συμμετοχής και του δικαιώματος απόσυρσης χωρίς αιτιολόγηση ενσωματώθηκε ώστε να αποφευχθεί κάθε αίσθηση ηθικής ή κοινωνικής πίεσης (Babbie, 2020).

Η ανωνυμία των συμμετεχόντων αποτέλεσε κεντρικό μέλημα του σχεδιασμού. Το ερωτηματολόγιο δεν περιλαμβάνει ερωτήσεις που να επιτρέπουν την άμεση ταυτοποίηση των ερωτώμενων (π.χ. ονοματεπώνυμο, διεύθυνση, αριθμός τηλεφώνου), ενώ τα δημογραφικά στοιχεία περιορίζονται σε γενικές κατηγορίες (φύλο, ηλικιακή ομάδα, εκπαιδευτικό επίπεδο), οι οποίες δεν επιτρέπουν την αναγνώριση μεμονωμένων ατόμων. Όπου τυχόν συγκεντρώνονται στοιχεία επικοινωνίας μέσω της φόρμας, αυτά αντιμετωπίζονται διακριτά από τα αναλυτικά δεδομένα της έρευνας και δεν αξιοποιούνται στην ανάλυση που παρουσιάζεται στην εργασία, σύμφωνα με την αρχή της ελαχιστοποίησης δεδομένων (data minimisation), η οποία προβλέπεται από το ευρωπαϊκό κανονιστικό πλαίσιο (Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων, ΕΕ 2016/679).

Επιπλέον, κατά τη διαδικασία επεξεργασίας των δεδομένων δεν συμπεριλήφθηκαν ελλιπώς συμπληρωμένα ερωτηματολόγια, προκειμένου να διασφαλιστεί η πληρότητα και η αξιοπιστία του τελικού συνόλου δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε στην ανάλυση.

Τέλος, στο έντυπο συγκατάθεσης διευκρινίζεται ρητά ότι, σε περιπτώσεις συνεντεύξεων με ηχογράφηση – πρακτική η οποία δεν αξιοποιείται στην παρούσα έρευνα – η επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιείται αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς.

Κεφάλαιο 4. Αποτελέσματα Ανάλυσης

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται τα ποσοτικά ευρήματα της εμπειρικής έρευνας που διεξήχθη στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης για την ανάπτυξη κοινού και την πολιτιστική συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Τα δεδομένα προέρχονται από το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο «Ανάπτυξη κοινού και πολιτιστική συμμετοχή στο ΕΜΣΤ» και επεξεργάστηκαν με εργαλεία περιγραφικής στατιστικής σε περιβάλλον Excel, σύμφωνα με τη μεθοδολογική προσέγγιση που περιγράφηκε στο Κεφάλαιο 4. Το συνολικό δείγμα αποτελείται από 84 έγκυρες απαντήσεις και η ανάλυση οργανώνεται σε πέντε

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

υποενότητες, οι οποίες καλύπτουν την παρουσίαση του δείγματος, τις αντιλήψεις και την εμπειρία των επισκεπτών, τη συστηματική ανάγνωση πινάκων και γραφημάτων, την ερμηνεία των ευρημάτων και τη συσχέτισή τους με το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Δεδομένης της φύσης της ανάλυσης, τα αποτελέσματα παρουσιάζονται με τη μορφή συχνοτήτων, ποσοστών, μέσων όρων και τυπικών αποκλίσεων, χωρίς να επιχειρείται επαγωγική στατιστική ή αιτιώδης απόδειξη (Field, 2018· Pallant, 2020).

4.1 Παρουσίαση δείγματος

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 84 συμμετέχοντες, οι οποίοι συμπλήρωσαν εθελοντικά το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο. Η σύνθεσή του εμφανίζει συγκεκριμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά τα οποία θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την ερμηνεία των ευρημάτων. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται συγκεντρωτικά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος, με κατανομή σε φύλο, ηλικιακή ομάδα και επίπεδο εκπαίδευσης.

Πίνακας 2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος (N = 84)

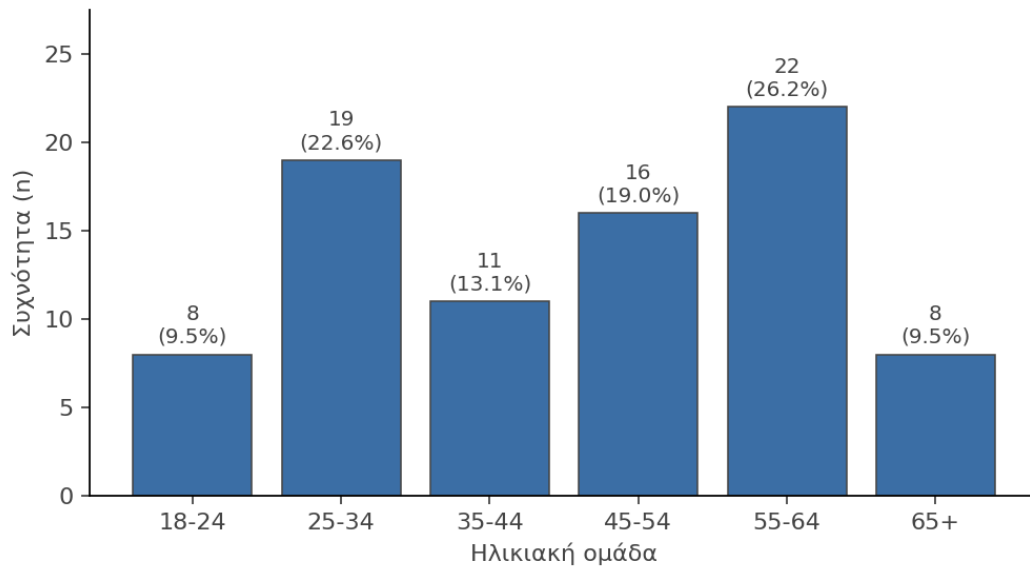
Μεταβλητή / Κατηγορία	n	%
Φύλο		
Γυναίκα	55	65.5%
Άνδρας	28	33.3%
Δεν επιθυμώ να απαντήσω	1	1.2%
Ηλικιακή ομάδα		

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Μεταβλητή / Κατηγορία	n	%
18-24	8	9.5%
25-34	19	22.6%
35-44	11	13.1%
45-54	16	19.0%
55-64	22	26.2%
65+	8	9.5%
Εκπαιδευτικό επίπεδο		
Δευτεροβάθμια	13	15.5%
Προπτυχιακό	31	36.9%
Μεταπτυχιακό	35	41.7%
Διδακτορικό	5	6.0%

Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 2, το δείγμα παρουσιάζει σαφή υπεροχή γυναικών (n = 55, 65.5%) έναντι ανδρών (n = 28, 33.3%), εικόνα η οποία συναντάται συστηματικά σε έρευνες πολιτιστικής συμμετοχής και μουσειακού κοινού (Eurostat, 2017· Falk & Dierking, 2013). Η ηλικιακή κατανομή καλύπτει όλο το φάσμα του ερωτηματολογίου, με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση στις ομάδες 55–64 ετών (n = 22, 26.2%) και 25–34 ετών (n = 19, 22.6%). Ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο, σημαντικό τμήμα του δείγματος διαθέτει υψηλά τυπικά προσόντα: μεταπτυχιακό τίτλο (41.7%), προπτυχιακό τίτλο ή ισοδύναμο τίτλο τριτοβάθμιας (36.9%) και διδακτορικό (6.0%), ενώ μόνο 15.5% των συμμετεχόντων δηλώνουν αποκλειστικά δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το προφίλ αυτό συμβαδίζει με τη διαπίστωση του Bourdieu (1984) και της σύγχρονης έρευνας πολιτιστικής συμμετοχής, ότι η επίσκεψη σε μουσεία σύγχρονης τέχνης συνδέεται στενά με υψηλά επίπεδα πολιτισμικού κεφαλαίου.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Εικόνα 1. Κατανομή ηλικιακών ομάδων του δείγματος (N = 84).

Όπως φαίνεται από το Γράφημα 4.1, η κατανομή ηλικιών δεν εμφανίζει την κλασική προβολή ενός νεανικού κοινού, αλλά αντιθέτως αναδεικνύει σημαντική παρουσία της ηλικιακής ομάδας 55–64 ετών (26.2%) και της ομάδας 45–54 ετών (19.0%). Συνολικά, οι ηλικιακές ομάδες άνω των 45 ετών αντιπροσωπεύουν 54.7% του δείγματος, ενώ οι ομάδες 18–34 ετών αθροίζουν 32.1%. Η εικόνα αυτή υποδεικνύει ότι η συμμετοχή σε μουσεία σύγχρονης τέχνης δεν αποτελεί αποκλειστικά «νεανική» πολιτιστική πρακτική και θέτει ζητήματα στρατηγικής ως προς τη διεύρυνση του κοινού στις νεότερες ηλικίες (Mandel, 2019· Hadley, 2017).

Πέραν των δημογραφικών χαρακτηριστικών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση των συμμετεχόντων με τη μουσειακή πρακτική γενικότερα και με το ΕΜΣΤ ειδικότερα. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία, καθώς και το ποσοστό των συμμετεχόντων που έχουν επισκεφθεί το ΕΜΣΤ στο παρελθόν.

Πίνακας 3. Συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία και προηγούμενη επίσκεψη στο ΕΜΣΤ (N = 84)

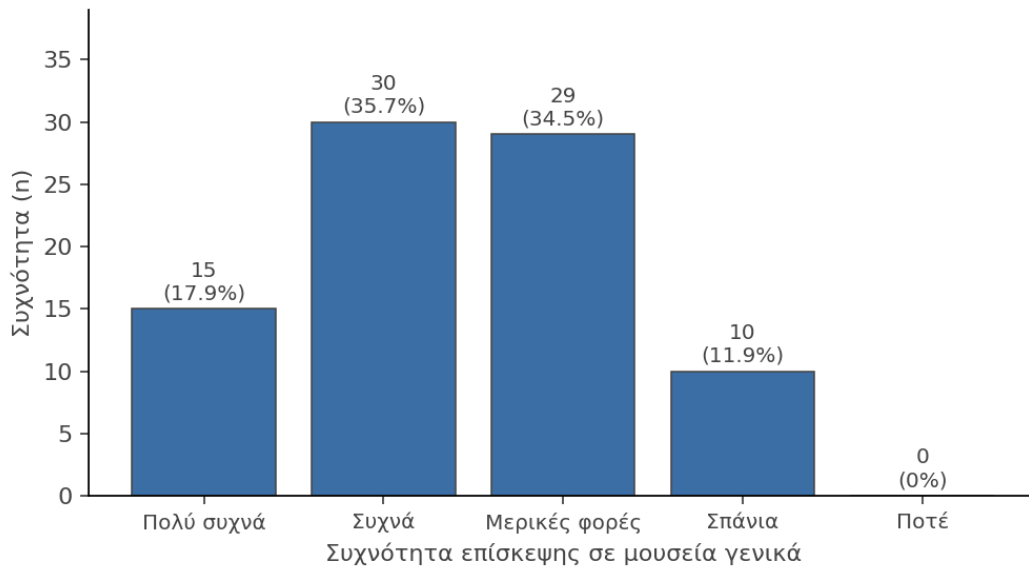
Μεταβλητή / Κατηγορία	n	%
Συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία γενικά		
Πολύ συχνά	15	17.9%

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Μεταβλητή / Κατηγορία	n	%
Συχνά	30	35.7%
Μερικές φορές	29	34.5%
Σπάνια	10	11.9%
Έχετε επισκεφθεί το ΕΜΣΤ;		
Ναί	60	71.4%
Όχι	24	28.6%

Από την εξέταση της συχνότητας επισκέψεων σε μουσεία προκύπτει ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δηλώνει συστηματική παρουσία σε πολιτιστικούς χώρους: «Πολύ συχνά» 17.9%, «Συχνά» 35.7% και «Μερικές φορές» 34.5%, ενώ «Σπάνια» επισκέπτονται μουσεία μόλις 11.9% του δείγματος. Παρά τη συστηματική αυτή πολιτιστική εμπλοκή, η σχέση με το ΕΜΣΤ είναι λιγότερο εδραιωμένη: 71.4% των συμμετεχόντων δηλώνουν προηγούμενη επίσκεψη, ενώ ένα μη αμελητέο τμήμα (28.6%) δεν έχει επισκεφθεί ποτέ το μουσείο, παρότι κατά τα άλλα παρουσιάζεται πολιτιστικά ενεργό. Η παρατήρηση αυτή είναι μεθοδολογικά κρίσιμη, καθώς οι επόμενες ερωτήσεις σχετικά με την εμπειρία επίσκεψης απαντήθηκαν μόνο από τους 60 συμμετέχοντες με προηγούμενη επίσκεψη, ενώ οι υπόλοιπες ερωτήσεις (συμμετοχικότητα, συμπερίληψη, ψηφιακή εμπλοκή, μακροπρόθεσμη σχέση) απαντήθηκαν από το σύνολο του δείγματος.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

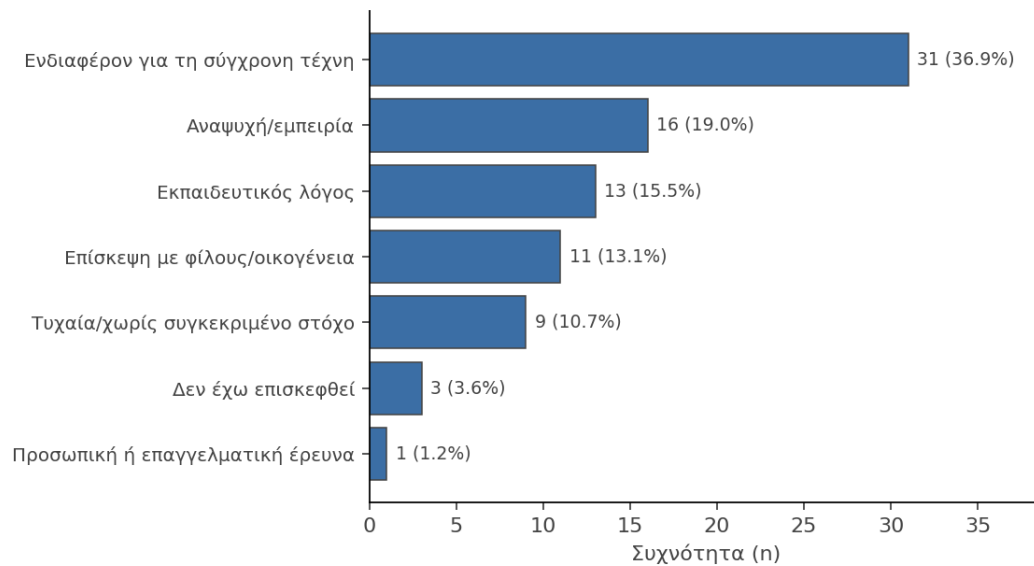

Εικόνα 2. Συχνότητα επισκέψεων σε μουσεία γενικά (N = 84).

4.2 Αναλύσεις αντιλήψεων και εμπειρίας επισκεπτών

Η ενότητα αυτή παρουσιάζει αναλυτικά τα ευρήματα που αφορούν τις αντιλήψεις και την εμπειρία των επισκεπτών του ΕΜΣΤ. Οι ερωτήσεις που σχετίζονται με την επιτόπια εμπειρία απαντήθηκαν από τους συμμετέχοντες με προηγούμενη επίσκεψη (n = 60), ενώ οι ερωτήσεις για την προσβασιμότητα, την ψηφιακή εμπλοκή και τη μακροπρόθεσμη σχέση απαντήθηκαν από το σύνολο του δείγματος (N = 84). Όλες οι κλίμακες κωδικοποιούνται στο πρωτογενές αρχείο σε αριθμητική μορφή από 1 έως 5, όπου 1 = «Καθόλου / Καθόλου ικανοποιημένος-η» και 5 = «Πάρα πολύ / Πολύ ικανοποιημένος-η». Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζονται μέσοι όροι (M) και τυπικές αποκλίσεις (SD), συνοδευόμενοι από το πλήθος έγκυρων απαντήσεων (n).

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Εικόνα 3. Κύριος λόγος επίσκεψης στο ΕΜΣΤ (N = 84).

Όπως δείχνει το Γράφημα 3, ο κύριος λόγος επίσκεψης στο ΕΜΣΤ είναι το «Ενδιαφέρον για τη σύγχρονη τέχνη» (31 αναφορές, 36.9%), ακολουθούμενος από την «Αναψυχή/εμπειρία» (16, 19.0%) και τον «Εκπαιδευτικό λόγο» (13, 15.5%). Η «Επίσκεψη με φίλους ή οικογένεια» αναφέρθηκε από 13.1% των συμμετεχόντων, ενώ η «Τυχαία» επίσκεψη από 10.7%. Το προφίλ αυτό αναδεικνύει ότι το ΕΜΣΤ προσελκύει κυρίως κοινό που έχει συνειδητή σχέση με τη σύγχρονη τέχνη, αλλά υπάρχει και σημαντικό τμήμα κοινού που επισκέπτεται το μουσείο για κοινωνικούς ή ψυχαγωγικούς λόγους, στοιχείο που συμβαδίζει με τη βιβλιογραφία περί πολλαπλών μουσειακών «εαυτών» και κινήτρων (Falk, 2009· Falk & Dierking, 2013).

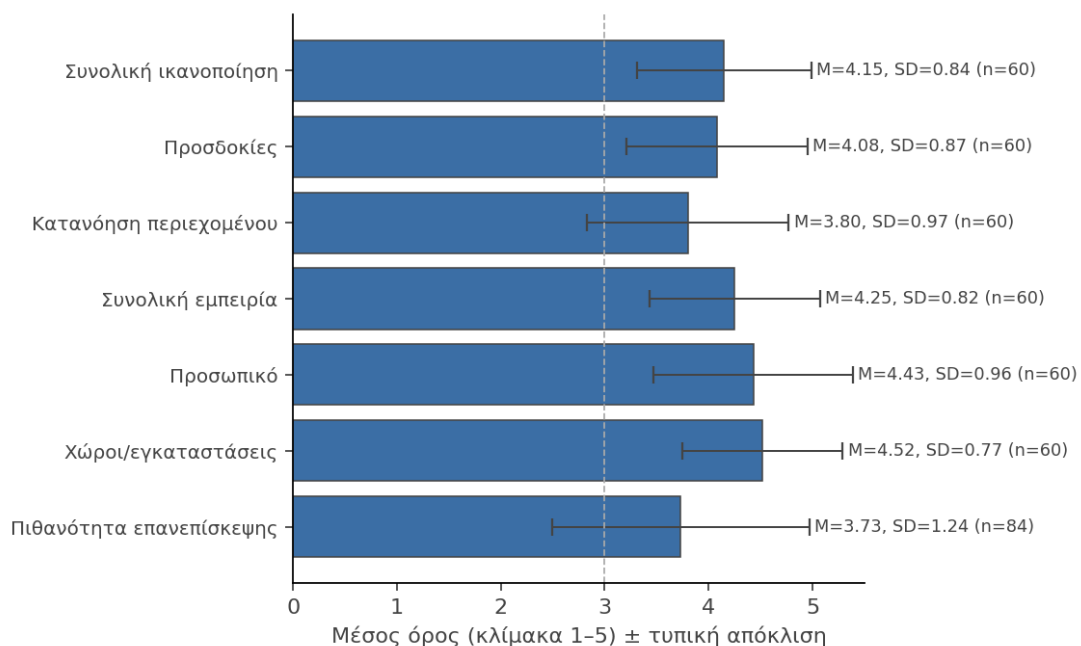
Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων εμπειρίας επισκέπτη

Μεταβλητή (κλίμακα 1–5)	n	M	SD
Συνολική ικανοποίηση από την επίσκεψη	60	4.15	0.84
Ανταπόκριση εκθέσεων στις προσδοκίες	60	4.08	0.87
Κατανόηση του εκθεσιακού περιεχομένου	60	3.80	0.97
Συνολική εμπειρία (χώροι, ατμόσφαιρα, ροή)	60	4.25	0.82
Διαθεσιμότητα και εξυπηρετικότητα προσωπικού	60	4.43	0.96
Ικανοποίηση από χώρους (καθαριότητα, σήμανση, άνεση)	60	4.52	0.77

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Μεταβλητή (κλίμακα 1–5)	n	M	SD
Πιθανότητα μελλοντικής επανεπίσκεψης	84	3.73	1.24

Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 4, οι αξιολογήσεις της εμπειρίας επίσκεψης είναι συνολικά υψηλές. Η συνολική ικανοποίηση φτάνει τον μέσο όρο $M = 4.15$ ($SD = 0.84$), η ανταπόκριση των εκθέσεων στις προσδοκίες $M = 4.08$ ($SD = 0.87$), η συνολική εμπειρία $M = 4.25$ ($SD = 0.82$), η αξιολόγηση του προσωπικού $M = 4.43$ ($SD = 0.96$), ενώ η ικανοποίηση από τους χώρους και τις υποδομές αγγίζει το $M = 4.52$ ($SD = 0.77$). Η πιο χαμηλή τιμή εντοπίζεται στην κατανόηση του εκθεσιακού περιεχομένου, με $M = 3.80$ ($SD = 0.97$), εύρημα που υποδεικνύει ότι η ποιότητα της επίσκεψης δεν συνοδεύεται πάντοτε από αντίστοιχη ευκολία πρόσβασης στο εννοιολογικό περιεχόμενο της σύγχρονης τέχνης. Η πιθανότητα επανεπίσκεψης βρίσκεται σε ενδιάμεσα προς υψηλά επίπεδα ($M = 3.73$, $SD = 1.24$, $n = 84$), με τη μεγαλύτερη τυπική απόκλιση να αντανakλά μεγαλύτερη διασπορά απόψεων.

Εικόνα 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων εμπειρίας επισκέπτη.

Στη συνέχεια, ο Πίνακας 5 παρουσιάζει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων που αφορούν τη συμμετοχικότητα, την επικοινωνία και τη σχέση του ΕΜΣΤ με το κοινό, καθώς και τις αξιολογήσεις της προσβασιμότητας προς διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

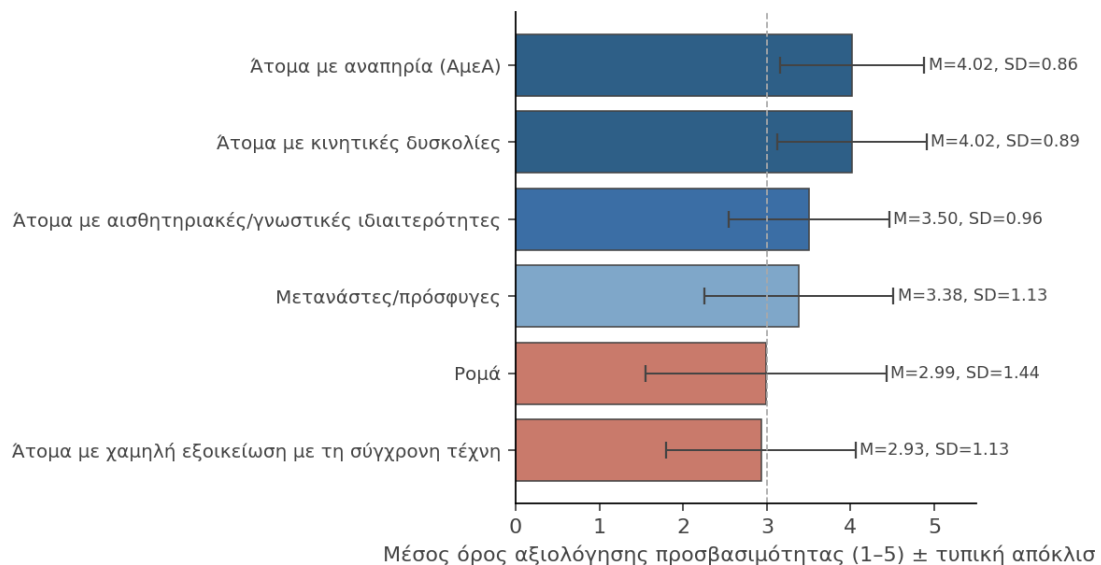
Πίνακας 5. Αντιλήψεις για συμμετοχικότητα, επικοινωνία και σχέση ΕΜΣΤ–κοινού

Μεταβλητή (κλίμακα 1–5)	n	M	SD
Συμμετοχικότητα, επικοινωνία και σχέση			
Συμβολή των δράσεων στην ενεργή συμμετοχή του κοινού	84	4.33	0.88
Συμβολή ΕΜΣΤ στην προσωπική καλλιτεχνική/πολιτιστική ανάπτυξη	84	3.77	1.02
Ενίσχυση σχέσης μέσω ψηφιακού περιεχομένου	84	3.63	1.15
Επιδίωξη του ΕΜΣΤ για συνεχή επαφή με το κοινό	84	3.67	1.03
Προσβασιμότητα προς κοινωνικές ομάδες			
Προσβασιμότητα: άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ)	84	4.02	0.86
Προσβασιμότητα: άτομα με κινητικές δυσκολίες	84	4.02	0.89
Προσβασιμότητα: άτομα με αισθητηριακές/γνωστικές ιδιαιτερότητες	84	3.50	0.96
Προσβασιμότητα: μετανάστες/πρόσφυγες	84	3.38	1.13
Προσβασιμότητα: Ρομά	84	2.99	1.44
Προσβασιμότητα: άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη	84	2.93	1.13

Από τον Πίνακα 5 προκύπτει ότι η αντίληψη για τη συμβολή των δράσεων στην ενεργή συμμετοχή του κοινού είναι ιδιαίτερα θετική ($M = 4.33$, $SD = 0.88$), ενώ η αξιολόγηση της συμβολής του ΕΜΣΤ στην προσωπική πολιτιστική ανάπτυξη βρίσκεται σε ενδιάμεσα προς υψηλά επίπεδα ($M = 3.77$, $SD = 1.02$). Αντίστοιχα, η αξιολόγηση των ψηφιακών πρακτικών ($M = 3.63$, $SD = 1.15$) και της επιδίωξης του μουσείου για συνεχή επαφή με το κοινό ($M = 3.67$, $SD = 1.03$) τοποθετούνται ελαφρώς πάνω από τη μέση τιμή της κλίμακας, στοιχείο που υποδεικνύει περιθώρια βελτίωσης. Στις ερωτήσεις προσβασιμότητας, οι αξιολογήσεις διαφοροποιούνται σαφώς ανά κοινωνική ομάδα: τα άτομα με αναπηρία και κινητικές

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

δυσκολίες λαμβάνουν τις υψηλότερες τιμές ($M = 4.02$ και $M = 4.02$ αντίστοιχα), ενώ οι μετανάστες/πρόσφυγες, οι Ρομά και τα άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη αξιολογούνται με σημαντικά χαμηλότερες τιμές ($M = 3.38$, $M = 2.99$ και $M = 2.93$ αντίστοιχα). Η εικόνα αυτή υποδηλώνει ότι η αντίληψη για την προσβασιμότητα του ΕΜΣΤ είναι έντονα διαστρωματωμένη και ότι η συμπερίληψη συγκεκριμένων ομάδων αναγνωρίζεται ως αδύναμο σημείο (Mandel, 2019· Hadley, 2017).

Εικόνα 5. Αξιολόγηση προσβασιμότητας του ΕΜΣΤ ανά κοινωνική ομάδα ($N = 84$).

Στον Πίνακα 6 καταγράφονται οι προτιμώμενοι τρόποι ενίσχυσης της σχέσης του κοινού με το ΕΜΣΤ, όπως αυτοί προέκυψαν από την ερώτηση πολλαπλών επιλογών στο τέταρτο τμήμα του ερωτηματολογίου.

Πίνακας 6. Προτιμώμενοι τρόποι ενίσχυσης της σχέσης ΕΜΣΤ-κοινού (πολλαπλές επιλογές, $N = 84$)

Πρόταση ενίσχυσης	Αναφορές (n)	% του δείγματος
Ψηφιακές δράσεις/περιεχόμενο	44	52.4%
Περισσότερες συμμετοχικές δράσεις	36	42.9%
Εκδηλώσεις διαλόγου με το κοινό	33	39.3%

Οι «Ψηφιακές δράσεις και ψηφιακό περιεχόμενο» αναδεικνύονται στην πρώτη προτίμηση των συμμετεχόντων (44 αναφορές, 52.4% του δείγματος), ακολουθούμενες από τις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

«Περισσότερες συμμετοχικές δράσεις» (36 αναφορές, 42.9%) και τις «Εκδηλώσεις διαλόγου με το κοινό» (33 αναφορές, 39.3%). Η σύνθεση των τριών αυτών προτιμήσεων υποδηλώνει ότι το κοινό αναμένει τόσο ψηφιακή όσο και βιωματική ενίσχυση της σχέσης του με το μουσείο, στοιχείο σύμφωνο με τη διεθνή τάση συγκερασμού φυσικού και ψηφιακού στη μουσειακή εμπειρία (Simon, 2010· Falk & Dierking, 2013).

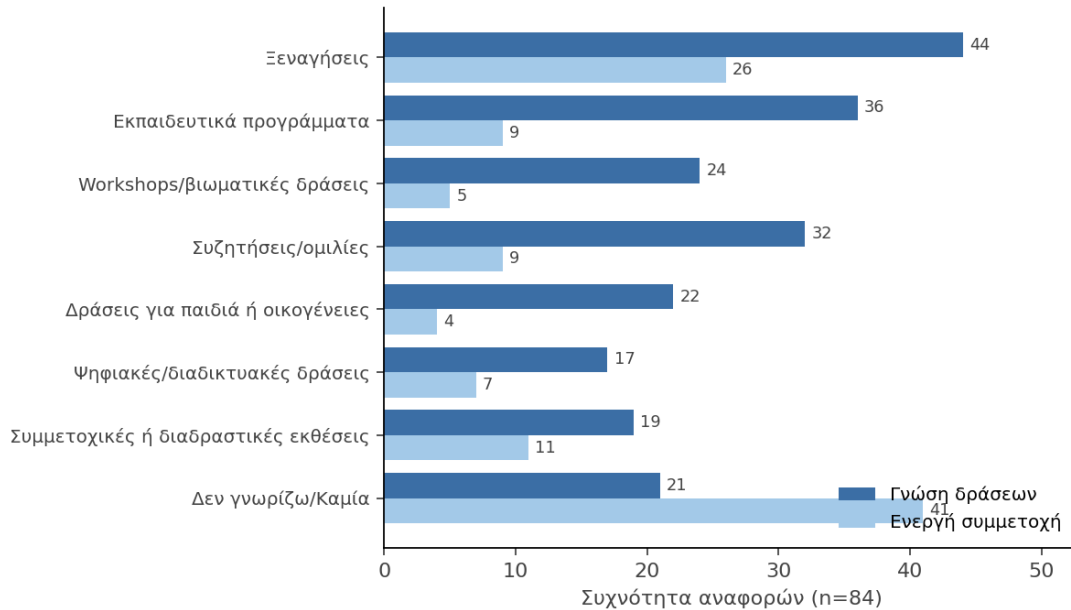
4.3 Γραφήματα και πίνακες περιγραφικής στατιστικής

Η οπτικοποίηση των ευρημάτων διευκολύνει την κατανόηση των βασικών τάσεων και υποστηρίζει την ερμηνευτική προσέγγιση που ακολουθεί στις επόμενες υποενότητες. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται δύο επιπλέον συγκεντρωτικά γραφήματα τα οποία προσφέρουν συγκριτική ανάγνωση των ευρημάτων: η σύγκριση γνώσης και ενεργής συμμετοχής στις δράσεις του ΕΜΣΤ (Γράφημα 6), καθώς και οι συνοπτικοί δείκτες ανά θεματική διάσταση της έρευνας (Γράφημα 7).

Πίνακας 7. Γνώση και ενεργή συμμετοχή στις δράσεις του ΕΜΣΤ (πολλαπλές επιλογές, N = 84)

Δράση	Γνώση δράσης	Ενεργή συμμετοχή
Ξεναγήσεις	44 (52.4%)	26 (31.0%)
Εκπαιδευτικά προγράμματα	36 (42.9%)	9 (10.7%)
Workshops/βιωματικές δράσεις	24 (28.6%)	5 (6.0%)
Συζητήσεις/ομιλίες	32 (38.1%)	9 (10.7%)
Δράσεις για παιδιά ή οικογένειες	22 (26.2%)	4 (4.8%)
Ψηφιακές/διαδικτυακές δράσεις	17 (20.2%)	7 (8.3%)
Συμμετοχικές ή διαδραστικές εκθέσεις	19 (22.6%)	11 (13.1%)
Δεν γνωρίζω/Καμία	21 (25.0%)	41 (48.8%)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Εικόνα 6. Γνώση δράσεων και ενεργή συμμετοχή (πολλαπλές επιλογές, N = 84).

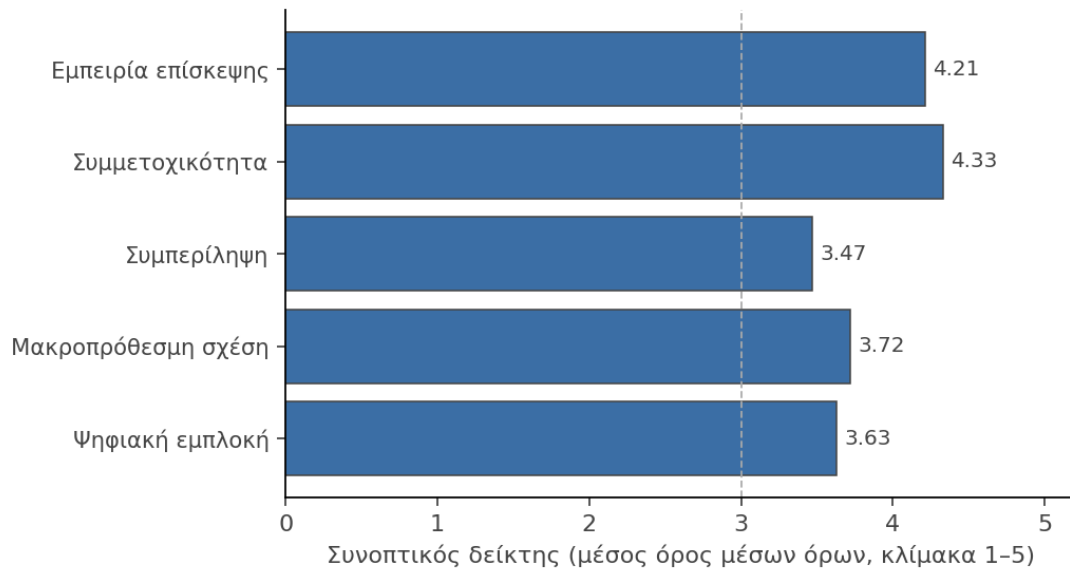
Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 4.6 και στο Γράφημα 4.6, παρατηρείται χαρακτηριστική απόσταση ανάμεσα στη γνώση των δράσεων και την ενεργή συμμετοχή σε αυτές. Η πλέον αναγνωρισμένη δράση είναι οι «Ξεναγήσεις» (γνώση: 44 αναφορές, 52.4% του δείγματος), οι οποίες αποτελούν επίσης την κορυφαία δράση ως προς την ενεργή συμμετοχή (26 αναφορές, 31.0%). Τα «Εκπαιδευτικά προγράμματα» παρουσιάζουν επίσης σημαντικό βαθμό αναγνωρισιμότητας (42.9%) αλλά μικρή ενεργή συμμετοχή (10.7%). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεγαλύτερος αριθμός συμμετεχόντων στην ερώτηση ενεργής συμμετοχής επιλέγει «Δεν έχω συμμετάσχει σε καμία» (41 αναφορές, 48.8%), ενώ στην αντίστοιχη ερώτηση γνώσης ένα τμήμα του δείγματος (25.0%) δηλώνει ότι δεν γνωρίζει καμία από τις δράσεις. Το χάσμα αυτό μεταξύ γνώσης και συμμετοχής αποτελεί κεντρικό εύρημα της έρευνας με σαφείς στρατηγικές προεκτάσεις (Cerquetti, 2016· Hadley, 2017).

Πίνακας 8. Συνοπτικοί δείκτες ανά θεματική διάσταση της έρευνας (κλίμακα 1–5)

Διάσταση	Συνοπτικός δείκτης (Μ των Μ)
Εμπειρία επίσκεψης	4.21
Συμμετοχικότητα	4.33
Συμπερίληψη	3.47

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Διάσταση	Συνοπτικός δείκτης (Μ των Μ)
Μακροπρόθεσμη σχέση	3.72
Ψηφιακή εμπλοκή	3.63

Εικόνα 7. Συνοπτικοί δείκτες ανά θεματική διάσταση της έρευνας.

Οι συνοπτικοί δείκτες της έρευνας προέκυψαν από την ομαδοποίηση επιμέρους ερωτήσεων του ερωτηματολογίου που σχετίζονταν με κοινές θεματικές διαστάσεις, όπως η εμπειρία επίσκεψης, η συμμετοχικότητα, η προσβασιμότητα και η ψηφιακή εμπλοκή. Για κάθε θεματική διάσταση υπολογίστηκε ο μέσος όρος των αντίστοιχων ερωτήσεων κλίμακας Likert, ώστε να προκύψει ένας συνοπτικός δείκτης συγκριτικής αποτύπωσης των αντιλήψεων των συμμετεχόντων.

Η ανάγνωση των συνοπτικών δεικτών αναδεικνύει σαφή ιεράρχηση των διαστάσεων. Η εμπειρία επίσκεψης συγκεντρώνει την υψηλότερη συνολική αξιολόγηση (συνοπτικός δείκτης = 4.21), ακολουθεί η συμμετοχικότητα (4.33, βασισμένη σε ένα στοιχείο), η μακροπρόθεσμη σχέση (3.72), η ψηφιακή εμπλοκή (3.63) και τέλος η συμπερίληψη (3.47). Αν και οι δείκτες αυτοί δεν αποτελούν ψυχομετρικά τυποποιημένες κλίμακες, λειτουργούν ως ερμηνευτικά εργαλεία για τη συγκριτική ανάγνωση των διαστάσεων και υποδεικνύουν με σαφήνεια ποιες περιοχές θεωρούνται από το κοινό ως ισχυρά σημεία και ποιες ως ασθενέστερες (Pallant, 2020· Saunders et al., 2019).

4.4 Ερμηνεία ευρημάτων

Η ερμηνεία των ευρημάτων αποτελεί το κρίσιμο βήμα μετάβασης από την αριθμητική παρουσίαση των δεδομένων στην επιστημονικά τεκμηριωμένη ανάγνωσή τους. Η ερμηνευτική αυτή διαδικασία οφείλει να γίνεται με προσοχή, δεδομένου ότι η ανάλυση παραμένει σε επίπεδο περιγραφικής στατιστικής και δεν επιτρέπει τη διατύπωση αιτιωδών ή γενικευμένων συμπερασμάτων. Παρόλα αυτά, η συστηματική σύγκριση των ευρημάτων και η σύνδεσή τους με τη σχετική βιβλιογραφία επιτρέπει τη διαμόρφωση τεκμηριωμένων παρατηρήσεων και προτάσεων (Cerquetti, 2016· Field, 2018).

Ως προς το προφίλ του κοινού, τα ευρήματα συγκλίνουν με τη διεθνή έρευνα πολιτιστικής συμμετοχής, αναδεικνύοντας έντονη παρουσία γυναικών (65.5%), εκπαιδευτικά προνομιούχων ομάδων (47.7% με μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο) και ώριμων ηλικιακών ομάδων (54.7% άνω των 45 ετών). Ταυτόχρονα, η παρουσία νεότερων ηλικιών (18–34 ετών στο 32.1%) δείχνει ότι το ΕΜΣΤ προσεγγίζει σε έναν βαθμό και νεανικό κοινό, χωρίς ωστόσο να επιτυγχάνει πλήρως μια ισόρροπη κοινωνική και ηλικιακή αντιπροσώπευση. Η εικόνα αυτή υποδεικνύει ότι το μουσείο απευθύνεται αποτελεσματικότερα σε κοινό με ήδη αυξημένο πολιτιστικό και μορφωτικό κεφάλαιο, στοιχείο που συνδέεται με τις θεωρήσεις του Bourdieu (1984) σχετικά με τις πολιτιστικές ανισότητες και τη διαφοροποιημένη πρόσβαση στους πολιτιστικούς οργανισμούς.

Ως προς τη σχέση του κοινού με το ΕΜΣΤ, τα ευρήματα δείχνουν ότι το μουσείο διαθέτει σημαντικό βαθμό αναγνωρισιμότητας και παρουσίας σε ένα κοινό που ήδη εμφανίζει πολιτιστική δραστηριοποίηση. Ενώ το 53.6% του δείγματος επισκέπτεται «Συχνά» ή «Πολύ συχνά» μουσεία, το 71.4% έχει επισκεφθεί το ΕΜΣΤ στο παρελθόν, στοιχείο που υποδηλώνει ότι το μουσείο έχει καταφέρει να αποκτήσει ορατότητα και επιλεξιμότητα, παρά το σχετικά απαιτητικό και εξειδικευμένο αντικείμενο της σύγχρονης τέχνης.

Παράλληλα, τα ευρήματα δείχνουν ότι, παρά την αναγνώριση της σημασίας των δράσεων συμμετοχικότητας και ανάπτυξης κοινού, η ενεργή συμμετοχή σε αυτές παραμένει σχετικά περιορισμένη. Όπως προκύπτει και από την Εικόνα 6, σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων δηλώνει ότι δεν έχει συμμετάσχει σε σχετικές δράσεις του ΕΜΣΤ, στοιχείο που υποδηλώνει ότι η σχέση μέρους του κοινού με το μουσείο παραμένει περισσότερο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

παρατηρητική παρά ενεργά συμμετοχική. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τις δυσκολίες που αναδεικνύει η βιβλιογραφία σχετικά με τη μετάβαση από την απλή αναγνωρισιμότητα στην ουσιαστική εμπλοκή του κοινού με τις δραστηριότητες των πολιτιστικών οργανισμών (Hadley, 2017).

Ως προς τον βαθμό ικανοποίησης, οι αξιολογήσεις είναι σαφώς υψηλές, με τη συνολική ικανοποίηση από την επίσκεψη να φτάνει $M = 4.15$ ($SD = 0.84$) σε κλίμακα 1–5, την αξιολόγηση των χώρων $M = 4.52$ ($SD = 0.77$) και την αξιολόγηση του προσωπικού $M = 4.43$ ($SD = 0.96$). Οι τιμές αυτές μαρτυρούν ότι όσοι έχουν επισκεφθεί το ΕΜΣΤ αναφέρουν θετική επιτόπια εμπειρία, η οποία δεν φαίνεται να συνδέεται με προβλήματα φιλοξενίας ή υποδομών.

Η σχετικά χαμηλότερη αξιολόγηση της κατανόησης του εκθεσιακού περιεχομένου ($M = 3.80$, $SD = 0.97$) εντοπίζει μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις της εμπειρίας επίσκεψης: ένα τμήμα του κοινού φαίνεται ότι δυσκολεύεται να νοηματοδοτήσει το περιεχόμενο της σύγχρονης τέχνης. Το εύρημα αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι το δείγμα της έρευνας χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο και αυξημένη πολιτιστική εξοικείωση. Επομένως, μπορεί να υποτεθεί ότι για ομάδες κοινού με χαμηλότερο πολιτιστικό κεφάλαιο ή μικρότερη εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη, η πρόσβαση στο εκθεσιακό περιεχόμενο του ΕΜΣΤ ενδέχεται να είναι ακόμη δυσκολότερη. Το στοιχείο αυτό συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της ερμηνευτικής υποστήριξης και της πολιτισμικής προσβασιμότητας, όπως περιγράφεται στη σχετική βιβλιογραφία (Hooper-Greenhill, 2006· Falk & Dierking, 2013· Bourdieu, 1984).

Ως προς την πολιτιστική συμμετοχή και την ενεργοποίηση του κοινού, τα ευρήματα αναδεικνύουν ένα διπλό μοτίβο. Από τη μία πλευρά, οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν ευρέως ότι οι δράσεις του ΕΜΣΤ ενισχύουν την ενεργή συμμετοχή ($M = 4.33$, $SD = 0.88$). Από την άλλη πλευρά, η ίδια η συμμετοχή σε αυτές τις δράσεις είναι σαφώς περιορισμένη: μόνο 31.0% του δείγματος δηλώνει συμμετοχή σε ξεναγήσεις –που αποτελούν τη δημοφιλέστερη μορφή συμμετοχής– ενώ 48.8% δηλώνει ότι δεν έχει συμμετάσχει σε καμία δράση. Το χάσμα μεταξύ αναγνώρισης της αξίας των δράσεων και πραγματικής συμμετοχής υποδηλώνει ότι η πρόκληση για το ΕΜΣΤ δεν αφορά τόσο τη θεωρητική αποδοχή των συμμετοχικών πρακτικών, όσο τη μετατροπή της αναγνωρισιμότητας σε ουσιαστική και σταθερή εμπλοκή

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

του κοινού. Η Simon (2010) παρατηρεί ότι ένας από τους βασικούς λόγους περιορισμένης συμμετοχικής εμπλοκής είναι η αδυναμία των μουσείων να μετατρέψουν τη γενική αναγνωρισιμότητα σε συγκεκριμένη πρόθεση συμμετοχής.

Ως προς τις ανάγκες και τις προσδοκίες των επισκεπτών, τόσο τα κλειστά όσο και τα ανοιχτά ερωτήματα συγκλίνουν σε τρία βασικά αιτήματα: ψηφιακή αναβάθμιση και διαρκής ψηφιακή παρουσία, βελτιωμένη επεξηγηματική υποστήριξη του εκθεσιακού περιεχομένου και διεύρυνση των συμμετοχικών δράσεων με μορφές διαλόγου, εκπαίδευσης και βιωματικής εμπλοκής. Η ψηφιακή διάσταση αναδεικνύεται ως προτεραιότητα τόσο μέσω της ερώτησης για τους τρόπους ενίσχυσης της σχέσης μουσείου–κοινού όσο και μέσω της σχετικά μέτριας αξιολόγησης του υπάρχοντος ψηφιακού περιεχομένου ($M = 3.63$, $SD = 1.15$). Παράλληλα, οι ανοιχτές απαντήσεις σχετικά με τη βελτίωση της εμπειρίας αναφέρουν επανειλημμένα τη σήμανση, τις λεζάντες των έργων και την ανάγκη περισσότερων επεξηγήσεων για τις τάσεις της σύγχρονης τέχνης, σε συμφωνία με τη χαμηλότερη αξιολόγηση της κατανόησης του εκθεσιακού περιεχομένου.

Τέλος, ως προς τις αδυναμίες και τις ευκαιρίες ανάπτυξης κοινού, ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα της παρούσας έρευνας είναι η διαφοροποιημένη εικόνα της προσβασιμότητας. Ενώ η αξιολόγηση της προσβασιμότητας για τα άτομα με αναπηρία ($M = 4.02$) και τα άτομα με κινητικές δυσκολίες ($M = 4.02$) είναι θετική, οι αξιολογήσεις για τους Ρομά ($M = 2.99$, $SD = 1.44$) και τα άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη ($M = 2.93$, $SD = 1.13$) είναι σαφώς χαμηλότερες. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει τη διάκριση μεταξύ φυσικής και πολιτισμικής προσβασιμότητας, υποδεικνύοντας ότι το ΕΜΣΤ φαίνεται να έχει επιτύχει σε σημαντικό βαθμό ζητήματα υλικής και λειτουργικής πρόσβασης, αλλά αντιμετωπίζει ακόμη προκλήσεις ως προς τη συμβολική και ερμηνευτική ένταξη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Η παρατήρηση αυτή συνδέεται με τις θεωρήσεις της Mandel (2019) σχετικά με τη σημασία της κοινωνικής ποικιλομορφίας και της πολιτισμικής συμπερίληψης στις σύγχρονες στρατηγικές πολιτιστικής διαχείρισης.

Όλες οι παραπάνω ερμηνείες παρουσιάζονται ως αναγνώσεις περιγραφικών δεδομένων και όχι ως αιτιώδη συμπεράσματα. Η βαθύτερη κατανόηση των κινήτρων, των στάσεων και των μορφών εμπλοκής του κοινού με το ΕΜΣΤ θα απαιτούσε συμπληρωματική ποιοτική και σε βάθος ερευνητική προσέγγιση.

4.5 Συσχέτιση των ποσοτικών ευρημάτων με τη θεωρία

Τα ποσοτικά ευρήματα της παρούσας έρευνας παρουσιάζουν ουσιαστική συνάφεια με τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια σχετικά με την ανάπτυξη κοινού, την πολιτιστική συμμετοχή, την εμπειρία του επισκέπτη, το συμμετοχικό μουσείο, την ψηφιακή εμπλοκή και τη συμπερίληψη. Η σύνδεση αυτή επιτρέπει την ερμηνεία των δεδομένων όχι μόνο ως στατιστικών καταγραφών αλλά και ως ενδείξεων ευρύτερων κοινωνικών και πολιτισμικών δυναμικών που επηρεάζουν τη σχέση κοινού και μουσείου.

Αρχικά, τα χαρακτηριστικά του δείγματος επιβεβαιώνουν σε σημαντικό βαθμό τις θεωρήσεις του Bourdieu (1984) σχετικά με το πολιτισμικό κεφάλαιο και τις πολιτιστικές ανισότητες. Η έντονη παρουσία ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και αυξημένη πολιτιστική εξοικείωση δείχνει ότι η πρόσβαση στη σύγχρονη τέχνη εξακολουθεί να συνδέεται με συγκεκριμένα κοινωνικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά. Το στοιχείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι ακόμη και αυτό το κοινό εμφανίζει δυσκολίες στην κατανόηση του εκθεσιακού περιεχομένου, όπως αποτυπώνεται και στη σχετικά χαμηλότερη αξιολόγηση της κατανόησης των εκθέσεων ($M = 3.80$, $SD = 0.97$). Συνεπώς, μπορεί να υποθεθεί ότι για κοινωνικές ομάδες με χαμηλότερο πολιτιστικό κεφάλαιο η πρόσβαση στο περιεχόμενο των εκθέσεων ενδέχεται να είναι ακόμη δυσκολότερη. Το εύρημα αυτό συνδέεται άμεσα με τη συζήτηση για την πολιτισμική προσβασιμότητα και τη σημασία της ερμηνευτικής υποστήριξης στους οργανισμούς σύγχρονης τέχνης (Hooper-Greenhill, 2006· Falk & Dierking, 2013).

Παράλληλα, τα ευρήματα σχετικά με τη συμμετοχικότητα συνδέονται με τη θεωρητική συζήτηση για το συμμετοχικό μουσείο και την ενεργή εμπλοκή του κοινού. Παρότι οι συμμετέχοντες αξιολογούν θετικά τη σημασία των δράσεων συμμετοχικότητας και ανάπτυξης κοινού ($M = 4.33$, $SD = 0.88$), η πραγματική συμμετοχή στις δράσεις αυτές παραμένει περιορισμένη, καθώς σημαντικό ποσοστό του δείγματος δηλώνει ότι δεν έχει συμμετάσχει σε κάποια σχετική δράση του μουσείου. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι η αναγνωρισιμότητα ή η θετική στάση απέναντι στις δράσεις ενός μουσείου δεν αρκεί από μόνη της για να οδηγήσει σε ενεργή συμμετοχή. Η παρατήρηση αυτή συνδέεται με τη

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

θεωρητική προσέγγιση της Simon (2010), σύμφωνα με την οποία η συμμετοχικότητα δεν εξαντλείται στην ύπαρξη δράσεων αλλά προϋποθέτει ουσιαστικούς μηχανισμούς εμπλοκής, αίσθηση ένταξης και ενεργή διαμόρφωση σχέσης μεταξύ κοινού και οργανισμού.

Ταυτόχρονα, τα ευρήματα για τη συνολική εμπειρία επίσκεψης επιβεβαιώνουν ότι η μουσειακή εμπειρία δεν περιορίζεται μόνο στη λειτουργική αξιολόγηση των υποδομών ή των υπηρεσιών, αλλά περιλαμβάνει προσωπικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις. Οι υψηλές αξιολογήσεις για τους χώρους του μουσείου ($M = 4.52$, $SD = 0.77$), το προσωπικό ($M = 4.43$, $SD = 0.96$) και τη συνολική εμπειρία επίσκεψης ($M = 4.15$, $SD = 0.84$) δείχνουν ότι το ΕΜΣΤ παρέχει θετικό περιβάλλον επίσκεψης. Ωστόσο, η δυσκολία κατανόησης του περιεχομένου αναδεικνύει ότι η εμπειρία του επισκέπτη εξαρτάται και από την ικανότητα νοηματοδότησης της σύγχρονης τέχνης. Το στοιχείο αυτό συνδέεται με τη θεωρία των Falk και Dierking (2013), σύμφωνα με την οποία η εμπειρία του μουσείου διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση προσωπικών, κοινωνικών και φυσικών παραγόντων και όχι αποκλειστικά από την ποιότητα των εκθεσιακών υποδομών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα ευρήματα που σχετίζονται με την προσβασιμότητα και τη συμπερίληψη. Η θετική αξιολόγηση της προσβασιμότητας για άτομα με αναπηρία και κινητικές δυσκολίες ($M = 4.02$) δείχνει ότι το ΕΜΣΤ έχει ενισχύσει σημαντικά τη φυσική και λειτουργική πρόσβαση στον χώρο του μουσείου. Ωστόσο, οι χαμηλότερες αξιολογήσεις που καταγράφονται για κοινωνικές ομάδες όπως οι Ρομά ($M = 2.99$, $SD = 1.44$) ή τα άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη ($M = 2.93$, $SD = 1.13$) αναδεικνύουν ότι η πολιτισμική και συμβολική προσβασιμότητα παραμένει λιγότερο ανεπτυγμένη. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τις θεωρήσεις της Kawashima (2006) και της Mandel (2019), οι οποίες επισημαίνουν ότι η ανάπτυξη κοινού δεν αφορά μόνο τη φυσική πρόσβαση στους πολιτιστικούς οργανισμούς αλλά και την ουσιαστική δυνατότητα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων να αισθανθούν ότι εκπροσωπούνται, κατανοούν και συμμετέχουν ενεργά στο πολιτιστικό περιβάλλον.

Επιπλέον, η σημασία που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στην ψηφιακή παρουσία και στις διαδικτυακές δράσεις του μουσείου συνδέεται με τη σύγχρονη συζήτηση για τον ψηφιακό μετασχηματισμό των πολιτιστικών οργανισμών. Η σχετικά μέτρια αξιολόγηση της συμβολής του ψηφιακού περιεχομένου στη σχέση κοινού και μουσείου ($M = 3.63$, $SD = 1.15$), σε

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

συνδυασμό με τις προτάσεις των συμμετεχόντων για ενίσχυση των ψηφιακών δράσεων, υποδηλώνει ότι το κοινό αντιλαμβάνεται πλέον τη σχέση με το μουσείο ως μια συνεχή διαδικασία που υπερβαίνει τη φυσική επίσκεψη στον εκθεσιακό χώρο. Η διάσταση αυτή συνδέεται με τις σύγχρονες προσεγγίσεις της πολιτιστικής διαχείρισης που αντιμετωπίζουν τα ψηφιακά μέσα ως κρίσιμο εργαλείο διατήρησης της σχέσης κοινού και οργανισμού και ενίσχυσης της πολιτιστικής συμμετοχής (Russo et al., 2008· Parry, 2013).

Συνολικά, τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι η ανάπτυξη κοινού δεν αποτελεί απλώς ζήτημα αύξησης της επισκεψιμότητας αλλά σύνθετη διαδικασία που συνδέεται με την πολιτισμική προσβασιμότητα, τη συμμετοχικότητα, τη δυνατότητα κατανόησης του περιεχομένου, την κοινωνική ένταξη και τη διαμόρφωση μακροπρόθεσμης σχέσης μεταξύ μουσείου και κοινού. Στην περίπτωση του ΕΜΣΤ, η έρευνα δείχνει ότι το μουσείο έχει επιτύχει σημαντικά βήματα ως προς τη δημόσια παρουσία, τη φυσική προσβασιμότητα και τη συνολική εμπειρία επίσκεψης, αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν προκλήσεις που σχετίζονται με τη βαθύτερη πολιτισμική ένταξη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και τη μετατροπή της αναγνωρισιμότητας σε ουσιαστική και σταθερή συμμετοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτιστικής διαχείρισης

5.1 Βασικά συμπεράσματα της έρευνας

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ ανάπτυξης κοινού, πολιτιστικής συμμετοχής και εμπειρίας επισκεπτών στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ), αξιοποιώντας ποσοτική μεθοδολογική προσέγγιση και δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσω ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν ότι το ΕΜΣΤ παρουσιάζει συνολικά θετική εικόνα ως προς την εμπειρία που προσφέρει στο κοινό του, ιδιαίτερα αναφορικά με την ποιότητα των χώρων, την αισθητική εμπειρία και τη στάση του προσωπικού απέναντι στους επισκέπτες. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες αξιολόγησαν θετικά τόσο την οργάνωση του μουσείου όσο και τη συνολική αίσθηση πολιτιστικής εμπειρίας που αποκόμισαν από την επίσκεψή τους, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σημασία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

του ΕΜΣΤ ως ενός από τους σημαντικότερους φορείς σύγχρονης τέχνης στην ελληνική πολιτιστική πραγματικότητα.

Παράλληλα, τα ευρήματα δείχνουν ότι οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται το μουσείο ως έναν σύγχρονο πολιτιστικό οργανισμό με διάθεση εξωστρέφειας και επικοινωνίας με το κοινό. Η υψηλή αξιολόγηση της συνολικής εμπειρίας επίσκεψης επιβεβαιώνει τη σημασία που διαδραματίζει το ΕΜΣΤ στο σύγχρονο ελληνικό πολιτιστικό τοπίο, ιδιαίτερα ως φορέας σύγχρονης τέχνης και πολιτιστικής συμμετοχής. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με τη σύγχρονη αντίληψη περί μουσείων ως κοινωνικών και συμμετοχικών οργανισμών που ενισχύουν τη σχέση πολιτισμού και κοινωνίας (Black, 2012).

Ταυτόχρονα, η έρευνα ανέδειξε ότι η εμπειρία του κοινού δεν επηρεάζεται αποκλειστικά από την ποιότητα των εκθεμάτων, αλλά και από τη συνολική λειτουργία του μουσείου ως χώρου επικοινωνίας, πολιτιστικής αλληλεπίδρασης και συμμετοχής. Η συνολική εικόνα που διαμορφώνεται δείχνει ότι οι επισκέπτες αξιολογούν θετικά το μουσείο ως πολιτιστικό οργανισμό που επιχειρεί να αναπτύξει περισσότερο σύγχρονες και ανοιχτές μορφές επικοινωνίας με το κοινό του. Παράλληλα, η θετική αξιολόγηση του προσωπικού και της εξυπηρέτησης αναδεικνύει τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα στη διαμόρφωση της μουσειακής εμπειρίας, καθώς η επικοινωνία με το προσωπικό συμβάλλει ουσιαστικά στη συνολική εικόνα που διαμορφώνει ο επισκέπτης για τον οργανισμό.

Ωστόσο, η έρευνα ανέδειξε και ορισμένες αδυναμίες ή περιοχές που μπορούν να ενισχυθούν περαιτέρω. Συγκεκριμένα, η κατανόηση του εκθεσιακού περιεχομένου και η πρόσβαση ατόμων με περιορισμένη εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη εμφανίζουν χαμηλότερους δείκτες αξιολόγησης. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει μια ευρύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζουν αρκετά μουσεία σύγχρονης τέχνης, καθώς η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία συχνά απαιτεί υψηλότερο βαθμό πολιτισμικής εξοικείωσης και ερμηνευτικής συμμετοχής από τους επισκέπτες. Η δυσκολία αυτή φαίνεται να επηρεάζει κυρίως ομάδες κοινού που δεν διαθέτουν προηγούμενη εμπειρία ή συστηματική επαφή με τη σύγχρονη τέχνη, γεγονός που ενισχύει την ανάγκη ανάπτυξης περισσότερο προσβάσιμων μορφών επικοινωνίας και ερμηνείας του εκθεσιακού περιεχομένου (Kawashima, 2006).

Επιπλέον, παρατηρείται απόσταση μεταξύ της γνώσης των δράσεων του μουσείου και της ενεργού συμμετοχής των επισκεπτών σε αυτές, γεγονός που υποδηλώνει ότι η ανάπτυξη

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

κοινού δεν εξαρτάται μόνο από την επικοινωνία των δράσεων αλλά και από τη δημιουργία ουσιαστικότερων μορφών συμμετοχής και εμπλοκής (Simon, 2010). Παρότι αρκετοί συμμετέχοντες δήλωσαν ότι γνωρίζουν τις δράσεις και τις πρωτοβουλίες του ΕΜΣΤ, μικρότερο ποσοστό εμφανίζεται να συμμετέχει ενεργά σε εκπαιδευτικά προγράμματα, εργαστήρια ή άλλες συμμετοχικές δραστηριότητες. Η διαπίστωση αυτή δείχνει ότι η ενίσχυση της σχέσης μουσείου–κοινού απαιτεί περισσότερο διαδραστικές και συμμετοχικές πρακτικές που να ενθαρρύνουν τη συστηματικότερη πολιτιστική συμμετοχή των επισκεπτών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η σημασία που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στο ψηφιακό περιεχόμενο και στις διαδικτυακές μορφές επικοινωνίας. Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι ψηφιακές πρακτικές αποτελούν βασικό πεδίο ενίσχυσης της σχέσης μουσείου–κοινού, ιδίως για νεότερες ηλικιακές ομάδες και για κοινά που δεν επισκέπτονται συστηματικά τα μουσεία. Η αυξανόμενη σημασία των ψηφιακών εργαλείων φαίνεται να συνδέεται με τις γενικότερες αλλαγές που παρατηρούνται στον τρόπο πολιτιστικής κατανάλωσης και συμμετοχής, καθώς οι επισκέπτες επιθυμούν περισσότερο άμεσες, διαδραστικές και εξατομικευμένες μορφές επικοινωνίας με τους πολιτιστικούς οργανισμούς. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με τις ευρύτερες μεταβολές που καταγράφονται διεθνώς στη μουσειακή πολιτική και στις πρακτικές ανάπτυξης κοινού (Κουρή, 2022).

Επιπλέον, τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν ότι η ανάπτυξη κοινού αποτελεί μια πολυδιάστατη διαδικασία που δεν περιορίζεται στην αύξηση της επισκεψιμότητας, αλλά συνδέεται με την ποιότητα της πολιτιστικής εμπειρίας, τη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων με το κοινό και τη δυνατότητα των μουσείων να λειτουργούν ως ανοιχτοί και συμμετοχικοί πολιτιστικοί οργανισμοί. Η περίπτωση του ΕΜΣΤ δείχνει ότι τα σύγχρονα μουσεία καλούνται να ισορροπήσουν ανάμεσα στην καλλιτεχνική και επιστημονική τους αποστολή και στην ανάγκη ενίσχυσης της κοινωνικής συμμετοχής και προσβασιμότητας (McCarthy & Jinnett, 2001).

Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζονται αποτελεσματικότερα υπό το πρίσμα των θεωρητικών προσεγγίσεων που παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια σχετικά με την ανάπτυξη κοινού, την πολιτιστική συμμετοχή και τη συμμετοχική λειτουργία των μουσείων. Η θετική αξιολόγηση της εμπειρίας επίσκεψης επιβεβαιώνει τη σημασία της

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

εμπειρίας του επισκέπτη ως βασικού παράγοντα διαμόρφωσης της σχέσης κοινού και μουσείου, όπως υποστηρίζουν οι Falk και Dierking (2013).

Τα ευρήματα αυτά δεν αφορούν μόνο την ποιότητα της εμπειρίας επίσκεψης, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο το κοινό εμπλέκεται στη μουσειακή διαδικασία. Υπό αυτή την έννοια, η ερμηνεία τους μπορεί να συνδεθεί και με τη θεωρία του συμμετοχικού μουσείου της Simon (2010), η οποία υποστηρίζει ότι η ουσιαστική εμπλοκή του κοινού δεν εξαρτάται μόνο από την ύπαρξη δράσεων, αλλά από τη δυνατότητα των επισκεπτών να συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της πολιτιστικής εμπειρίας... Οι συμμετοχικές πρακτικές στη σύγχρονη μουσειολογία επιδιώκουν να μετατρέψουν τον επισκέπτη από απλό αποδέκτη πληροφορίας σε ενεργό συμμετοχό της πολιτιστικής εμπειρίας, ενισχύοντας τη διαδραστικότητα και την αίσθηση πολιτιστικής εμπλοκής (Bishop, 2012).

Επιπλέον, η ανάγκη προσέγγισης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων συνδέεται με τη σταδιακή μετατόπιση της σύγχρονης μουσειακής πολιτικής προς περισσότερο συμπεριληπτικά και κοινωνικά προσανατολισμένα μοντέλα πολιτιστικής διαχείρισης (Black, 2012). Τα σύγχρονα μουσεία δεν λειτουργούν πλέον αποκλειστικά ως χώροι έκθεσης πολιτιστικών αντικειμένων, αλλά και ως οργανισμοί που καλούνται να ενισχύσουν την κοινωνική συνοχή, τον πολιτιστικό διάλογο και την ισότιμη συμμετοχή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (Kawashima, 2006).

Τέλος, η ιδιαίτερη σημασία που αποδίδεται στις ψηφιακές μορφές επικοινωνίας επιβεβαιώνει τη σύγχρονη τάση μετάβασης των μουσείων προς περισσότερο υβριδικά και ψηφιακά μοντέλα πολιτιστικής εμπειρίας. Η αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων, διαδραστικών εφαρμογών και μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί πλέον βασικό στοιχείο της στρατηγικής ανάπτυξης κοινού των σύγχρονων μουσείων και συμβάλλει στη δημιουργία περισσότερο ανοιχτών και προσβάσιμων μορφών πολιτιστικής συμμετοχής (Black, 2012· Κουρή, 2022). Οι ψηφιακές μορφές επικοινωνίας επιτρέπουν στα μουσεία να αναπτύσσουν διαρκή σχέση με το κοινό τους, ακόμη και πέρα από τα φυσικά όρια της επίσκεψης, δημιουργώντας νέες δυνατότητες πολιτιστικής αλληλεπίδρασης και συμμετοχής.

5.2 Προτάσεις πολιτιστικής διαχείρισης και ανάπτυξης κοινού

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, προκύπτουν ορισμένες προτάσεις πολιτιστικής διαχείρισης που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην περαιτέρω ενίσχυση της σχέσης του ΕΜΣΤ με το κοινό του και στη διεύρυνση της πολιτιστικής συμμετοχής. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι η ανάπτυξη κοινού αποτελεί μια δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία απαιτεί συνδυασμό επικοινωνιακών, εκπαιδευτικών και συμμετοχικών πρακτικών.

Αρχικά, κρίνεται σημαντική η ενίσχυση των ψηφιακών στρατηγικών επικοινωνίας του μουσείου. Η ανάπτυξη περισσότερο διαδραστικού ψηφιακού περιεχομένου, όπως διαδικτυακές ξεναγήσεις, σύντομα επεξηγηματικά βίντεο, podcasts, εκπαιδευτικές εφαρμογές και περιεχόμενο ειδικά σχεδιασμένο για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, θα μπορούσε να προσελκύσει νεότερα κοινά και να ενισχύσει τη διαρκή επικοινωνία του μουσείου με τους επισκέπτες του. Η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών αποτελεί πλέον βασικό εργαλείο ανάπτυξης κοινού και πολιτιστικής συμμετοχής για τους σύγχρονους πολιτιστικούς οργανισμούς (Κουρή, 2005β· Black, 2012).

Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία έχει η ανάπτυξη πολιτικών κοινωνικής συμπερίληψης και προσβασιμότητας. Το ΕΜΣΤ θα μπορούσε να ενισχύσει δράσεις που απευθύνονται σε κοινωνικές ομάδες με περιορισμένη πολιτιστική συμμετοχή, όπως άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη, νέους επισκέπτες, ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ή κοινότητες που δεν συμμετέχουν συστηματικά σε πολιτιστικές δραστηριότητες. Η δημιουργία περισσότερο κατανοητού και συμμετοχικού εκθεσιακού περιεχομένου θα μπορούσε να συμβάλει στην άρση ορισμένων συμβολικών ή πολιτισμικών εμποδίων που απομακρύνουν τμήματα του κοινού από τη σύγχρονη τέχνη (Simon, 2010).

Επιπλέον, η ανάπτυξη κοινού θα μπορούσε να ενισχυθεί μέσω συστηματικής αξιολόγησης και τμηματοποίησης του κοινού. Η καταγραφή των χαρακτηριστικών, των αναγκών, των κινήτρων και των εμπειριών των επισκεπτών μπορεί να βοηθήσει το μουσείο να σχεδιάζει αποτελεσματικότερες και περισσότερο στοχευμένες δράσεις επικοινωνίας και συμμετοχής για διαφορετικές κατηγορίες κοινού. Η συστηματική μελέτη των δεδομένων αυτών επιτρέπει την προσαρμογή των πολιτικών και των δράσεων του οργανισμού στις απαιτήσεις

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (Black, 2012). Η σύγχρονη βιβλιογραφία της ανάπτυξης κοινού υπογραμμίζει ότι οι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να υιοθετούν περισσότερο εξατομικευμένες και συμμετοχικές μορφές προσέγγισης του κοινού (McCarthy & Jinnett, 2001).

Η παρούσα έρευνα δείχνει ακόμη τη σημασία της συστηματικής έρευνας κοινού ως εργαλείου πολιτιστικής διαχείρισης. Στην ελληνική πραγματικότητα, η συστηματική συλλογή και αξιοποίηση δεδομένων κοινού παραμένει περιορισμένη σε σημαντικό αριθμό πολιτιστικών οργανισμών (Cerquetti, 2016· Hadley, 2017). Η παρούσα έρευνα δείχνει ότι ακόμη και ένα σχετικά περιορισμένο δείγμα μπορεί να προσφέρει χρήσιμες ενδείξεις για το προφίλ του κοινού, την εμπειρία επίσκεψης, τα επίπεδα συμμετοχικότητας και τις ανάγκες προσβασιμότητας. Υπό αυτή την έννοια, η ενίσχυση μιας συστηματικής διαδικασίας αξιολόγησης και παρακολούθησης του κοινού θα μπορούσε να λειτουργήσει ως χρήσιμο εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού για το ΕΜΣΤ, συμβάλλοντας στην καλύτερη προσαρμογή των δράσεων και των πολιτικών του στις ανάγκες των επισκεπτών.

Σημαντική είναι επίσης η ενίσχυση των συμμετοχικών και εκπαιδευτικών δράσεων του μουσείου. Εργαστήρια, ανοιχτές συζητήσεις, συμμετοχικές εκθέσεις, συνεργασίες με σχολεία, πανεπιστήμια και τοπικές κοινότητες μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία πιο ουσιαστικών σχέσεων μεταξύ μουσείου και κοινού και να ενισχύσουν τη διαδραστικότητα της πολιτιστικής εμπειρίας. Η μετάβαση από το παραδοσιακό μοντέλο παθητικής θέασης προς περισσότερο συμμετοχικές μορφές πολιτιστικής εμπειρίας αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης μουσειολογικής θεωρίας (Simon, 2010). Οι συμμετοχικές πρακτικές στη σύγχρονη τέχνη και στη μουσειακή εμπειρία συνδέονται όλο και περισσότερο με μορφές συνεργασίας, συνδημιουργίας και ενεργού πολιτιστικής εμπλοκής του κοινού (Bishop, 2012). Παράλληλα, η δημιουργία συνεργατικών πρακτικών ανάμεσα σε μουσεία και κοινότητες μπορεί να ενισχύσει ουσιαστικά τη συμμετοχικότητα και τη βιωματική διάσταση της πολιτιστικής εμπειρίας. . Ακόμα, η ανάπτυξη σταθερών συνεργασιών με εκπαιδευτικά ιδρύματα και τοπικές κοινότητες μπορεί να ενισχύσει τη μακροχρόνια κοινωνική παρουσία του μουσείου και να συμβάλει στη δημιουργία διαρκών δικτύων πολιτιστικής συμμετοχής. (McSweeney & Kavanagh, 2016).

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Τέλος, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι τα σύγχρονα μουσεία καλούνται να λειτουργούν όχι μόνο ως χώροι πολιτιστικής κατανάλωσης αλλά και ως οργανισμοί κοινωνικής συμμετοχής, επικοινωνίας και πολιτιστικού διαλόγου. Στην περίπτωση του ΕΜΣΤ, η περαιτέρω ανάπτυξη πολιτικών ανάπτυξης κοινού μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην ενίσχυση της κοινωνικής παρουσίας του μουσείου και στη διαμόρφωση περισσότερο ανοιχτών και συμμετοχικών μορφών πολιτιστικής εμπειρίας στο σύγχρονο ελληνικό μουσειακό περιβάλλον (Black, 2012· Κουρή, 2022).

Επίλογος

Συνολικά, η παρούσα εργασία ανέδειξε τη σημασία της ανάπτυξης κοινού, της πολιτιστικής συμμετοχής και της προσβασιμότητας για τη λειτουργία του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. Τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι το ΕΜΣΤ προσφέρει μια συνολικά θετική εμπειρία στους επισκέπτες του, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης της συμμετοχικότητας, της πολιτισμικής προσβασιμότητας και της ψηφιακής επικοινωνίας. Η εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ μουσείου και κοινού, προσφέροντας χρήσιμα δεδομένα για τον σχεδιασμό δράσεων που θα ενισχύσουν τη σύνδεση του ΕΜΣΤ με διαφορετικές ομάδες επισκεπτών στο μέλλον.

Λίστα Βιβλιογραφικών Πηγών

- Alfandari, A. (2015). How digital can help museums to reach new audiences. Museums and the Web Asia 2014. Available at: <https://mwa2014.museumsandtheweb.com/paper/how-digital-can-help-museums-to-reach-new-audiences/>
- Anderson, G. (Ed.). (2012). Reinventing the museum: Historical and contemporary perspectives on the paradigm shift (2nd ed.). AltaMira Press.
- Artforum. (2020, February 28). Greece's long-delayed National Museum of Contemporary Art opens its doors. <https://www.artforum.com/news/greeces-long-delayed-national-museum-of-contemporary-art-opens-its-doors-246713/>
- Ayala, I., Cuenca-Amigo, M., & Cuenca, J. (2020). Examining the state of the art of audience development in museums and heritage organisations: A systematic literature review. *Museum Management and Curatorship*, 35(3), 306–327.
- Babbie, E. (2020). The practice of social research (15th ed.). Cengage Learning.
- Bishop, C. (2012). Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship. Verso Books.
- Black, G. (2012). *Transforming museums in the twenty-first century*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard University Press.
- Bollo, A., Da Milano, C., Gariboldi, A., & Torch, C. (2017). Study on audience development – How to place audiences at the centre of cultural organisations. European Commission.
- Bryman, A. (2016). Social research methods (5th ed.). Oxford University Press.
- Cerquetti, M. (2016). More is better! Current issues and challenges for museum audience development: A literature review. *Journal of Cultural Management and Cultural Policy*, 6(1), 30–43.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). Routledge.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.

Deeth, J. (2012). Engaging strangeness in the art museum: An audience development strategy. *Museum and Society*, 10(1), 1–14.

De Vaus, D. A. (2014). *Surveys in social research* (6th ed.). Routledge.

documenta 14. (2017). Learning from Athens. <https://www.documenta14.de/en/>

EMST. (2014, March 2). EMST Without Borders – Interactions. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/exhibitions-en/emst-without-borders-interactions/>

EMST. (2025, May 18). Meeting Points 2025. National Museum of Contemporary Art Athens. Available at: <https://www.emst.gr/en/education/educational-programmes-en/meeting-points-2025/>

EMST. (n.d.-a). *General information – Learning*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/learning/general-information/>

EMST. (n.d.-b). *Συμμετοχικές δράσεις (Αρχείο)*. Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. <https://www.emst.gr/category/learning/educational-programmes/>

EMST. (n.d.-c). *Special groups*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/learning/special-groups>

EMST. (n.d.-d). *Special groups – EMST and autism (page section)*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/learning/special-groups/>

EMST. (n.d.-e). *EMST Without Borders (category)*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/category/emst-without-borders/>

EMST. (n.d.-f). *Educational programs in schools*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/education/educational-programmes-en/educational-programs-in-schools/>

EMST. (n.d.-i). *We co+create on Sundays*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/education/we-co-create-on-sundays/>

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

EMST. (n.d.-j). *Families – Children – Teenagers*. National Museum of Contemporary Art Athens. <https://www.emst.gr/en/learning/families-children-teenagers/>

Ephraim, P. E. (2019). *Louvre Abu Dhabi: Social media in marketing culture*. In *Proceedings of the 5th World Conference on Media and Mass Communication*.

Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2013). *The museum experience revisited*. Routledge.

Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage Publications..

Hadley, S. (2017). European Commission final report: Study on audience development – How to place audiences at the centre of cultural organisations. *Cultural Trends*, 26(3), 257–278.

Hämäläinen, H. (2018). *Open museums: Audience development in the museums of Finnish Lapland*. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018062026210>

Hellenic Ministry of Culture. (n.d.). National Museum of Contemporary Art (EMST) – Description/Responsibilities.

<https://www.culture.gov.gr/en/service/SitePages/view.aspx?iID=2695>

ICOM. (2022). *ICOM international statutes: Museum definition*. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

Kawashima, N. (2006). *Audience development and social inclusion in Britain*. *International Journal of Cultural Policy*, 12(1), 55–72. <https://doi.org/10.1080/10286630600613309>

Kotler, N., Kotler, P., & Kotler, W. I. (2008). *Museum marketing and strategy: Designing missions, building audiences, generating revenue and resources* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Kouri, M. (2008). Audience development for museums: Capitalizing on new technologies. In *Widening the Audience* (pp. 108–111).

Kouri, M. (2022). Spearheading or trailing behind the future? Museum responses to the socio-cultural tumult of the 21st century. IDDBlog. <https://iddblog.hypotheses.org/284>

Mandel, B. R. (2019). Can audience development promote social diversity in German public arts institutions? *Journal of Arts Management, Law, and Society*, 49(2), 121–135.

McCarthy, K. F., & Jinnett, K. (2001). *A new framework for building participation in the arts*. RAND Corporation.

Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (7th ed.). McGraw-Hill Education.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Parry, R. (2010). *Museums in a digital age*. Routledge.

Passebois, J. D., Martinez, C., & Euzéby, F. (2019). *Branding the performing arts in the digital age: Lessons from the Opéra de Paris*. <https://ideas.repec.org/p/hal/journal/hal-03174402.html>

Piccolo, B. M. (2021). *Audience development and museum strategies*. <https://tesi.luiss.it/id/eprint/31502/>

Picton, J. (2013). The Petrie Museum of Egyptian Archaeology. *Archaeology International*, 16, 31–37.

Russo, A., Watkins, J., Kelly, L., & Chan, S. (2008). Participatory communication with social media. *Curator: The Museum Journal*, 51(1), 21–31

Saunders, M., Lewis, P. και Thornhill, A. (2019). *Research methods for business students* (8η έκδοση). Pearson.

Simon, N. (2010). *The participatory museum*. Santa Cruz, CA: Museum 2.0. Διαθέσιμο στο: <https://participatorymuseum.org/>

Stavros Niarchos Foundation. (2020). Day One at the National Museum of Contemporary Art in Athens. <https://www.snf.org/en/newsroom/news/2020/02/day-one-at-the-national-museum-of-contemporary-art-in-athens/>

Talbot, P. (2019). *Inside the marketing strategy of the Louvre*. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/paultalbot/2019/08/25/inside-the-marketing-strategy-of-the-louvre/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (2021). *Katerina Gregos appointed artistic director of ΕΜΣΤ*. <https://www.emst.gr/en/shortnews-en/katerina-gregos-takes-over-as-artistic-director-of-emst>

ΕΜΣΤ. (2025). Meeting Points 2025. Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/education/educational-programmes-en/meeting-points-2025/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-a). About the museum. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/the-museum/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-a). Annual reports and activities. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/>

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-a). Mission and activities. Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/en/the-museum>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-a). Ιστορία. Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/to-emst/history>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-b). EMST timeline. Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/emst-timeline>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-b). Education and public programmes. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-b). International collaborations. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-c). Το Κτήριο ΦΙΞ. Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/to-emst/the-fix-building>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-c). Networks and partnerships. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-d). History (EN). Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/en/the-museum/history>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-e). About the museum. Διαθέσιμο στο:
<https://www.emst.gr/en/the-museum>

ΕΜΣΤ. (n.d.-e). IMPROVISA – Life in Motion. Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/en/education/improvisa-life-in-motion>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ). (n.d.-f). Mission.

ΕΜΣΤ. (n.d.-g). Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Ηλεκτρονικές κρατήσεις). Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Διαθέσιμο στο: <https://www.emst.gr/training/protovathmia-ekpaideysi/>

Κουρή, Μ. (2005). «Μια νέα πρακτική για τους πολιτιστικούς οργανισμούς: Η ανάπτυξη κοινού (Μέρος Α΄). Μουσικής Αντίφωνον, 12, 37–39.

Κουρή, Μ. (2005). «Μια νέα πρακτική για τους πολιτιστικούς οργανισμούς: Οι προκλήσεις της ανάπτυξης κοινού» (Μέρος Β΄). Μουσικής Πολύτονον, 13, 37–39.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Τίτλος έρευνας

Ανάπτυξη κοινού και πολιτιστική συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)

Οδηγίες προς τους συμμετέχοντες

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και χρησιμοποιείται αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς. Παρακαλούμε απαντήστε σε όλες τις ερωτήσεις με ειλικρίνεια. Ο χρόνος συμπλήρωσης δεν υπερβαίνει τα 5 λεπτά.

A. Δημογραφικά Στοιχεία

1. Φύλο

☐ Άνδρας ☐ Γυναίκα ☐ Μη δυαδικό ☐ Δεν επιθυμώ να απαντήσω

2. Ηλικία

☐ 18–24 ☐ 25–34 ☐ 35–44 ☐ 45–54 ☐ 55–64 ☐ 65+

3. Εκπαιδευτικό επίπεδο

☐ Δευτεροβάθμια

☐ Προπτυχιακό

☐ Μεταπτυχιακό

☐ Διδακτορικό

☐ Άλλο: _____

4. Πόσο συχνά επισκέπτεστε μουσεία γενικά;

☐ Πολύ συχνά ☐ Συχνά ☐ Μερικές φορές ☐ Σπάνια ☐ Ποτέ

(Κλίμακα συχνότητας – όχι ικανοποίησης)

5. Έχετε επισκεφθεί το ΕΜΣΤ στο παρελθόν;

☐ Ναι ☐ Όχι

 Αν απαντήσετε «Όχι», προχωρήστε στο Τμήμα Γ

B. Εμπειρία Επίσκεψης στο ΕΜΣΤ

6. Πόσο ικανοποιημένοι είστε συνολικά από την πιο πρόσφατη επίσκεψή σας στο ΕΜΣΤ;

1 = Καθόλου ικανοποιημένος/η ... 5 = Πολύ ικανοποιημένος/η

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

7. Σε ποιο βαθμό η έκθεση ή ο προγραμματισμός ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες σας;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

8. Σε ποιο βαθμό κατανοήσατε το περιεχόμενο της έκθεσης;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

9. Πώς θα αξιολογούσατε τη συνολική εμπειρία σας στο μουσείο (χώροι, ατμόσφαιρα, ροή επίσκεψης);

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

(ΔΕΝ επικαλύπτεται με την Ερ. 6 – αφορά εμπειρία, όχι ικανοποίηση)

10. Το προσωπικό του μουσείου ήταν εξυπηρετικό και διαθέσιμο;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

11. Οι χώροι του μουσείου (καθαριότητα, σήμανση, άνεση) σας ικανοποίησαν;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

Γ. Κίνητρα, Συμμετοχή και Ανάπτυξη Κοινού

12. Ποιος ήταν ο κύριος λόγος της επίσκεψής σας στο ΕΜΣΤ;

(μία επιλογή)

☐ Ενδιαφέρον για τη σύγχρονη τέχνη

☐ Εκπαιδευτικός λόγος

☐ Αναψυχή / εμπειρία

☐ Επίσκεψη με φίλους/οικογένεια

☐ Προσωπική ή επαγγελματική έρευνα

☐ Τυχαία / χωρίς συγκεκριμένο στόχο

☐ Άλλο: _____

13. Πόσο πιθανό είναι να επισκεφθείτε ξανά το ΕΜΣΤ στο μέλλον;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

14. Ενεργητική συμμετοχή σε δράσεις του ΕΜΣΤ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

14α. Ποιες από τις παρακάτω δράσεις γνωρίζετε ότι προσφέρει το ΕΜΣΤ;

(πολλαπλές επιλογές)

- ☐ Ξεναγήσεις
- ☐ Εκπαιδευτικά προγράμματα
- ☐ Workshops / βιωματικές δράσεις
- ☐ Συζητήσεις – ομιλίες
- ☐ Δράσεις για παιδιά ή οικογένειες
- ☐ Ψηφιακές / διαδικτυακές δράσεις
- ☐ Συμμετοχικές ή διαδραστικές εκθέσεις
- ☐ Δεν γνωρίζω κάποια
- ☐ Άλλο: _____

14β. Σε ποιες από τις παραπάνω δράσεις έχετε συμμετάσχει ενεργά;

- ☐ Ξεναγήσεις
- ☐ Εκπαιδευτικά προγράμματα
- ☐ Workshops / βιωματικές δράσεις
- ☐ Συζητήσεις – ομιλίες
- ☐ Δράσεις για παιδιά ή οικογένειες
- ☐ Ψηφιακές / διαδικτυακές δράσεις
- ☐ Συμμετοχικές ή διαδραστικές εκθέσεις
- ☐ Δεν έχω συμμετάσχει σε καμία

14γ. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τέτοιες δράσεις ενισχύουν την ενεργητική συμμετοχή του κοινού στο μουσείο;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

15. Συμπερίληψη και προσβασιμότητα κοινωνικών ομάδων

15α. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι το ΕΜΣΤ είναι προσβάσιμο και συμπεριληπτικό για τις παρακάτω ομάδες;

(1 = Καθόλου ... 5 = Πάρα πολύ)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

- Άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Άτομα με κινητικές δυσκολίες ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Άτομα με αισθητηριακές ή γνωστικές ιδιαιτερότητες ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Μετανάστες / πρόσφυγες ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Ρομά ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Άτομα με χαμηλή εξοικείωση με τη σύγχρονη τέχνη ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

15β. Γνωρίζετε συγκεκριμένες δράσεις του ΕΜΣΤ που απευθύνονται σε τέτοιες ομάδες;

☐ Ναι ☐ Όχι ☐ Δεν γνωρίζω

15γ. Αν ναι, ποιες; (ανοιχτή απάντηση)

Δ. Σχέση με το μουσείο & Μακροχρόνια Εμπλοκή (Audience Engagement)

16. Σε ποιο βαθμό αισθάνεστε ότι το ΕΜΣΤ συμβάλλει στη δική σας καλλιτεχνική ή πολιτιστική ανάπτυξη;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

17. Σε ποιο βαθμό το ψηφιακό περιεχόμενο του ΕΜΣΤ (ιστοσελίδα, social media κ.λπ.) ενισχύει τη σχέση σας με το μουσείο;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

18. Σε ποιο βαθμό αισθάνεστε ότι το ΕΜΣΤ επιδιώκει να διατηρεί συνεχή επαφή με το κοινό του;

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

19. Με ποιους τρόπους θα θέλατε το ΕΜΣΤ να ενισχύσει περισσότερο τη σχέση του μαζί σας;

☐ Περισσότερες συμμετοχικές δράσεις

☐ Εκπαιδευτικά προγράμματα

☐ Ψηφιακές δράσεις / περιεχόμενο

☐ Εκδηλώσεις διαλόγου με το κοινό

☐ Άλλο: _____

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

20. Τι θα μπορούσε να βελτιώσει περαιτέρω την εμπειρία σας στο ΕΜΣΤ;

(Ανοιχτή απάντηση)

21. Γενικά σχόλια ή προτάσεις

(Ανοιχτή απάντηση)

Τέλος Ερωτηματολογίου

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ -ΑΓΓΛΙΚΑ

Research Title

Audience Development and Cultural Participation at the National Museum of Contemporary Art (EMST)

Instructions to Participants

This questionnaire is anonymous and is used exclusively for research purposes. Please answer all questions honestly. The completion time does not exceed 5 minutes.

A. Demographic Information

1. Gender

☐ Male ☐ Female ☐ Non-binary ☐ Prefer not to say

2. Age

☐ 18–24 ☐ 25–34 ☐ 35–44 ☐ 45–54 ☐ 55–64 ☐ 65+

3. Educational level

☐ Secondary education

☐ Bachelor's degree

☐ Master's degree

☐ Doctorate

☐ Other: _____

4. How often do you visit museums in general?

☐ Very often ☐ Often ☐ Sometimes ☐ Rarely ☐ Never

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

5. Have you visited EMST before?

☐ Yes ☐ No

 If you answered "No", please proceed to Section C

B. Visit Experience at EMST

6. Overall, how satisfied are you with your most recent visit to EMST?

1 = Not at all satisfied ... 5 = Very satisfied

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

7. To what extent did the exhibition or programme meet your expectations?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

8. To what extent did you understand the content of the exhibition?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

9. How would you evaluate your overall museum experience (spaces, atmosphere, visitor flow)?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

10. Was the museum staff helpful and available?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

11. Were you satisfied with the museum facilities (cleanliness, signage, comfort)?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

C. Motivation, Participation and Audience Development

12. What was the main reason for your visit to EMST?

(one answer)

- ☐ Interest in contemporary art
- ☐ Educational reasons
- ☐ Leisure / experience
- ☐ Visit with friends or family
- ☐ Personal or professional research

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

☐ Accidental / no specific reason

☐ Other: _____

13. How likely are you to visit EMST again in the future?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

14. Active Participation in EMST Activities

14a. Which of the following EMST activities are you aware of?

(multiple answers allowed)

☐ Guided tours

☐ Educational programmes

☐ Workshops / experiential activities

☐ Talks – lectures

☐ Activities for children or families

☐ Digital / online activities

☐ Participatory or interactive exhibitions

☐ I am not aware of any

☐ Other: _____

14b. In which of the following activities have you actively participated?

☐ Guided tours

☐ Educational programmes

☐ Workshops / experiential activities

☐ Talks – lectures

☐ Activities for children or families

☐ Digital / online activities

☐ Participatory or interactive exhibitions

☐ I have not participated in any

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

14c. To what extent do you think such activities enhance active audience participation in the museum?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

15. Inclusion and Accessibility of Social Groups

15a. To what extent do you consider EMST accessible and inclusive for the following groups?

(1 = Not at all ... 5 = Very much)

- Persons with disabilities (PwD) ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- People with mobility impairments ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- People with sensory or cognitive differences ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Migrants / refugees ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- Roma ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5
- People with low familiarity with contemporary art ☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

15b. Are you aware of specific EMST initiatives addressing any of the above groups?

☐ Yes ☐ No ☐ I do not know

15c. If yes, please specify which groups or initiatives:

(Open-ended)

D. Relationship with the Museum & Long-term Engagement

16. To what extent do you feel that EMST contributes to your artistic or cultural development?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

17. To what extent does EMST's digital content (website, social media, etc.) strengthen your relationship with the museum?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

18. To what extent do you feel that EMST seeks to maintain ongoing communication with its audience?

☐1 ☐2 ☐3 ☐4 ☐5

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

19. In which ways would you like EMST to further strengthen its relationship with you?

- ☐ More participatory activities
 - ☐ Educational programmes
 - ☐ Digital activities / content
 - ☐ Events encouraging dialogue with audiences
 - ☐ Other: _____
-

20. What could further improve your experience at EMST?

(Open-ended)

21. General comments or suggestions

(Open-ended)

End of Questionnaire

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3. ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ -ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Τίτλος Έρευνας

Ανάπτυξη κοινού και πολιτιστική συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)

Σκοπός της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα διεξάγεται στο πλαίσιο μεταπτυχιακής/διπλωματικής εργασίας και έχει ως στόχο τη διερεύνηση των αντιλήψεων, εμπειριών και στάσεων των επισκεπτών και επαγγελματιών σχετικά με τη συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ), τις μορφές ανάπτυξης κοινού και τη συνολική εμπειρία πολιτιστικής αλληλεπίδρασης. Η έρευνα επιδιώκει να συμβάλει στην κατανόηση της σχέσης μεταξύ μουσείων και κοινού, καθώς και στη βελτίωση των πολιτιστικών πρακτικών.

Διαδικασία Συμμετοχής

Η συμμετοχή σας στην έρευνα μπορεί να περιλαμβάνει:

- τη συμπλήρωση ενός ανώνυμου ερωτηματολογίου διάρκειας περίπου 5 λεπτών και/ή
- τη συμμετοχή σε ημι-δομημένη συνέντευξη διάρκειας περίπου 20–30 λεπτών.

Η συμμετοχή είναι εθελοντική και δεν συνεπάγεται κανένα κόστος ή άμεσο όφελος για εσάς. Μπορείτε να αποχωρήσετε από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς καμία αρνητική συνέπεια.

Πιθανοί Κίνδυνοι και Οφέλη

Δεν προβλέπονται κίνδυνοι ή δυσμενείς συνέπειες από τη συμμετοχή σας στην έρευνα. Τα πιθανά οφέλη αφορούν τη συμβολή σας στη μελέτη της σχέσης μεταξύ μουσείων και κοινού και στη διαμόρφωση γνώσης που μπορεί να αξιοποιηθεί για τη βελτίωση πολιτιστικών πρακτικών και στρατηγικών ανάπτυξης κοινού.

Εχεμύθεια και Προστασία Προσωπικών Δεδομένων (GDPR)

Η έρευνα συμμορφώνεται πλήρως με τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Δεδομένων (ΕΕ 2016/679). Όλες οι απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμες και δεν συλλέγονται προσωπικά στοιχεία που μπορούν να οδηγήσουν στην ταυτοποίησή σας.

Στην περίπτωση των συνεντεύξεων, και εφόσον δοθεί ρητή προφορική ή γραπτή συγκατάθεση, ενδέχεται να πραγματοποιηθεί ηχογράφηση αποκλειστικά για σκοπούς απομαγνητοφώνησης. Τα αρχεία απομαγνητοφώνησης θα αποθηκευτούν σε ασφαλές μέσο, θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ακαδημαϊκούς σκοπούς και θα διαγραφούν μετά την ολοκλήρωση της έρευνας. Τα δεδομένα δεν θα κοινοποιηθούν σε τρίτους.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου συνεπάγεται αποδοχή της ανώνυμης και εθελοντικής συμμετοχής σας και της χρήσης των απαντήσεών σας αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς.

Εθελοντική Συμμετοχή και Δικαίωμα Απόσυρσης

Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική. Έχετε το δικαίωμα να αποχωρήσετε από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να απαιτείται αιτιολόγηση. Στην περίπτωση των συνεντεύξεων, μπορείτε επίσης να ζητήσετε τη διαγραφή των δεδομένων σας πριν από την ολοκλήρωση της ανάλυσης.

Επικοινωνία

Για οποιαδήποτε απορία ή διευκρίνιση σχετικά με την έρευνα, μπορείτε να επικοινωνήσετε με τον ερευνητή

Ονοματεπώνυμο: ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΩΓΟΣ

Email: gerakas134@gmail.com

Σχολή / Τμήμα: ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ/ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΡΗ

Δήλωση Συγκατάθεσης Συμμετέχοντα

Έχω διαβάσει και κατανοήσει τις πληροφορίες που παρουσιάζονται στο παρόν έντυπο. Κατανοώ ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και ότι μπορώ να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς συνέπειες.

Δηλώνω ότι:

- Συμμετέχω εθελοντικά στην έρευνα.
- Επιτρέπω τη χρήση των ανώνυμων δεδομένων μου αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς.
- (Για τις συνεντεύξεις) Επιτρέπω τη χρήση ηχογράφησης μόνο για σκοπούς απομαγνητοφώνησης:

☐ Ναι ☐ Όχι

Όνομα (προαιρετικό): _____

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Υπογραφή: _____

Ημερομηνία: ____ / ____ / ____

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4. ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ- ΑΓΓΛΙΚΑ

Research Title

Audience Development and Cultural Participation at the National Museum of Contemporary Art (ΕΜΣΤ)

Purpose of the Research

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

This research is conducted as part of a postgraduate/thesis project and aims to explore the perceptions, experiences, and attitudes of visitors and professionals regarding participation at the National Museum of Contemporary Art (EMST), forms of audience development, and the overall experience of cultural interaction. The study seeks to contribute to a deeper understanding of the relationship between museums and their audiences, as well as to the improvement of cultural practices.

Participation Procedure

Your participation in this research may include:

- the completion of an anonymous questionnaire lasting approximately 5 minutes and/or
- participation in a semi-structured interview lasting approximately 20–30 minutes.

Participation is voluntary and involves no cost or direct personal benefit. You may withdraw from the study at any time without any negative consequences.

Potential Risks and Benefits

No risks or adverse effects are anticipated as a result of your participation in this research. Potential benefits relate to your contribution to research on museum–audience relationships and to knowledge that may support the improvement of cultural practices and audience development strategies.

Confidentiality and Personal Data Protection (GDPR)

This research fully complies with the General Data Protection Regulation (EU) 2016/679. All questionnaire responses are anonymous, and no personal data that could lead to your identification are collected.

In the case of interviews, and provided that explicit verbal or written consent is given, audio recording may take place solely for transcription purposes. Audio files and transcripts will be stored securely, used exclusively for academic purposes, and deleted after the completion of the research. The data will not be shared with third parties.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Completion of the questionnaire implies consent to anonymous and voluntary participation and to the use of responses exclusively for academic purposes.

Voluntary Participation and Right to Withdraw

Your participation in this research is entirely voluntary. You have the right to withdraw from the study at any time without providing justification. In the case of interviews, you may also request the deletion of your data prior to the completion of data analysis.

Contact Information

For any questions or clarifications regarding the research, you may contact the researcher:

Full Name: CHRISTOS GOGOS

Email: gerkas134@gmail.com

School/Department: Social Sciences/Cultural Organisations Management

Supervising Professor: Maria Kouri

Participant Consent Statement

I have read and understood the information provided in this form.

I understand that my participation is voluntary and that I may withdraw at any time without consequences.

I hereby declare that:

- I voluntarily agree to participate in this research.
- I consent to the use of my anonymous data exclusively for academic purposes.
- *(For interviews only)* I consent to audio recording solely for transcription purposes:

☐ Yes ☐ No

Name (optional): _____

Signature: _____

Date: ____ / ____ / ____

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5. ΠΙΝΑΚΑΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΠΕΔΩΝ ΜΕΤΡΗΣΗΣ

Ερώτηση	Θεματική Κατηγορία	Μεταβλητή	Τύπος Μεταβλητής	Επίπεδο Μέτρησης
1	Δημογραφικά στοιχεία	Φύλο	Κατηγορική	Ονομαστική
2	Δημογραφικά στοιχεία	Ηλικιακή ομάδα	Κατηγορική	Διατακτική
3	Δημογραφικά στοιχεία	Εκπαιδευτικό επίπεδο	Κατηγορική	Ονομαστική
4	Επισκεψιμότητα	Συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία	Κλίμακα συχνότητας	Διατακτική
5	Επισκεψιμότητα	Προηγούμενη επίσκεψη στο ΕΜΣΤ	Δίτιμη	Ονομαστική
6	Εμπειρία επίσκεψης	Συνολική ικανοποίηση	Κλίμακα Likert	Διατακτική
7	Εμπειρία επίσκεψης	Ανταπόκριση προσδοκιών	Κλίμακα Likert	Διατακτική
8	Εμπειρία επίσκεψης	Κατανόηση εκθεσιακού περιεχομένου	Κλίμακα Likert	Διατακτική
9	Εμπειρία επίσκεψης	Συνολική εμπειρία επίσκεψης	Κλίμακα Likert	Διατακτική
10	Εμπειρία επίσκεψης	Αξιολόγηση προσωπικού	Κλίμακα Likert	Διατακτική
11	Εμπειρία επίσκεψης	Αξιολόγηση υποδομών και χώρων	Κλίμακα Likert	Διατακτική

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Ερώτηση	Θεματική Κατηγορία	Μεταβλητή	Τύπος Μεταβλητής	Επίπεδο Μέτρησης
12	Κίνητρα επίσκεψης	Κύριος λόγος επίσκεψης	Κατηγορική	Ονομαστική
13	Μακροπρόθεσμη σχέση	Πρόθεση επανεπίσκεψης	Κλίμακα Likert	Διατακτική
14α	Συμμετοχικότητα	Γνώση δράσεων ΕΜΣΤ	Πολλαπλής επιλογής	Ονομαστική
14β	Συμμετοχικότητα	Συμμετοχή σε δράσεις	Πολλαπλής επιλογής	Ονομαστική
14γ	Συμμετοχικότητα	Αντίληψη συμβολής δράσεων στη συμμετοχή κοινού	Κλίμακα Likert	Διατακτική
15α	Συμπερίληψη προσβασιμότητα	Αντίληψη και προσβασιμότητας κοινωνικές ομάδες	για Κλίμακα Likert	Διατακτική
15β	Συμπερίληψη προσβασιμότητα	και Γνώση δράσεων ευάλωτες ομάδες	για Κατηγορική	Ονομαστική
15γ	Συμπερίληψη προσβασιμότητα	και Αναφορά συγκεκριμένων δράσεων	Ανοιχτή ερώτηση	Ποιοτική μεταβλητή
16	Σχέση με το μουσείο	Συμβολή στην πολιτιστική ανάπτυξη	Κλίμακα Likert	Διατακτική
17	Ψηφιακή εμπλοκή	Επίδραση ψηφιακού περιεχομένου	Κλίμακα Likert	Διατακτική
18	Σχέση με το μουσείο	Αντίληψη συνεχούς επικοινωνίας	Κλίμακα Likert	Διατακτική
19	Σχέση με το μουσείο	Προτιμώμενοι τρόποι ενίσχυσης σχέσης με το μουσείο	Πολλαπλής επιλογής	Ονομαστική

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"

Ερώτηση	Θεματική Κατηγορία	Μεταβλητή	Τύπος Μεταβλητής	Επίπεδο Μέτρησης
20	Προτάσεις βελτίωσης	Βελτίωση επίσκεψης	εμπειρίας Ανοιχτή ερώτηση	Ποιοτική μεταβλητή
21	Προτάσεις βελτίωσης	Γενικά σχόλια και προτάσεις	Ανοιχτή ερώτηση	Ποιοτική μεταβλητή

Σημείωση:

Οι μεταβλητές τύπου Likert αντιμετωπίστηκαν στην περιγραφική ανάλυση ως διατακτικές μεταβλητές, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις αξιοποιήθηκαν και για τον υπολογισμό μέσων όρων και τυπικών αποκλίσεων, σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική της εφαρμοσμένης κοινωνικής έρευνας (Field, 2018· Pallant, 2020).

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: "Ανάπτυξη Κοινού και Πολιτιστική Συμμετοχή στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)"